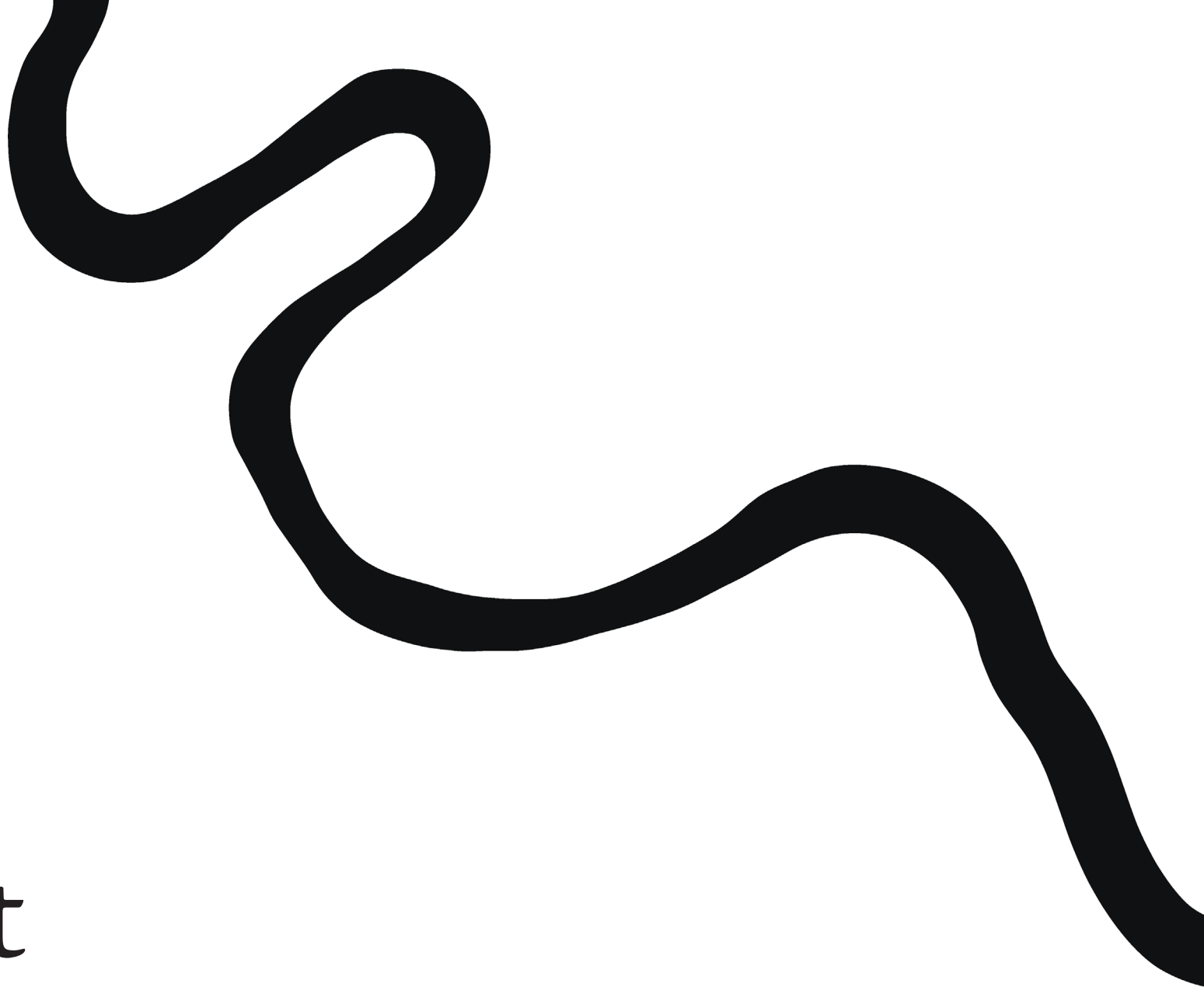

Een dérive van de Demer in Hasselt

Psychogeografie als sleutelconcept voor een ruimtelijke analyse

Oguzhan Aydin

Een dérive van de Demer in Hasselt.

Psychogeografie als sleutelconcept voor een ruimtelijke analyse.

auteur	Oguzhan AYDIN
promotor	Kris PINT
studiobegeleiders	Eef BOECKX, Jo BERBEN
seminarie	Passage
studio	Degrowth
academiejaar	2022-2023

Dank u,

Kris

Mama

Papa

Alessia

ABSTRACT

/NL

6

De omgeving rond de historische stadskern van Hasselt heeft de afgelopen decennia in een relatief korte tijd heel wat ontwikkeling gekend. Op sommige plaatsen kwamen natuurlijke processen in contact, en conflict, met menselijke activiteit. Een van deze locaties is de omgeving langs de Demer waar dit natuurlijk element vaak doorkruist wordt door artificiële bouwwerken en andere menselijke ingrepen. Het vormt vaak een achterkant van stedelijke ontwikkeling en vormt een uitdaging voor de verdere evolutie van de stad.

Door literatuuronderzoek werd er een initieel beeld verkregen van het verleden, heden en toekomst van de locatie. Dit deel van het onderzoek is louter gebaseerd op feitelijke informatie die gevonden kan worden in digitale en fysieke bronnen. Dan werd er een synthese gevormd rond het begrip psychogeografie. Om een diepere notie te verkrijgen van de genius loci van deze locatie is het essentieel om deze in het echt te ervaren en deze op een specifieke manier over te brengen. Hier komt veldonderzoek aan te pas in de vorm van een psychogeografische analyse die specifiek de situatie van de bovenvermelde locatie omschrijft binnen de periode waarin deze scriptie geschreven werd.

De resultaten van het literatuuronderzoek en de psychogeografische analyse werden ten slotte gebruikt om een (architecturaal) masterproject te maken waarin de vormgeving aan de hand van een paar relevante voorbeelden vanuit de architectuur- en kunstwereld bepaald werd.

Uit het veldonderzoek heb ik kunnen concluderen dat sociaal en ecologisch significante plekken via literatuuronderzoek enkel beperkt vastgesteld kunnen worden. De meer complexe lagen zoals informele ontmoetingsplaatsen en ecologische habitat werd pas door middel van een wandeling langs de Demer duidelijk.

The area surrounding the historic city center of Hasselt has undergone a lot of development in a relatively short period of time over the past few decades. In some places, natural processes have come into contact, and conflict, with human activity. One of these locations is the area along the Demer river where this natural element often intersects with artificial structures and other human interventions. It often forms the backside of urban development and presents a challenge for the further evolution of the city.

Through desk research, an initial picture was obtained of the past, present and future of the location. This part of the research is based solely on factual information that can be found in digital and physical sources. Then, a synthesis was formed around the concept of psychogeography. To obtain a deeper notion of the genius loci of this location, it is essential to experience it in real life and to convey it in a specific way. This is where field research is conducted, in the form of a psychogeographic analysis that specifically describes the situation of the aforementioned location within the period in which this thesis was written.

The results of the literature research and the psychogeographic analysis were finally used to create an (architectural) master project in which the design was determined based on a few relevant examples from the architecture and art world.

From the field research, I was able to conclude that socially and ecologically significant places can only be limitedly determined through literature research. The more complex layers, such as informal meeting places and ecological habitats, only became clear through a walk along the Demer river.

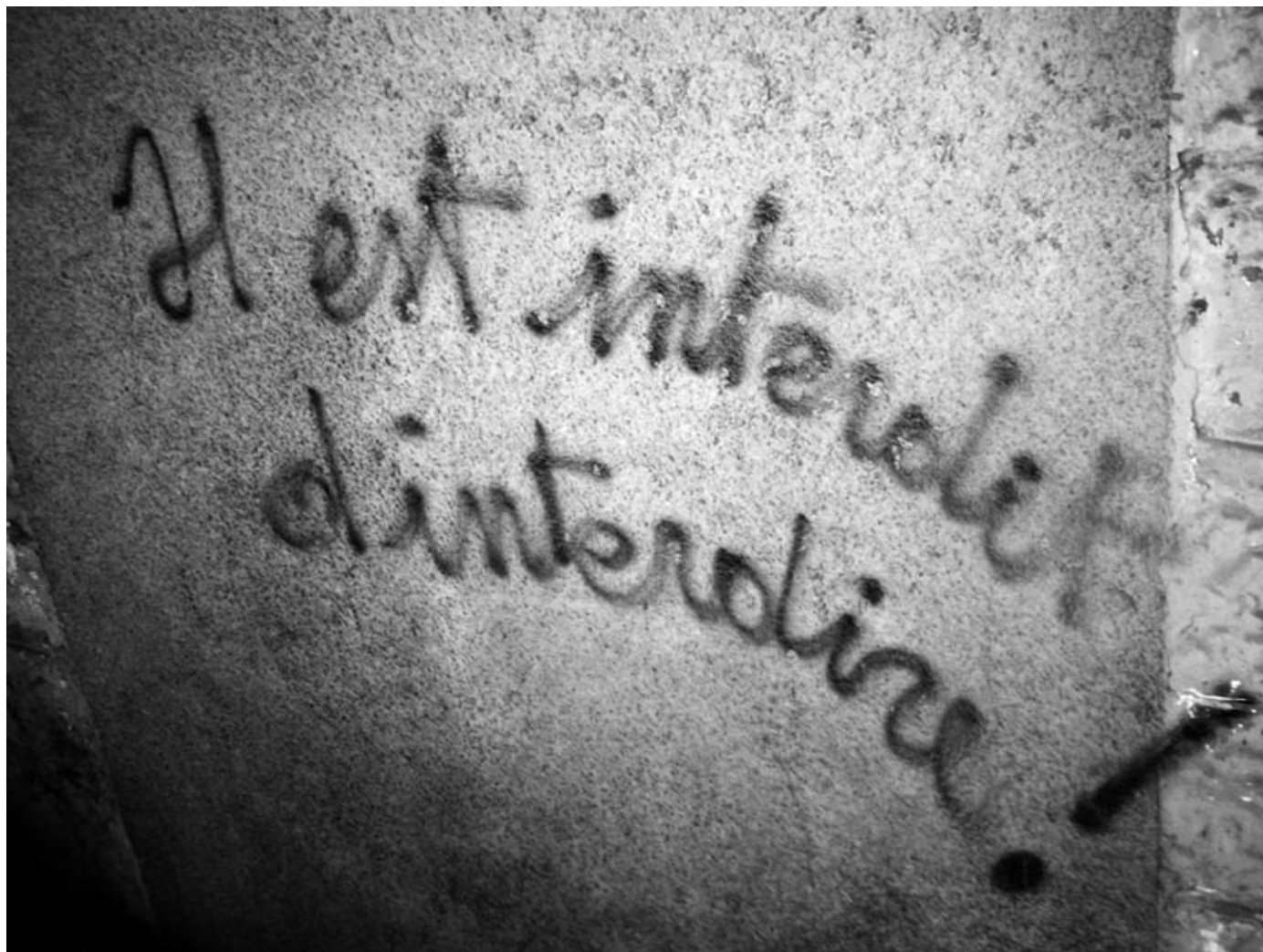
	Abstract	6
	Inleiding	10
Deel I	Hasselt en de Demer	12
	Gisteren	14
	Vandaag	21
	Morgen	24
Deel II	Psychogeografie	32
	Belang voor deze thesis	34
	Internationale Situationniste	36
	Londen	40
	Parijs	42
	Psychogeografie vandaag	44
	Toepassing op locatie	46
	Reflectie	89
Deel III	Project	94
	Inspiratie	96
	Wim Cuyvers	96
	Luc Deleu	101
	Reflectie	106
	Studioproject	108
	Bibliografie	110
	Afbeeldingen	114
	Bijlagen	118

Er is een kloof ontstaan tussen het tempo van het menselijk leven en het tempo van de natuur. De afgelopen eeuwen hebben menselijke activiteiten (cultuur) een grote toename gekend in snelheid onder invloed van economische groei en technologische ontwikkeling. Het gevolg van dit fenomeen heeft geleid tot een toenemende stress en vervreemding (Rosa, 2013). Kunst, in de breedste zin van het woord, geeft de mogelijkheid om te vluchten uit de stress van het dagelijks leven in de vorm van entertainment en plezier waarbij emoties die tijdens de moeilijkheden van het dagelijks leven niet ontladen kunnen worden ontladen worden. (Flannery, 1988) Een te veel van dit escapisme zorgt op zijn beurt ook voor een ongezonde verslaving waarbij de slachtoffers de interesse in het dagelijks leven en sociale routine verliezen. (Collingwood, 1958) Er blijkt een consensus te bestaan over de dominantie van de natuur door de mens aan de hand van wetenschap en technologie, een dominantie die mens loskoppelt van natuur en voor verdere vervreemding zorgt. (Vogel, 1988)

In de ruimte vertaalt de technologische versnelling zich in zogenaamde non-places (Augé, 2009) waar de relatie tussen mens en zijn omgeving vernietigd wordt. Plaatsen zonder identiteit en geschiedenis, waar alles snel en onbelemmerd moet gebeuren om de volgende activiteit zo snel en makkelijk mogelijk te laten plaatsvinden. Een passage voor de anonieme massa. Vaak worden dit soort plekken geassocieerd met generieke luchthavens, bushaltes, parkings en treinstations. Deze supermoderniteit, zoals Augé het beschrijft, is te danken aan laatkapitalisme. (Oxford Reference, sd)

Dit onderzoek focust zich op het observeren en registreren van de bovengenoemde effecten in de huidige context van de Demer in de stad Hasselt om dan het resultaat te implementeren. Dit door middel van een combinatie van literatuuronderzoek en

veldwerk dat hier uitgevoerd werd binnen het kader van psychogeografie. Deel I van deze scriptie schetst een beeld van het verleden, heden en de toekomst van het territorium van de Demer in Hasselt. Deel II vormt het nodige historisch begrip rond psychogeografie en omvat de toepassing ervan op de locatie in kwestie. Ten slotte wordt er in deel III de concrete materialisatie in een architectuurproject omschreven door middel van inspiratie en referenties.

veel gebruikte slogan tijdens de protesten van mei 1968 in
Frankrijk, 2006

DEEL I**HASSELT EN DE DEMER**

Postkaart Hasselt (Le Démer), z.d.

Volgens een sage heeft Hasselt zijn naam te danken aan het feit dat er vroeger een bos van hazelaars op de plek stond. Door dit bos stroomde de Demer die tot op de dag van vandaag nog aanwezig is. Ook heeft Hasselt ooit *de Beek* geheten, omwille van de Demer (Van Effelterre, 1971).

Binnen de stadsmuren werd de Demer gekend als de *Nieuwe Demer* die tussen 1227 en 1232 gegraven werd, met als doel de inwoners van de stad te voorzien van drinkwater en om de twee stadsmolens te doen draaien. Tot in 1830 was de *Nieuwe Demer* zichtbaar binnen de stad, later verdween ze uit het gezichtsveld na werken om de rivier volledig te overwelfen in de stad. (Nieuwe Demer, sd) *De Oude Demer*, die ten noorden van de *Nieuwe Demer* de stadskern ontwijkt, is de oorspronkelijke loop van de rivier. De Oude en de *Nieuwe Demer* kwamen samen ten noordwesten van de stad waar de huidige Demer en de Herkenrodesingel elkaar kruisen. Dit punt werd in de volksmond 'de vergadering' genoemd. Een van de weilanden bij de vergadering noemde men 'swaluwstert' (zwaluwstaart) omwille van de vorm die de door de twee Demers gevormd werd. (Caluwaerts, 2013)

In een aantal Limburgse volksverhalen komt de Demer voor als een leidraad waaraan bepaalde mysterieuze gebeurtenissen mee verbonden zijn. Verhalen over watergeesten, vuurgeesten en andere demonen voegen een occulte laag toe aan een wandeling langs de Demer. Volgens een sage uit 1967 kwam een man in Diepenbeek langs de Demer een dwaallicht tegen. Men gelooft dat dwaallichtjes zielen zijn van ongedoopte kinderen.

"Op een avond kwam ik thuis. Ik had nog een orgel en ik had mijn bolhoed op. Daar zie ik op een reen op een takje een lichtje staan. Ik wou dat lichtje gaan pakken, ik had wel een stuk in mijn kloten, want anders durfde ik dat niet. Ik deed zo met mijn hand om dat lichtje te pakken en in eens ZJIEEE... vloog het weg en mijn bolhoed vloog zeker 300 meter verder het Ruiterskoet (= kronkel van de Demer in Diepenbeek) in. 't Was winter en het sneeuwde toch zo duivels. Daarna ging ik met een lantaarn mijn bolhoed zoeken. Dat is historie, dat heb ik zelf meegemaakt." (Van Effelterre, 1967)

Uit een andere sage komt de aanwezigheid van duivelse wezens tevoorschijn die een relatie tonen met het water:

"Juist voor de straat waar de Demer onder door loopt was vroeger een grote poel: het Paardskoet. Zo heetten ze dat omdat de paarden hun poten daar gewassen werden. Maar meer naar deze kant was een moeras aan een kolk en dat heette 'het Wijwaterkoet' (= waterkuil, nu gedempt / Hasselt). Daar zagen ze van tijd ook dwaallichtjes ronddwalen en daar vertelden ze dat daar een kapel gestaan had die verzonken was. Op een keer kwam daar iemand voorbij en daar stond ook een struik. En een vogeltje had een draad uit die struik gepakt - die struik stond in het midden in dat moeras - en dat vogeltje vloog op de kant en trok die draad bij dat hij (de voorbijganger) met die draad kon trekken. En hij begon die draad op zijn vinger te winden en trok en het kapelleke kwam boven. Juist tot aan het kruis kwam de toren boven en toen verzonk het opnieuw. Dat is een heel oud vertelselke want ik heb het van mijn ouders gehoord en zij hebben het ook maar ooit horen vertellen." (Van Effelterre, 1968)

De groene gordel van de Demervallei werd gezien als de grens tussen de zandhoudende grond in het noorden, waar het typische Kempens heidelandschap voor gekend is, en de leemhoudende grond ten Zuiden, die gekend is in het Haspengouws landschap als vruchtbaar landbouwgrond. (Caluwaerts, 2013) De groene gordel is zichtbaar op de Ferrariskaart (1777) en de Vandermaelenkaart (1846-1854). Daarnaast was de Oude Demer (hierna gewoon Demer genoemd) een energiebron voor watermolens die niet enkel dienden als graanmolens, slagmolens en schorsmolens, maar die ook tijdens de bloeiperiode van de lakenindustrie (15de – 16de eeuw) een grote rol hadden gespeeld als volmolens. De Demer werd in Hasselt niet gebruikt als transportweg. Vanuit Antwerpen kon men via de rivieren Schelde, Rupel en Dijle de Demer bevaren tot in Lummen, hieruit werden de goederen met paard en kar verder vervoerd. Door de sterke meanders, obstakels, de geringe breedte en onvoorspelbare diepte was het moeilijk om op de Demer te navigeren. Hiervoor werden platbodems en boottrekkers gebruikt die tot Lummen veilig transport over de Demer mogelijk maakten. In de negentiende eeuw had men besloten om de bevaarbaarheid van de Demer te verbeteren door stukken van de rivier recht te trekken, vooral tussen Werchter en Aarschot is dit duidelijk te zien. (Lathouwers & Segers, 2022) (Het Regionaal Landschap Noord-Hageland)

In Hasselt komen we dit soort praktijken ook tegen, maar dan met een ander motief. Naarmate de verstedelijking toenam rond Hasselt, kwam de Demer onder druk te staan. Natuurlijke rivieren zijn niet praktisch voor stedenbouw wegens van de grote oppervlakte die niet bruikbaar is. De oever aan de binnenkant van een meander (glij-oever) bestaat meestal uit kleigrond, ook wel komgrond genoemd, waar sedimentatie plaatsvindt. Kleigronden zijn problematisch voor de stabiliteit van gebouwen. (Saleh, 2020)

Ook vormen rivieren een risico voor bouwwerken door erosie en hun dynamisch karakter. Meanders worden in de loop van de tijd hervormd door erosie en afzetting, wat soms kan leiden tot een totale vernietiging ervan. Hierdoor is het niet altijd verstandig om op een natuurlijke meander te bouwen.

Tenslotte heeft landbouw ook niet veel voordeel aan meanders. Ze vormen een overstromingsrisico, wat de productiviteit van de grond aantast en de veiligheid van de dieren in gevaar brengt. Hierdoor werd er snel gekozen voor het verbeteren van de regenwaterafvoer tijdens grote regenbuien door de rivieren recht te trekken en de dijken te verhogen. (Lathouwers & Segers, 2022)

Voor de komst van de grote infrastructuurwerken in Hasselt zoals het Albertkanaal en de Grote Ring (Herkenrodesingel en Gouverneur Verwilghensingel) kende de Demer een natuurlijke loop, dit is te zien op oude kaarten en de eerste luchtfoto's. In de Franstalige rivierkaart van Diepenbeek uit 1778 is te zien hoe de Demer vanuit Diepenbeek richting Kuringen stroomt op een natuurlijke wijze, ook al is de geografische nauwkeurigheid van deze kaarten niet altijd even betrouwbaar. In de kadastrale kaart uit 1840-1843 lijkt de kaart nauwkeuriger te zijn, maar om de exacte meanders van de Demer te zien zijn luchtfoto's nauwkeuriger. De luchtfoto van 1952 toont het verloop van de Demer na de komst van het Albertkanaal, dus er is sprake van enige herplaatsing van de Demer, maar op aantal plaatsen zijn de meanders nog zichtbaar. Het is pas vanaf de komst van de grote ring in 1971 dat het traject van de Demer werd aangepast. Er werd meer ruimte gemaakt voor infrastructuur en andere bouwwerken. Zo zien we hoe de meanderende Demer zijn plaats verloor voor het hoofdkantoor van Het Belang van Limburg, een groot modernistisch complex dat ongeveer 40 jaar later volledig werd afgebroken om plaats te maken voor een bedrijventerrein. Ook de komst van de gevangenis in 2005 heeft het rechte traject van de Demer bezegeld.

luchtfoto, 1952
luchtfoto, 2022

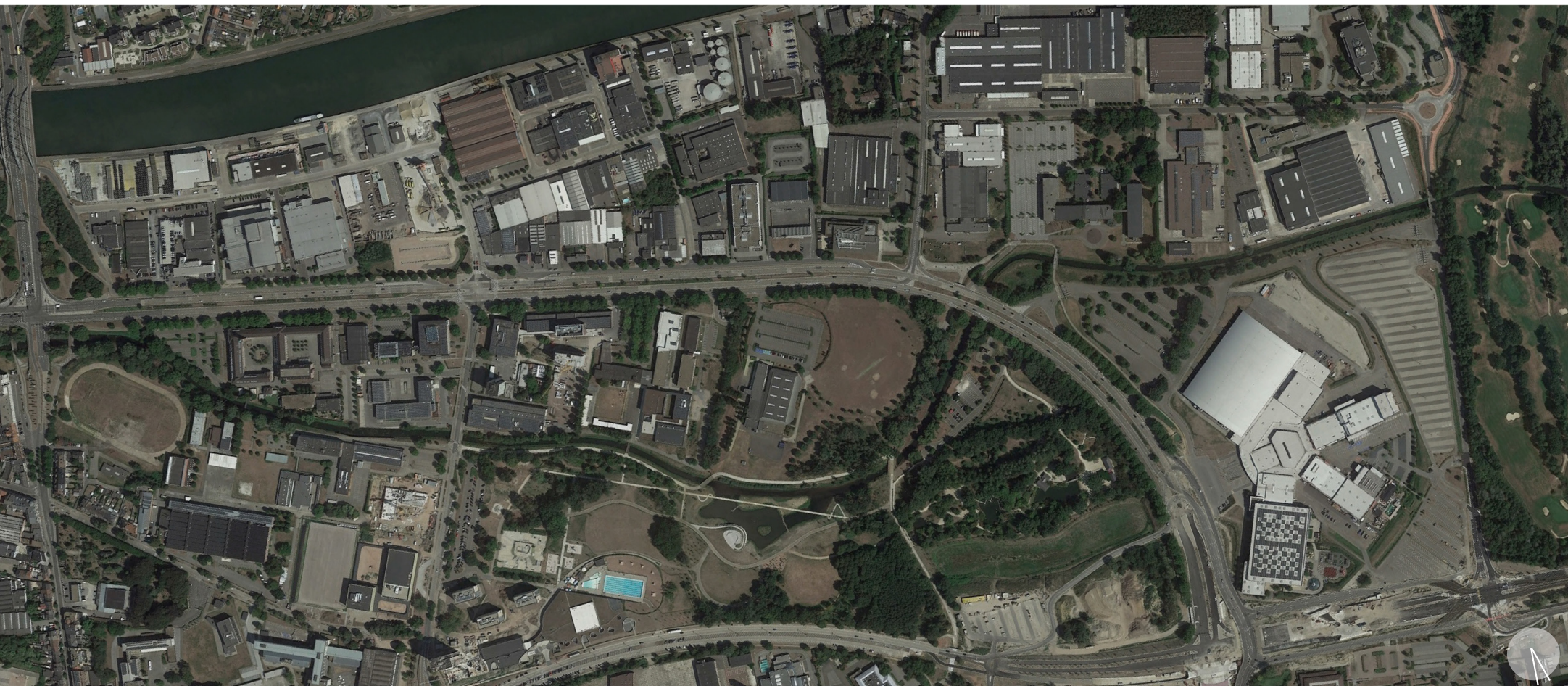
Voor de Demer de stad in stroomt bij Park H (tot 2018 gekend als Grenslandhallen) vloeit het water door de golfbaan die door het open en permeabele karakter een laatste mogelijke overstromingszone vormt. Het overstromen van de Demer in de stad zou voor complexere problemen zorgen dan het overstromen in open gebieden. Het golfterrein werd in de jaren 80 specifiek ontworpen in relatie tot de Demer en haar overstromingsgebied. Daarbij werden de zones in een golfbaan die gevoeliger zijn voor overstroming hoger geplaatst. (Flanders Nippon Golf

De Demer door het golfterrein, 2023

& Business Club Hasselt, sd) Met andere woorden, er werd gekozen om dit gebied niet te transformeren naar een landschap met veel drainage maar eerder te behouden als een gebied waar het overtollig water kan blijven staan en de grond in kan trekken. In de stad krijgt de Demer een ander karakter. Het water wordt beschouwd als een bedreiging, dus wordt het zo snel mogelijk weggevoerd. Hierbij wordt de Demer opgevat als een negatief element dat potentieel meer schade kan aanrichten dan meerwaarde bieden. De meerwaarde die de Demer vroeger had was eerder op sanitair vlak. Men gebruikte de Demer als loosplaats voor afvalwater. De inspanningen van de afgelopen decennia om de Demer te herstellen blijken een succes te zijn, fauna en flora krijgen hun habitat terug. (Damiaans, 2021) Met de plaatsing van onder andere vistrappen krijgen vissen de mogelijkheid om opnieuw stroomopwaarts te zwemmen. (VMM, 2021) Ook de toeristen krijgen meer ruimte langs de Demer. Kajakken wordt in de zomer van 2023 mogelijk op de Demer. (Vangoidsenhoven, 2023) Met het Kapermolenpark en de Japanse tuin is er reeds plaats voor beleefingstoerisme. Het water staat er centraal en kan een aantrekkingskracht vormen tijdens warme zomerdagen. De Demer vormt daarnaast nog een belangrijke ader in de stad waar een fietspad zich langs bevindt. Dit fietspad zit tussen het kruispunt van de Herkenrodesingel met het Albertkanaal en Park H. Verder naar het oosten wordt de wandelaar of fietser opnieuw verenigd met de Demer op het golfterrein. Ten westen van de Kanaalkom verdwijnt het pad langs de Demer en worden wandelaars en fietsers verder van de Demer geleid. Hier krijgt de auto en industrie meer ruimte langs de Demer. Ook de hulpdiensten en het gevangeniscomplex bevinden zich in het westelijke deel. De omgeving langs de Demer kan dus in twee gesplitst worden, het deel ten oosten van de Kanaalkom is meer mensvriendelijk wegens de aanwezigheid van de bovengenoemde voorzieningen terwijl het westelijk deel meer gedomineerd wordt door industrie en de auto.

Voor de toekomst heeft stad Hasselt meerdere plannen rond de Demer, waarvan een aantal sterk inspelen op de rivier zelf en die ik in wat volgt kort even bespreek. Het Demerpark en de uitbreiding van het Kapermolenpark zullen mee bepaald worden door de aanwezigheid van de Demer. Ook op grotere schaal zien we toekomstplannen voor de Demer, zoals het Sigmaplan en fietssnelwegen. Deze projecten hebben een relatief grote schaal en nemen heel wat tijd in beslag. Gecombineerd met de grote hoeveelheid actoren en gebruikers ontstaat er een grote kloof tussen de eerste schetsen en het uiteindelijke ontwerp. Iedereen heeft andere visies en verwachtingen van de betreffende gebieden, die bovendien ook nog eens voortdurend kunnen veranderen, samen met het bestuur maar ook met de standpunten van (sommige) gebruikers. De manier waarop deze visies uiteindelijk gerealiseerd worden zegt hoe dan ook veel over hoe de relatie tussen mens en natuur gezien wordt.

“Different assumptions about nature and the relation between man and nature exist. This plurality of assumptions often leads to conflicting ideas among stakeholders involved in spatial projects. The discipline of landscape architecture should acknowledge these assumptions and work with different views and design approaches towards the relation between man and nature.” (Wilschut & Gassen, 2018, p. 65)

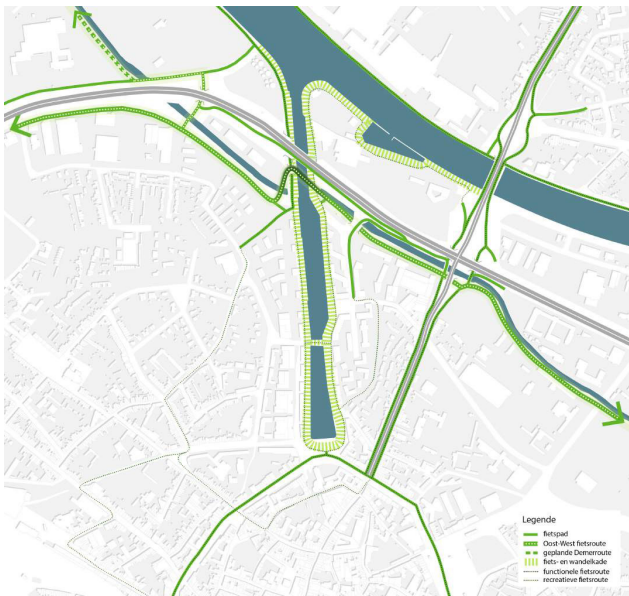
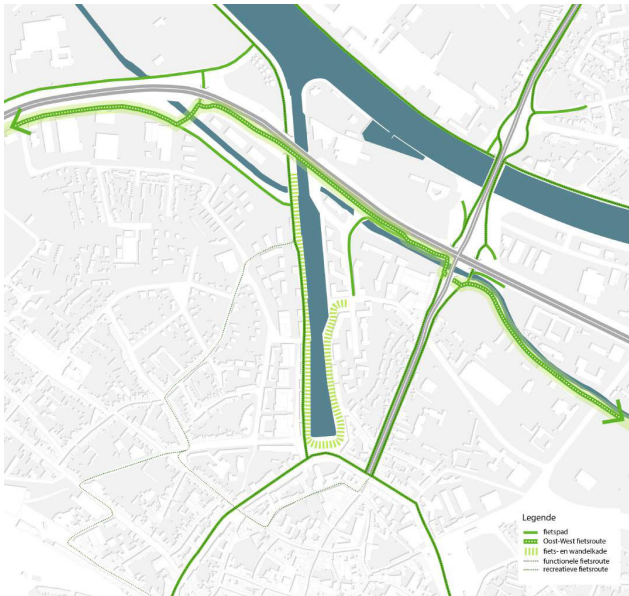
TV BUUR -Arcadis, Overzicht Masterplan Blauwe Boulevard, 2016

Dit masterplan (momenteel nog in een schetsfase) maakt deel uit van een groep planningsinitiatieven in Noord-Hasselt. In het masterplan (en structuurschets) opgemaakt door BUUR en Arcadis van de Blauwe Boulevard (TV BUUR-ARCADIS, 2016) wordt het Demerpark beschreven als een “verbindende ruimte” die op stadsniveau en tussen de stadswijken onderling een groene verbinding maakt. (TV BUUR-ARCADIS, 2016, p. 18) Zowel in oost-westrichting langs de Demer als in noord-zuidrichting via “uitlopers richting binnenstad”. (TV BUUR-ARCADIS, 2016, p. 28) Deze verbetering van de publieke ruimte verbindt de Heilig Hartwijk en het station met de Campus Elfde Linie en het Kapermolenpark. De verbinding wordt gemaakt in de vorm van een pad langs de Demer dat bedoeld is voor trage verkeer, waaronder een deel van de Demerfietsroute. Waar de Demer onder het kanaal verdwijnt, komt er een fietsers- en voetgangersbrug die voor een ononderbroken zachte verbinding zorgt. In de dwarsrichting wordt er gestreefd naar een toegang tot het Demerpark vanuit de stad. In zijn geheel zou deze transformatie een coherent ontwerp moeten vormen met een parkfunctie.

Verder worden er aanpassingen gesuggereerd op o.a. de Gelatineboulevard en de Elfde Liniestraat die ook een verbindende rol krijgen tussen de binnenstad en de kanaaloever. Voor de Gelatineboulevard is er een transformatie gewenst naar “stedelijke boulevard, met een aangepast profiel en een gemengd stedelijk programma van wonen, handel en voorzieningen.” (TV BUUR-ARCADIS, 2016, p. 28)

TV BUUR -Arcadis, Huidige situatie, 2016
 TV BUUR -Arcadis, Voorgestelde situatie, 2016
 TV BUUR -Arcadis, Structuurschets, 2016

Ook hebben BUUR en Arcadis het karakter van de Demervallei als natuurlandschap aangehaald. De oevers van de Demer worden aangepast, er wordt getracht van harde oevers naar zachte oevers over te stappen en de overgang tussen natte en droge gebieden te definiëren. Het water krijgt een belevingswaarde binnen het park.

De woningen die in het park geplaatst worden mogen het park nergens privatiseren om zo het publiek karakter te behouden. Daarnaast worden er enkele paviljoenen toegevoegd in het park.

Een volgend punt dat ze aanhalen is de stedelijke bedrijvigheid. Het betreft een zone ten noorden van de Demer met “hoogkwalitatieve stedelijk bedrijfsgebouwen, die plaats bieden aan activiteiten met een verkoopfunctie, ateliers, en een beperkt kantoorprogramma” (TV BUUR-ARCADIS, 2016, p. 80). Momenteel wordt op deze plek het hoofdkantoor van de Christelijke Mutualiteit gebouwd. Deze gebouwen zouden een relatie moeten aangaan met het Demerpark door middel van een horecafunctie. De oprit naar de Herkenrodesingel die zich momenteel ten zuiden van de Demer bevindt, wordt hierbij ook verplaatst ten noorden van de Demer langs de bovenvermelde bedrijven, waardoor deze op een strategische plaats komen te liggen. Ook krijgt de Demer hierdoor meer ademruimte ten zuiden.

Een deel van de Demer stroomt langs de scholen en kruist de Elfde Liniestraat. Voor dit gebied is de stad bezig met het ontwikkelen van een RUP (ruimtelijke uitvoeringsplan) die de eerste stappen vormt richting een masterplan. Dit proces is participatief waardoor de Hasselaren hun mening kunnen uiten tijdens infomarkten en andere evenementen. Ook hier is BUUR het gekozen ontwerpteam die de ontwikkeling vormgeeft.

Met dit plan wil de stad de volgende punten aanhalen:

- » Uitbouwen van een hoogwaardige en toekomstgerichte scholencampus
- » Een klimaatrobuuste omgeving met meer ruimte voor groen en de Demer
- » Samenhang, kwaliteit en duurzaam ruimtegebruik
- » Aangenaam maken voor álle Hasselaren om in te vertoeven
- » Een verkeersluwe en veilige omgeving

Eén van de uitgangspunten voor dit project is het gebruik van de natuurlijke laag als verbindend element. Hierbij wordt de Demervallei als een publieke ruimte beschouwd waarin de Demer één van de twee hoofdroutes doorheen het gebied leidt. Deze route vormt ook een ecologische corridor waar een samenhang van de groene ruimte gevormd wordt. Het sluit ook aan bij het idee van het Demerpark als verbindend element in het masterplan van de Blauwe Boulevard.

De auto zal met dit plan naar de achtergrond geduwd worden. Ze “voorzien een verkeersluwe, fiets- en voetgangersvriendelijke omgeving met een exclusieve, comfortabele en afgescheiden ruimte voor zachte weggebruiker”. (Stad Hasselt, 2023) Met het Mobipunt op Park H wordt er parking voorzien voor personenauto’s waar de bezoekers van de campus via deelfietsen, -steps en het openbaar vervoer zich binnen de campuszone kunnen verplaatsen.

Door compacter en hoger te bouwen wil het ontwerpteam het ruimtegebruik verminderen. De ruimte die hierbij vrijkomt wordt geschonken aan de Demer zodat er water gebufferd kan worden om tijdens hevige regenbuien overstromingen te voorkomen. Daarnaast krijgt de Demer meer ruimte doordat er geen gebouwen dichterbij dan veertig meter geplaatst zullen worden, waar mogelijk (en nodig) zullen er gebouwen gesloopt worden.

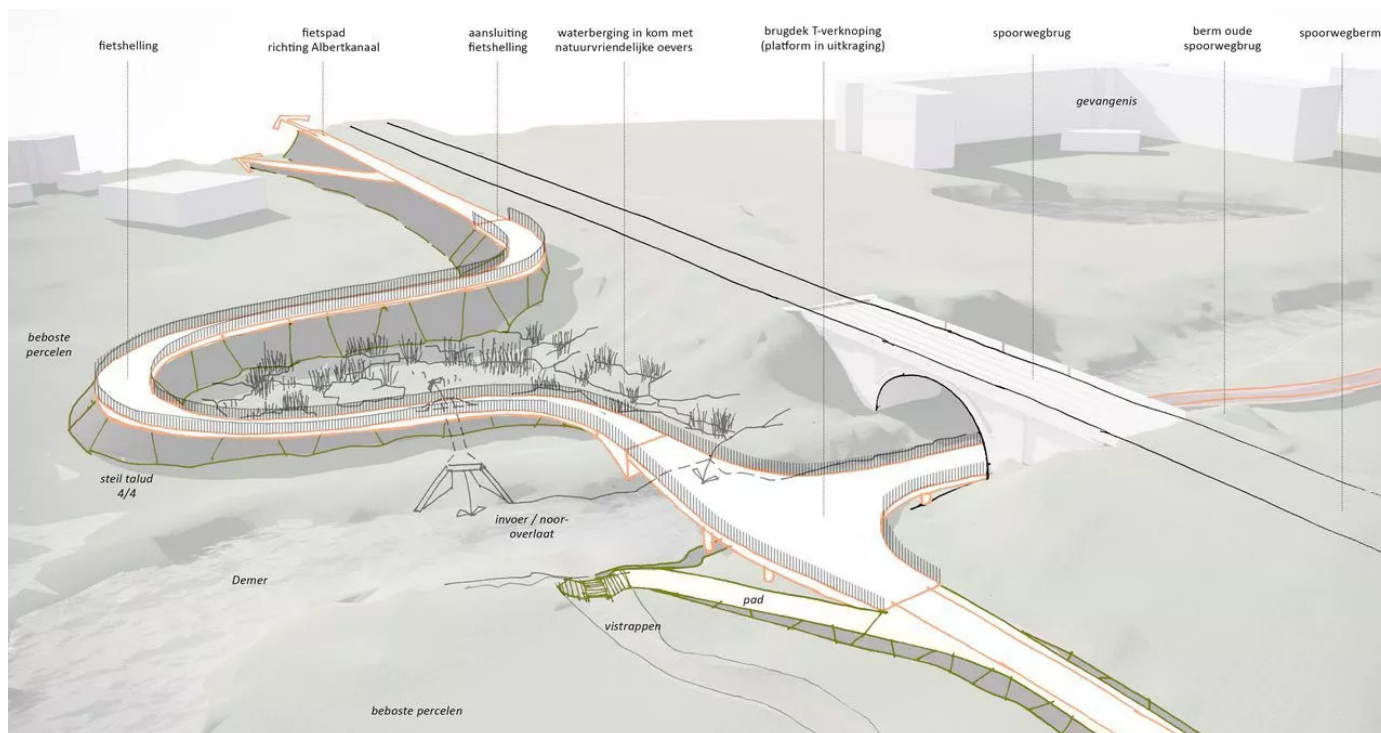
Uitbreiding Kapermolenpark

30

Stad Hasselt breidt vanaf zomer 2023 het Kapermolenpark uit met 30 000 vierkante meter. De eerste fase gebeurt naar het westen toe bij de Elfde Liniestraat. De zone tussen het skatepark en de Elfde Liniestraat zal worden omgebouwd door de oude parking van het zwembad te vergroenen. Door het aanplanten van een 80-tal bomen wil de stad de hitte-eilandeffect verminderen en een schaduwrijk gebied creëren. Het verwijderen van verharding zal hierbij ook helpen. Daarnaast zorgt de ontharding voor een betere waterinfiltratie wat risico op wateroverlast verlaagt en het grondwater aanvult. (Stad Hasselt, 2022) In het oosten van het park zal er een mobilhomeparking komen die over een oppervlakte van 1,5 hectare 20 parkeerplaatsen voor mobilhomes bieden. Ook hier wordt verharding tot een minimum gehouden en staat het groen centraal. (Stad Hasselt, 2023)

Uitbreiding Kapermolenpark, 2022

Tussen de natuurgebied Prinsenbeemden en het bedrijventerrein worden er plannen geschetst voor de verbinding van het fietssnelwegtraject F70 tussen Stokrooie en Bilzen. Specifiek gaat het hier over een (verhoogd) kruispunt ter hoogte van de (oude) spoorbrug voor fietsers en wandelaars die verbinding naar de stad langs de Demer en parallel met de spoorwegen mogelijk zal maken. Het ontwerp haalt de vlotheid, veiligheid en natuurvriendelijkheid aan. Het kruispunt zorgt voor een vlotte en veilige verbinding tussen Kuringen-heide, Kiewit, Banneux en het centrum van Kuringen. Tegelijkertijd wordt er gekozen om de impact op de natuur minimaal te houden. (Stad Hasselt, 2022)

DEEL II

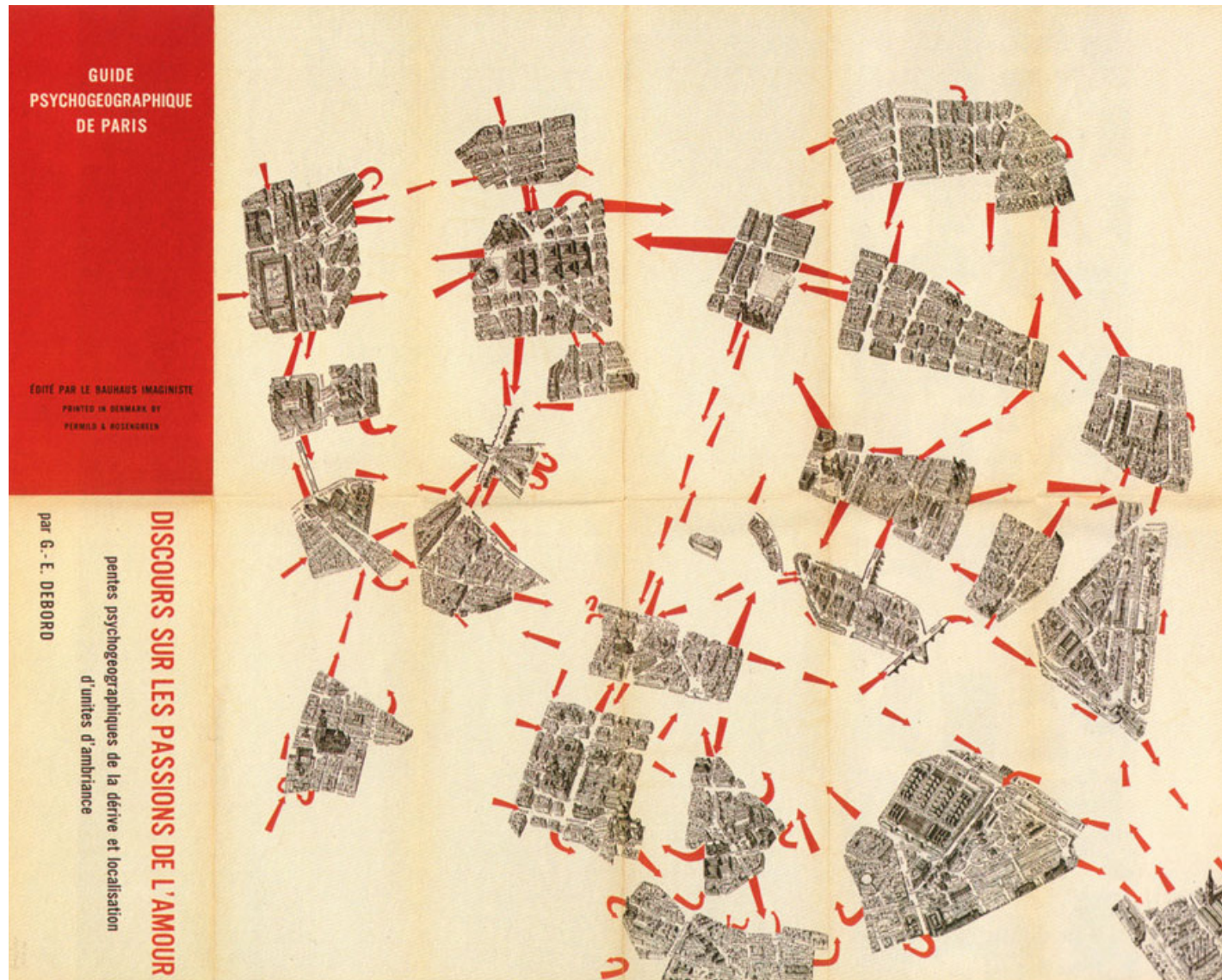
PSYCHOGEOGRAFIE

Als architect is het belangrijk voor mij om de complexiteit van de context te begrijpen. Dit is de eerste stap bij elk project, de fundering van een doordacht ontwerp. Om de complexe realiteit te kunnen vatten is een bewuste methodologie belangrijk. Onderzoek in de vorm van literatuuronderzoek is een belangrijk deel van deze methode, de data die men uit verschillende bronnen kan halen vormt een onmisbaar deel van de zoektocht naar het begrijpen van de context. Hoewel dit deel belangrijk is, mist het een deel van het begrip van 'plaats', een ruimte met een genius loci, de metafysische kwaliteiten van een plaats. Deze kwaliteiten worden waargenomen door een methodologie die toelaat om de waarnemingen te registreren en te gebruiken. Er bestaan ongetwijfeld verschillende methodes om een plaats te kunnen registreren, in dit onderzoek vormt psychogeografie het uitgangspunt. In *Internationale Situationniste* 2 (1958) werd de combinatie tussen veldwerk en literatuuronderzoek beschreven in een van de eerste psychogeografische analyses van de Situationisten, uitgevoerd door Abdelhafid Khatib.

Door de methodologie van de psychogeografie toe te passen kan ik een bepaalde gelaagdheid en nuance creëren in het resultaat van het onderzoek. Dit zal zich weerspiegelen in het uiteindelijk project. Theoretisch gezien kan deze methode door iedereen toegepast worden, ongeacht de context en het politieke standpunt. Door bewuste keuzes te maken en ruimte te laten voor het onbewuste zal het ontwerp ook een direct antwoord bieden op de vragen van de mens en het landschap.

Met de Internationale Situationniste heeft de psychogeografie vooral een bloei gekend tussen de jaren 1950-80; Heel wat academici, auteurs, filosofen en ontwerpers hebben het onderwerp besproken. De geschiedenis van de psychogeografie begon immers met oudere tradities die al gekend waren in de literatuur. (Coverley, 2018) Deze zijn hieronder kort toegelicht.

De volgende alinea's zijn voor het grootste deel een samenvatting van het boek *Psychogeography* (2018) van Merlin Coverley.

"The means specific to psychogeography are many and varied. The first, and most solid, is the experimental *dérive*. The *dérive* is a form of experimental behavior in an urban society. At the same time as being a form of action, it is a means of knowledge, particular to the notions of psychogeography and the theory of unitary urbanism. Other means, such as the reading of aerial views and plans, the study of statistics, graphs or the results of sociological investigations, are theoretical and do not possess the active and direct side which belongs to the experimental *dérive*. Nevertheless, thanks to them we can arrive at a first representation of the environment under study. In return, the results of our study will permit imbuing these cartographic and intellectual representations with greater complexity and richness."

(Khatib, 1958, pp. 13-14)

Internationale Situationniste (IS) (1957-1972), Situationist International (SI) in het Engels, was een voornamelijk Franse groep denkers, kunstenaars en schrijvers die met revolutionaire ideeën een eind wilden maken aan het kapitalisme door het dagelijks leven te beïnvloeden. (Britannica, 2019) Hun politieke agenda werd sterk beïnvloed door het Marxisme dat in de jaren 1950 de Franse intellectuele en artistieke wereld domineerde. (Coverley, 2018, p. 119) Vooral de ideeën rond *vervreemding* en *massaconsumptie* in het dagelijks leven vormden de fundering voor de argumenten van de SI. Ze streefden naar een sociaal-maatschappelijke verandering door te focussen op het dagdagelijkse, en niet uitsluitend op de werkvloer of binnen de kunstwereld.

De oprichters van de Situationisten kwamen uit voorgaande avant-garde bewegingen waaronder de Lettrist International (1952-1957) en COBRA (1948-1951). Deze bewegingen ontstonden na de Tweede Wereldoorlog en werden gedreven door politiek radicale ideologieën en revolutionaire gevoelens. Deze waren later ook gehinderd door een gebrek aan directie en een gebrek aan leden. (Coverley, 2018, p. 110) Tijdens een conferentie in Cosio d'Arriscia, Italië in juli 1957 kwamen de leden samen en werd er een manifest opgesteld. De meest bekende van deze leden was Guy Debord (1931-1994) die met zijn boek *Société du Spectacle* (1967) intellectueel onderbouwde kritiek gaf op de consumptiemaatschappij.

De Situationisten vonden een aantal manieren uit om te communiceren met het publiek. Allereerst waren de publicaties *Internationale Situationniste* 1-12, een manier om hun ideeën en visies rond de maatschappij te verspreiden in de vorm van theoretische teksten en beeldmateriaal. Deze 12 tijdschriften werden tussen juni 1958 en oktober 1969 in kleine aantallen gedrukt, vooral voor 1967, maar werden later meerdere keren gekopieerd sinds de auteurs toestemming gaven in de publicaties om “alle teksten die gepubliceerd

worden in *Internationale Situationniste* vrij te mogen reproduceren, vertalen en aanpassen zonder bronvermelding” (Debord, Constant, Jorn, & Helmut Sturm, 1958)

**Tous les textes publiés dans
« INTERNATIONALE SITUATIONNISTE »
peuvent être librement reproduits, traduits ou adaptés,
même sans indication d'origine.**

In hun eerste publicatie hebben de leden onder andere een aantal termen gedefinieerd die de jaren nadien vaak zouden voorkomen in hun praktijk, met als bedoeling duidelijkheid te scheppen voor een breder publiek. Hieronder een aantal termen uit *Internationale Situationniste* #1 die voor mijn onderzoek belangrijk zullen zijn:

Situation construite: Moment de la vie, concrètement et délibérément construit par l'organisation collective d'une ambiance unitaire et d'un jeu d'événements.

Psychogéographie: Étude des effets précis du milieu géographique, consciemment aménagé ou non, agissant directement sur le comportement affectif des individus.

Dérive: Mode de comportement expérimental lié aux conditions de la société urbaine : technique du passage hâtif à travers des ambiances variées. Se dit aussi, plus particulièrement, pour désigner la durée d'un exercice continu de cette expérience.

Urbanisme unitaire : Théorie de l'emploi d'ensemble des arts et techniques concourant à la construction intégrale d'un milieu en liaison dynamique avec des expériences de comportement.

Détournement : S'emploie par abréviation de la formule : détournement d'éléments esthétiques préfabriqués. Intégration de productions actuelles ou passées des arts dans une construction supérieure du milieu. Dans ce sens il ne peut y avoir de peinture ou de musique situationniste, mais un usage situationniste de ces moyens. Dans un sens plus primitif, le détournement à l'intérieur des sphères culturelles anciennes est une méthode de propagande, qui témoigne de l'usure et de la perte d'importance de ces sphères.

(Internationale Situationniste 1, p. 13-14)

Geconstrueerde situatie: moment van het leven, concreet en bewust geconstrueerd door de collectieve organisatie van een collectieve omgeving en een vrijspel van gebeurtenissen.

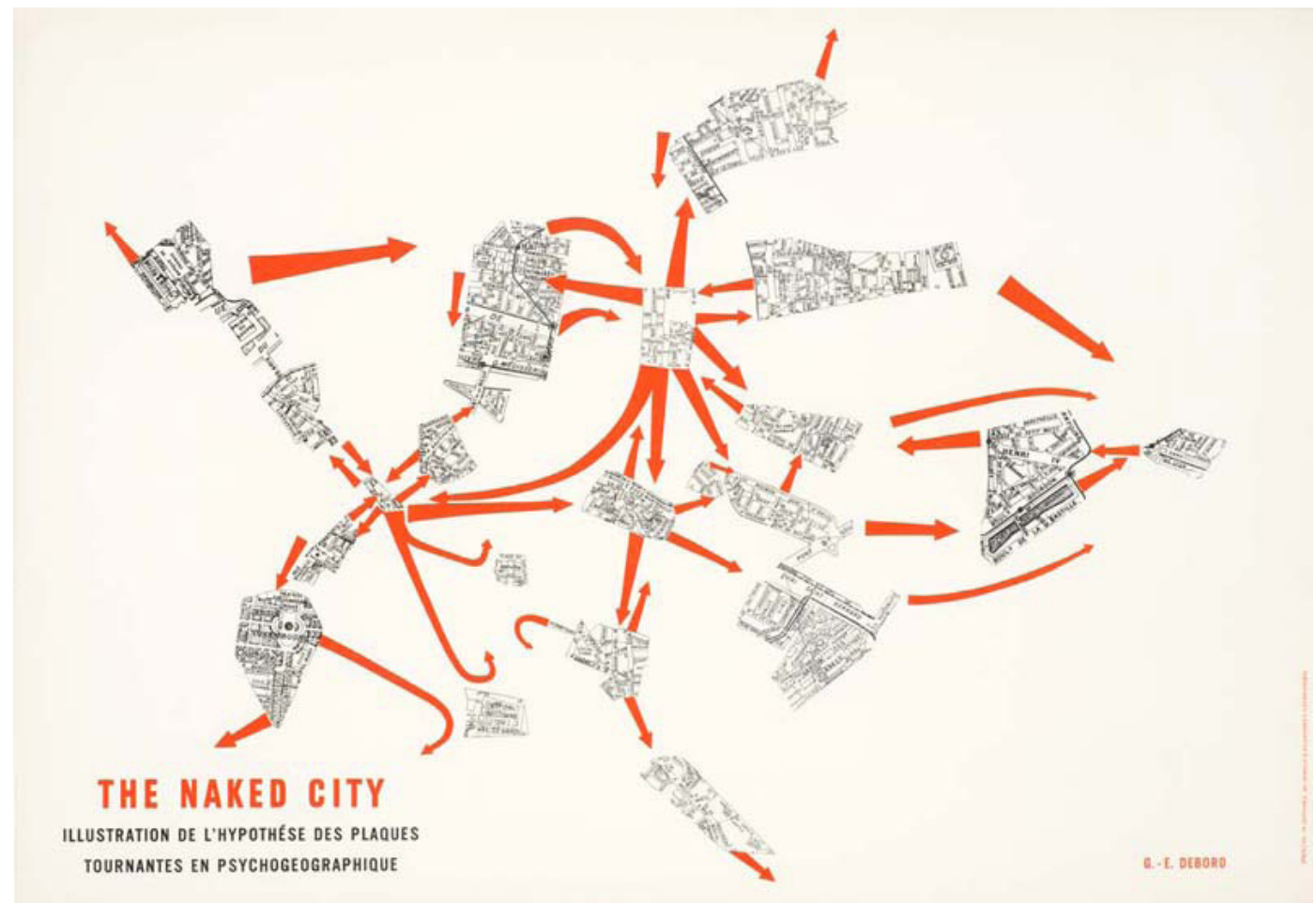
Psychogeografie: de studie van de precieze effecten van de geografische omgeving, bewust of onbewust aangelegd, die een directe invloed uitoefent op de stemming en gedrag van individuen.

Dérive: een experimenteel gedrag die zich verhoudt tegen de toestand van de stedelijke samenleving: een techniek om vlot door verschillende plaatsen te passeren. Ook, meer specifiek, gebruikt om de duur van een uitvoering van dit experiment aan te geven.

Unitair urbanisme: de theorie van het gezamenlijk gebruik van kunst en technologie die leidt tot de geïntegreerde constructie van een omgeving die dynamisch gelinkt is aan gedragsexperimenten.

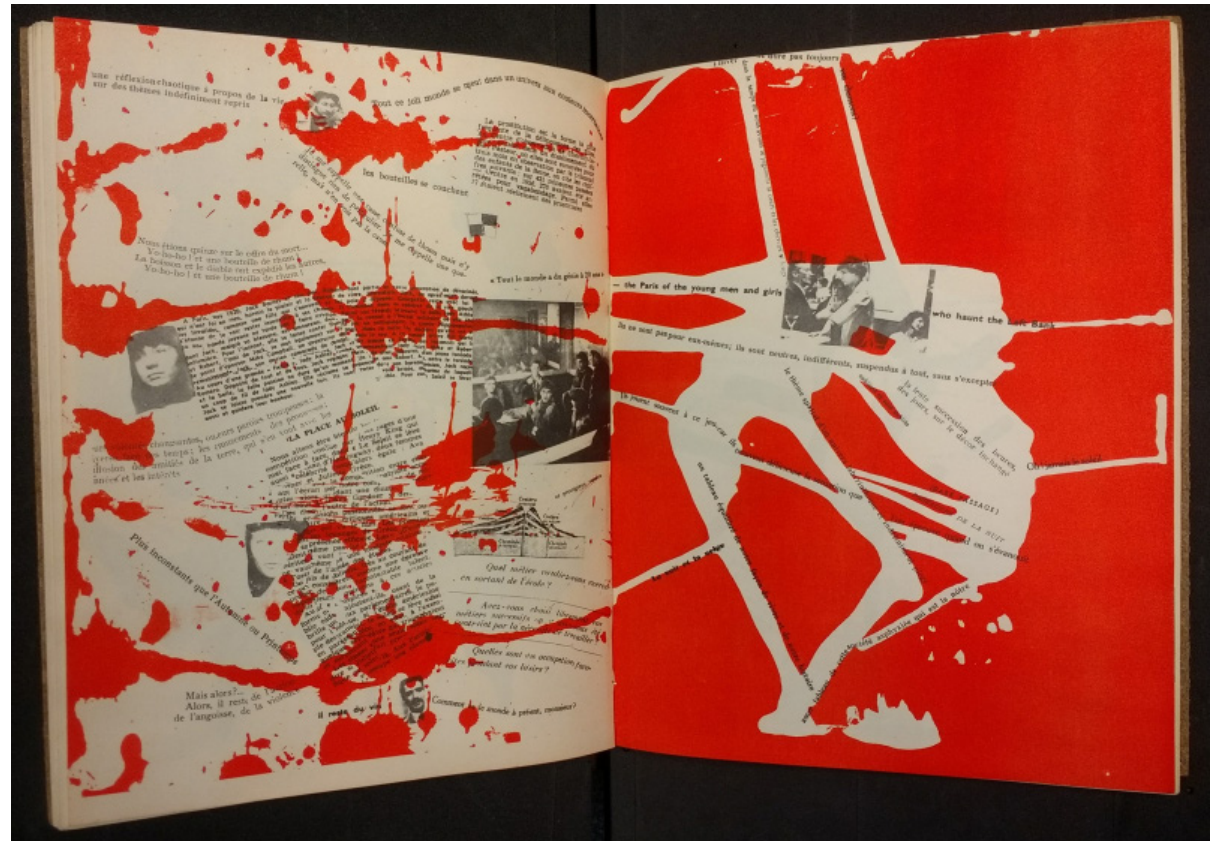
Détournement: gebruikt als afkorting voor: hergebruik van bestaande esthetische elementen. De integratie van verleden of hedendaagse artistieke producten in een hogere ruimtelijke constructie. In deze betekenis kan er nooit een situationistische schilderij of muziek zijn maar enkel situationistisch gebruik van deze media. In een meer primitieve zin, détournement vanuit oude culturele domeinen is een vorm van propaganda, wat getuigt van de ontwaarding en het afnemend belang van deze domeinen.

Guy Debord, *The Naked City*, 1957

Deze definities vormen een basis voor het breder begrip van de groep als een avant-garde beweging en de tools waarmee ze hun theorieën in praktijk hebben gegoten. Psychogeografie kan dus beschouwd worden als een methode binnen de praktijk van Situationisten, al werd deze methode voordien toegepast in andere contexten. *Dérive* en *détournement* werden verder toegepast om psychogeografische praktijken te ontwikkelen en deze verder te communiceren. Met *dérive* gingen psychogeografen te voet op pad, meestal in duo's of groepen van drie, om het stedelijk weefsel te observeren. De stad werd door de *dérive* omgevormd tot een speelplaats waarbij de regels van het spel door de spelers zelf bedacht werden. Hierdoor wordt 'het spelen' een revolutionaire actie die losgerukt wordt van de vooraf bepaalde regels en socio-culturele grenzen. De tijd die een mens nodig heeft om te kunnen spelen wordt beschouwd als niet-productief, de tijd die onder druk staat van de ontwikkelingen binnen de consumptiemaatschappij, dus iets wat volgens de Situationisten beschermd en behouden moest worden. (Careri, 2002)

Naast de geschreven publicaties hebben de Situationisten de resultaten van hun experimenten ook beeldend uitgebracht. Een van de media die ze toepasten was cartografie. Hun kaarten zijn van bestaande steden zoals Parijs en Kopenhagen maar ze verschillen sterk met de objectieve kaarten die gebruikt worden om te navigeren. Ze gingen heel nauwkeurig om met wat ze tonen en wat ze weglaten, een techniek van knippen en plakken. *The Naked City* (1957) is een kaart van Parijs gemaakt door Guy Debord waarin hij het resultaat van zijn psychogeografische onderzoek aan de hand van *détournement* duidelijk maakt. Hij knipt delen van Parijs uit een (bestaande) kaart en verplaatst deze naargelang hun gevoelsmatige onderscheid. De pijlen tussen deze fragmenten duiden de relatie tussen deze fragmenten aan. Tijdens de *dérive* leidden sommige fragmenten

van de stad naar andere fragmenten, terwijl er ook plaatsen waren waar de relatie eerder negatief was.

Samen met Asger Jorn (1914-1973) heeft Debord ook een publicatie uitgebracht waarin hun praktijken verder werden uitgelicht. Het boek, *Mémoires* (1959) bestaat uit twee lagen; de eerste met zwarte inkt bedrukte tekst en afbeeldingen en de tweede, een gekleurde laag die delen van de eerste laag bedekt of laat zien.

Ook Ralph Rumney, hoewel hij het niet op tijd klaar had voor de eerste uitgave van *Internationale Situationniste* in 1958 waardoor hij zijn plaats bij de situationisten verloor, heeft in zijn psychogeografische gids van Venetië, *The Leaning Tower of Venice* (2002), een combinatie van tekst en beelden gebruikt. De zelfgemaakte foto's samen met de bijhorende tekst vormden de basis van zijn psychogeografische analyse.

Psychogeography is the study of the exact effects of geographic environment, controlled or otherwise, on the affective behaviour of individuals.....

G.E. Dehord.

The photos in this study were taken at points along the black line on the map, which is a ideal trajectory through the zones of main psychogeographic interest.

This view of Venice (pop: density 2.1/sq metre) shows road-rail bridge from Italy, rail terminal, cemetery isle (arrow) and distant Lido, playground of the idle rich!

200 lb. 'A' wellknown author of 'Heroine's Ode', orients fast in N. Atlantic honeymoon town built on 118 islets joined by 364 bridges.

'A' is aware of photographer and is showing off. Nevertheless environment is clearly affecting his play-pattern.

It is our thesis that cities should embody a built-in play factor. We are studying here a play-environment relationship. At this stage environment is of greater interest than the player....But, How would 'A' play in London?

Though Play and Game are not synonymous, photo left shows they are not always contradictory.

Volgens Coverley is Daniel Dafoe (1660-1731) een van de eerste psychogeografen. Met zijn boek *Robinson Crusoe* (1719) wordt Dafoe gezien als de stamvader van deze praktijk. Het personage Robinson was in een zekere zin een van de eerste (fictieve) psychogeografen. Hierin heeft hij Londen volgens zijn eigen imaginaire topografie vormgegeven, een eerste psychogeografisch onderzoek. De manier waarop Dafoe een beeld schetst van Londen in het jaar 1665, het jaar dat een pestepidemie in Londen uitbrak, is een basis geweest voor latere principes voor zowel theoretische als praktische psychogeografie. De statistische feiten, precieze topografische details en de eigenaardige getuigenissen zijn een aantal voorbeelden van de gelijkenissen tussen Dafoes werk en die van de latere psychogeografen.

Later kwam William Blake (1757-1827) in beeld als een sleutelfiguur in de vroege Londense psychogeografie. Volgens Peter Ackroyd had Blake een sterk gevoel voor 'plaats' en heel zijn leven was hij geraakt door verschillende plekken in Londen. (Ackroyd, 1997)

"Blake was a walker, a wanderer whose poems describe the reality of eighteenth-century street life, but which are overlaid by his own intensely individualistic imaginative vision to create a new and transcendent topography of the city."
(Coverley, 2018, p. 42)

Een bijkomend aspect van Blake is zijn politiek radicale visie, waar de subjectieve ervaring van de stad een zekere oppositie tegen de autoriteiten duidelijk maakt. Dit geeft aan dat hij deel uitmaakt van de eveneens politiek kritische psychogeografie. Later kreeg

psychogeografie een sterke link met politiek activisme (met de Situationisten), deze link is ook al voelbaar bij Blake.

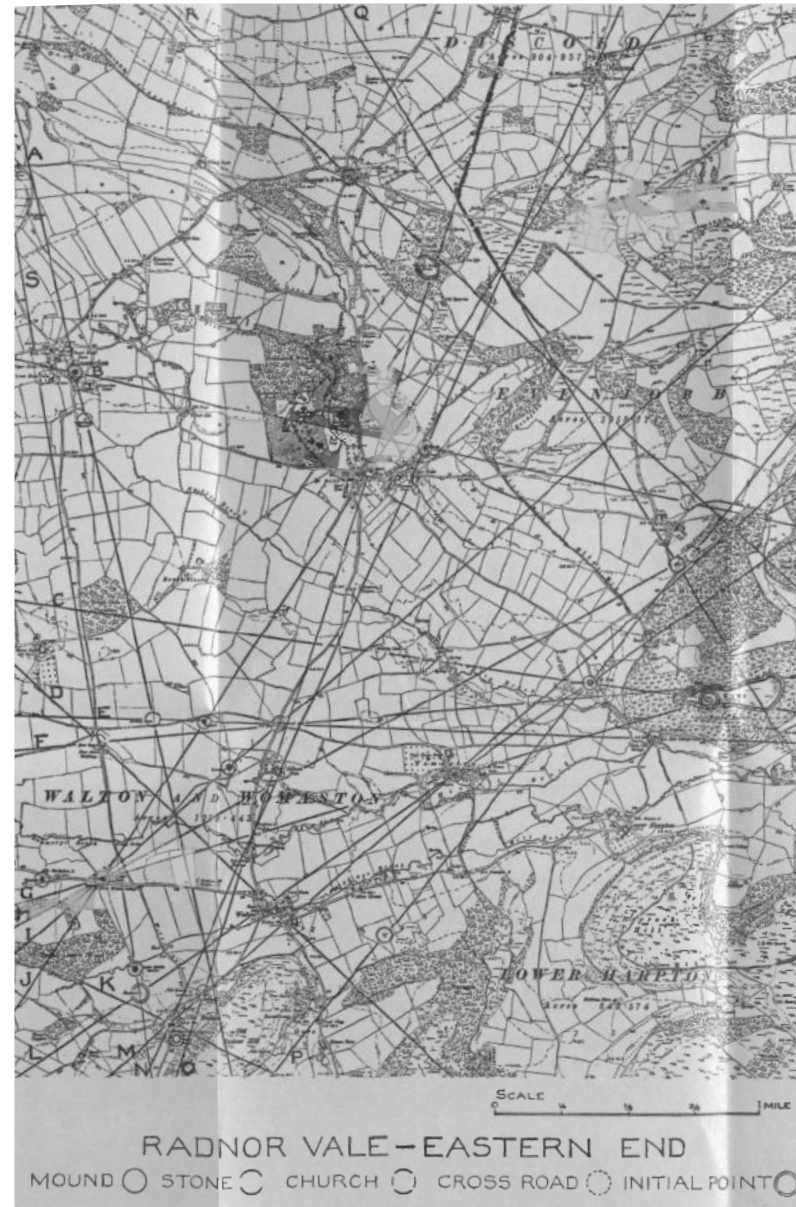
Volgens Phil Baker in zijn boek *Secret City: Psychogeography and the End of London* (2014) zijn er binnen de geschiedenis van psychogeografie twee mogelijke ontwikkelingen te zien: de eerste begint met Thomas De Quincey, een andere belangrijk figuur binnen de vroege psychogeografie.

"Classic urban psychogeography could almost be said to begin- retrospectively, and from a Situationist influenced perspective- with Thomas De Quincey."
(Baker, 2004, p. 326)

Confessions of an English Opium Eater (1821) maakt duidelijk waarom De Quincey beschouwd werd als een vroege psychogeograaf: de manier waarop hij zichzelf had laten gaan in de stad en met zijn fantasie zijn omgeving aantastte en richting gaf waren een vorm van psychogeografische onderzoek. In de derde publicatie van *Internationale Situationniste* hebben de Situationisten het belang van Thomas De Quincey binnen psychogeografie expliciet beschreven:

"Het leven van Thomas De Quincey van 1804 tot 1812 maakt hem in feite een voorloper van de *dérive*."
(Constant, Jorn, Sturm, & Wyckaert, 1959, p. 16).

De Quincey had niet enkel Guy Debord en de Situationisten geïnspireerd, maar ook schrijvers zoals Edgar Allen Poe en Charles Baudelaire. Net als de onder invloed van drugs gemaakte wandelingen van De Quincey door Londen hebben later de Situationisten in Parijs geflaneerd voor hun eigen psychogeografische ervaringen.

De tweede ontwikkeling die Baker onderscheidt, volgt een meer pseudowetenschappelijk pad dat in de jaren 1960-70 een hoogtepunt heeft gekend in de vorm van *earth mysteries* en de *new age movement*. (Baker, 2003) Deze begon met Alfred Watkins (1855-1935) die begin jaren 1920 een theorie ontwikkelde waarin belangrijke landschappelijke elementen en historische bouwwerken verbonden werden aan de hand van rechte lijnen. Hij noemde deze lijnen *ley lines* in zijn publicaties *Early British Trackways* (1922) en *The Old Straight Track* (1925). Deze onzichtbare lijnen zouden volgens Watkins historische handelsroutes moeten voorstellen die door oeroude gemeenschappen gecreëerd werden. Na de jaren 1960 werd deze theorie (opnieuw) populair binnen de New Age Movement waar dit netwerk van lijnen geschetst werden binnen een mystieke pseudowetenschappelijke context. (Coverley, 2018, p. 59)

Parijs

42

Edgar Degas, *Place de la Concorde*, ca. 1876
Flaneur afgebeeld op Place de la Concorde in Parijs.

Een bijkomend traject, naast dat van de Engelse schrijvers, aangehaald in het vorige hoofdstuk, binnen de geschiedenis van psychogeografie is te vinden in Parijs. Een groot deel van de inspiratie van de Situationisten komt uit het Parijs' cultuur waar een vorm van *dérive* al bestond, gekend als het *flaneren*.

Flaneren

1 wandelen om te kijken en gezien te worden¹

Uit de Franse definitie van Larousse:

Flâner

1. Se promener sans but, au hasard, pour le plaisir de regarder²
Het doelloos wandelen, willekeurig, voor het kijkplezier.

De oorsprong van het woord kan men vinden uit het Oudnoors *flana*, 'zich blindelings naar voren storten, onbezonnen heen en weer lopen'.³

Flâneur beschrijft dus een persoon die wandelt om zien en gezien te worden. In het negentiende-eeuwse Parijs had deze term een belangrijke nuance, *flâneurs* waren namelijk individuen die de tijd hadden om niks te doen, niet hoefden te werken omdat ze al een bepaalde rijkdom hadden. Charles Baudelaire (1821-1867) was een van de eerste die de *flâneur* beschreef binnen moderniteit. In zijn essay *Le Peintre de la Vie Moderne* (1863) beschreef hij de *flâneur* als een figuur die, net zoals vissen in water vertoeven en vogels in de lucht, zich in de menigte bevindt. Het plezier van de onafhankelijke, gepassioneerde aard van de *flâneur* ligt in het weg zijn van thuis maar toch zichzelf overal thuis voelen, de wereld zien, het centrum ervan zijn maar toch verborgen blijven van de wereld. (Baudelaire, 1863)

Ook Walter Benjamin (1892-1940) heeft in 1938 in een deel van zijn essay, *Das Passagen-Werk*, de figuur van de *flâneur* aangehaald. In dit onvoltooide werk plaatst hij de *flâneurs* in hun natuurlijke habitat, de met glas overdekte galerijen van Parijs. Vóór Hausmanns interventies in het stedelijk weefsel van Parijs was het *flaneren* minder evident wegens de smalle stoepen, die ook niet vaak voorkwamen. Dankzij de industriële luxe van galerijen ontstond er meer ruimte voor de *flâneur*. (Benjamin, 1999) Walter Benjamin gebruikt de *flâneur* in zijn essay als een middel om zijn ideeën rond moderniteit uit te drukken.

"Benjamin returns repeatedly to Baudelaire and his identification of the *flâneur* as a symbolic of a bygone age. Amidst the unseen processes of the industrial city, the *flâneur* is reduced to a little more than a cog in the machine, an automaton governed by the pressures of a barbaric crowd, less the hero of modernism than its victim. For if the *flâneur* is unable to maintain his detachment, he will inevitably be caught up by the commercial forces which will eventually destroy him" (Coverley, 2018, p. 74)

¹ <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/flaneren>

² <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/fl%C3%A2ner/34028>

³ <https://www.etymologiebank.nl/trefwoord/flaneren>

Hedendaagse psychogeografie is ook, net zoals eerder vermeld bij De Quincey en Blake, vooral aanwezig in de literaire scene in Londen. Uiteraard evolueerde de methode hierbij, waarbij psychogeografie niet enkel werden toegepast zoals bij de vroegere psychogeografen, van Dafoe tot de Situationisten, maar eerder getransformeerd werd naargelang de hedendaagse temporele en ruimtelijke context.

Een van de bekendste figuren in de hedendaagse psychogeografie is Iain Sinclair (1943-). Hij is gekend als een schrijver en wandelaar die de rol van de flaneur in ere hersteld heeft en aanpaste aan de straten van Londen. In zijn boek *Lights Out for the Territory* (2013) beschrijft het wandelen als “de beste manier om een stad te ontdekken en te exploiteren.” (Sinclair, 2013, p. 4) Het belang van *dérive* haalt hij aan door te zeggen: “drifting purposefully is the recommended mode” (Sinclair, 2013, p. 4). De evolutie die de flaneur hierdoor onderging maakt dat de toeschouwers nu ook deelnemers zijn van deze manier van wandelen. Het doelloos karakter van de flaneur was niet meer beperkt tot een hogere klasse die zich kon permitteren om niet productief te zijn. Deze transformatie stond haaks op dat van de hedendaagse samenleving waar de flaneur geen ruimte meer had door de *stalker*, die geen tijd heeft om “te genieten van de reflecties in de etalages, van het Art Nouveau ijzerwerk” (Sinclair, 2013, p. 75), die zich doelgericht, scherp en efficiënt verplaatst. Hier vergelijkt Sinclair de wandelaar met iemand die achter een prooi loopt, met andere woorden, een stalker met een prooi als doel.

Naast de flaneur werd Sinclair ook sterk beïnvloed door de vroege psychogeografen van Londen, van Blake tot de New Age movement van de jaren zestig en zeventig. In zijn oudere werken *Lud Heat* (1975) en *Suicide Bridge* (1979) zijn de ideeën rond *earth mysteries* aanwezig in de vorm van *ley lines*, concepten die met deze werken een breder publiek hebben bereikt.

Hoewel Sinclair niet dezelfde politieke boodschap wil overbrengen als de Situationisten zijn er gelijkenissen met hun politieke kritiek.

“But beneath this allusive surface lies a political engagement and a clear anger directed towards the legacy of London governance from Thatcher to Blair and on the present day.”
(Coverley, 2018, p. 154)

Een van de werken waar Sinclair momenteel bekend voor is is *London Orbital* (2002) waarin hij zijn passie voor het wandelen duidelijk overbrengt aan de lezers. Begin 1998, beginnend in Enfield, vertrok hij te voet op de M25 snelweg die rond Londen een ring vormt. Doorheen het jaar heeft hij in secties de ring volledig afgewandeld om daar later dan een boek over te publiceren.

De evolutie van de flaneur naar de stalker, zoals eerder beschreven, ondergaat hier een derde transformatie, naar de *fuguer*. Geïnspireerd door de voormalige Shenley Hospital, een ziekenhuis voor psychische stoornissen, waar hij in het begin van zijn traject langs heeft moeten wandelen.

“Sinclair begins to interpret the walk as itself symptomatic of madness, an act of willful forgetting, a dreamlike progression into a state of fugue”
(Coverley, 2018, p. 156)

Wandelen wordt hier bijna gezien als een symptoom van een psychische stoornis. De wandelaar wordt een obsessieve control freak, een bezeten ziel die zijn herinneringen van de wandeling enkel door middel van een hypnose kan terugroepen. De kracht van wandelen als *fuguer* heeft een diep effect. De *fuguer* ziet meer in zijn of haar omgeving dan de flaneur terwijl de afstand tussen de *fuguer* en de omgeving ergens ook groter wordt. De mentale wandeling die door associaties geleid wordt komt tussen de wandelaar en haar of zijn omgeving. Sinclair heeft zich laten inspireren door het werk van Ian Hacking (1936-), een Canadese filosoof die de *vluhtepidemie* beschreef. Deze epidemie kwam voor het eerst voor in Bordeaux in de negentiende eeuw waarbij de slachtoffers compulsief de neiging kregen om te wandelen. (Coverley, 2018, p. 185)

Met de volgende werken zoals *Ghost Milk* (2011) en *American Smoke* (2013) paste hij dezelfde principes als in Londen toe in andere contexten (meer bepaald in Zuid-Europa en in de Verenigde Staten), wat zijn bekendheid als de psychogeograaf van deze tijd nog deed groeien in het domein van de topografische literatuur.

Naast Iain Sinclair wordt Peter Ackroyd (1949-) ook gezien als een van de belangrijke figuren binnen de wereld van psychogeografie, ook al is dit nooit zijn bedoeling geweest. Volgens sommigen wordt de praktijk van Ackroyd gezien als een unieke vorm van psychogeografie waar zijn fictieve werken een grote rol bij spelen. (Chalupský, 2013) Geschiedenis is sterk aanwezig in Ackroyds werk, wat hem deels onderscheidt van zijn mede-psychogeografen, die veeleer op het heden focussen. Zijn non-fictieve werk *Londen: the Biography* (2000) werd beschouwd als een psychogeografische werk vanaf het moment dat psychogeografie toegankelijk werd voor een breder publiek. (Coverley, 2018)

Ackroyds belang voor het mysterieuze komt vanuit de specifiek Britse context waar de geschiedenis tussen de (rationele) protestanten en de (irrationele) katholieken een rol in speelt. Hij is ervan overtuigd dat de irrationele, geestelijke impuls van de katholieken de juiste visie is om de stad volledig te vatten, om de onderliggende magie in een stad te kunnen waarnemen, om het dagelijks leven tegenover de magische wereld te plaatsen. Hoewel Ackroyd de notie van het mystieke deelt met zijn medepsychogeografen, ziet hij verandering en ontwikkeling als een cyclus, een proces waar het heden een herhaling is van het verleden. Hierbij ontkent hij tot op zekere hoogte het effect van de revolutie, een idee dat centraal stond bij vorige psychogeografen. Politiek lijkt het zo wat tegenover de Situationisten te staan. (Coverley, 2018)

In 1992 werd de London Psychogeographical Association (LPA) nieuw leven ingeblazen, na de oprichting door Ralph Rumney (1934-2000) in 1957 (die later deel uitmaakte van de Situationisten), dit keer onder de naam East London Section's London Psychogeographical Association (ELPA). Ze publiceerden tijdschriften en pamfletten waaronder de *London Psychogeographical Association Newsletter* (LPAN) van "Imbolc 1993" tot "Tahbrain 399"⁴. Deze publicaties waren een vorm van kritiek tegen de westerse samenleving, de pretentieuze en rationele tradities die de verlichting met zich heeft meegebracht en tegen de manier waarop deze tradities gebruikt worden om de linkse oppositie af te stompen. (London Psychogeographical Association, sd) Ze organiseerden activiteiten zoals bezoeken naar interessante plekken voor psychogeografie, voetbalwedstrijden met drie teams en bushalte competities.

⁴ Ze gebruikten alternatieve jaartellingen, initieel de Keltische jaartelling die ze vanaf de dertiende publicatie gewijzigd hebben naar de Hermetische jaartelling. Beide jaartellingen hebben een bepaalde occulte nuance die we in de meeste psychogeografische groepen kunnen terugvinden.

BUS STOP Competition

The LPA is proud to announce that it is organising the *All Britain Bus Stop of the Year Competition*. Entrance is invited from all bus stops in the British Isles. Please send us an SAE for an entry form. All entries have to be in by November 1st, to ensure that it is possible to visit all entrants.

An LPA judge will be appointed for your local bus stop to carry out a proper assessment. Bus stops will be judged primarily according to the ambience, the quality of conversation and human interaction, although points will also be awarded for quality of shelter, the view, tidiness and regularity of bus service.

The winner will be announced at 3pm December 25th, by the Old Royal Observatory, Greenwich, London.

De voorbeelden van psychogeografische praktijken in de geschiedenis kenden elk hun eigen motivatie. Zo kwamen de Situationisten uit een periode van oorlog en geweld terecht in een periode waarin een toenemende ontevredenheid ontstond over de toestand van de maatschappij. In reactie op die naoorlogse maatschappij gingen ze dus op zoek naar een manier om de wereld te veranderen.

“Nous pensons d’abord qu’il faut changer le monde. Nous voulons le changement le plus libérateur de la société et de la vie où nous nous trouvons enfermés. Nous savons que ce changement est possible par des actions appropriées.” (Debord G. E., 1989)

Deze ontevredenheid manifesteerde zich in de vorm van avant-garde bewegingen en Marxistische standpunten die op hun beurt de broedplaats vormden voor de Situationisten en dus ook psychogeografie. De new-age movement die met antirationele en mystieke praktijken een vorm van reactie tegen de consumptiemaatschappij vormde, zag ook een meerwaarde in psychogeografie. Ook de LPA hadden een duidelijk standpunt tegen de ontwikkelingen die toen plaatsvonden binnen de maatschappij. Het resultaat was vaak politiek geladen, soms radicale berichten, kunstwerken en literatuur. In dit project wordt dezelfde uitgangspunt van een algemene ontevredenheid en nood aan verandering gedeeld terwijl het resultaat een bijkomend aspect krijgt, namelijk een architecturale interventie.

Naast de kritiek op de ontwikkelingen binnen de maatschappij, zowel op micro als op macro schaal, vormt dit project ook een kritiek tegen de megaprojecten, masterplannen en de uitvoeringen

ervan. De plannen met gebroken beloftes om de omgeving leefbaarder te maken, om meer aandacht te besteden aan het wonen, in de breedste zin van het woord, en om Hasselt een aangename stad te maken zijn nu meer dan ooit zichtbaar. Van de leegstand in de appartementen van de Blauwe Boulevard (Jansen, 2022) tot de recordverharding in de stad (Marting, 2023), Hasselt heeft het.

In dit onderzoek wordt psychogeografie allereerst ingezet als een manier om een plaats beter te begrijpen en deze te communiceren met de wereld. De plaats in kwestie, de omgeving langs de Demer in Hasselt, is een van de vele plekken waar de *cultuur* een sterk contrast vormt met de *natuur*. Deze relatie tussen cultuur en natuur staat centraal in het onderzoek en vormt ook de basis voor de psychogeografische analyse. De bedoeling is dan om deze relatie als een rode draad te tonen doorheen het onderzoek en deze verder door te trekken naar mijn eindproject, meer bepaald een publieke ingreep in het landschap die zich richt op het ervaren van dit gebied zonder een cliché toeristenattractie te worden, een zoveelste ‘beleving’. Op die manier kan alles bloot waargenomen kunnen worden zonder enige afleiding en vervaging van de omgeving.

Het speelveld wordt hier opgevat als een vrije ruimte, de ruimte waar nomaden in vertoeven. Niet omsloten of gefragmenteerd door grenzen maar eerder een collage van verschillende atmosferen. De ruimte die enkel bepaald wordt door lijnen die doorheen de tijd verdwijnen, verplaatsen en transformeren. (Deleuze & Guattari, 1980) De nomadische ruimte is minder druk en dynamischer, leeg en onbewoond, vergelijkbaar met een woestijn. (Careri, 2002, p. 39)

De buitenlijnen van het speelveld zijn de spoorbrug(gen) over de Demer in het westen, en de Trixxo arena bij Park H in het oosten. Net zoals de Situationisten en de leden van de LPA hun locaties op voorhand kozen heb ik deze locatie gezien als

een waardevol plek om een psychogeografie van te maken. De Demer die eeuwenlang door en langs Hasselt stroomde heeft doorheen de jaren, vooral de afgelopen eeuw, heel wat verandering gekend, zowel aan haar eigen traject als haar omgeving. Hierdoor is het verhaal van de Demer een belangrijk element die de relatie tussen mens en natuur tot de dag van vandaag in Hasselt kan illustreren. Om dit verhaal te kunnen begrijpen is het belangrijk om niet enkel de data uit boeken, artikels en andere bronnen te halen maar ook om ter plekke de eigenschappen van deze plaats te registreren. Mijn veldonderzoek sluit hier aan bij de definitie van *dérive*: een vrije wandeling binnen een vooraf bepaalde zone, meer specifiek de oevers van de Demer in de stad Hasselt.

Deze manier van veldonderzoek maakt dat de opname van data een momentopname is. Het is belangrijk om te begrijpen dat plaats doorheen de tijd veranderen, hierdoor kan het soms nuttig zijn om het veldonderzoek te spreiden over een langere periode of door het te herhalen op verschillende momenten van de dag, week, maand, jaar,... Sinds dit onderzoek binnen een periode van vier maanden (december 2022 - maart 2023) werd uitgevoerd kon het vier keer herhaald worden op 11 december 2022, 7 februari 2023, 18 februari 2023 en 27 maart 2023.

Tijdens mijn *dérive* heb ik een aantal protocollen vastgesteld die mij konden helpen met het registreren van de verschillende aspecten van de ruimte. Sommige waren speels en anderen monotoon en voorspelbaar. Het eerste protocol was geldig bij elke wandeling en vormt de basis namelijk, het volgen van de Demer op een zo kort mogelijke afstand ervan. Door dit protocol te volgen kon ik de relatie tussen de Demer en de menselijke ingrepen niet enkel zien, maar ook ervaren. Naast dit basisprotocol kwamen er een aantal bij waaronder; het registreren van graffiti (zie bijlage), als indicator voor het gebruik van de ruimten. Op een van de wandelingen heb ik gekozen om zeer

consequent om de vijftien stappen een foto te nemen loodrecht georiënteerd op de Demer. (zie bijlage) Ook hier zien we de relatie tussen de mens, niet alleen als cultuurvormer/'bouwer' maar ook als wandelaar, en de natuur. Het resultaat is een portret van de Demer vanuit het standpunt van een wandelaar.

"The points of departure and arrival are less important, while the space between is the space of going, the very essence of nomadism, the place in which to celebrate the everyday ritual of eternal wandering."
(Careri, 2002, p. 41)

De *dérive* werd opgevat als een vrije wandeling met de Demer als een leidraad zonder begin en zonder einde. Het doel is niet om een punt te bereiken maar om een traject af te leggen, een traject dat op voorhand niet is uitgestippeld. De exacte route wordt ter plekke bepaald op basis van de situatie, met andere woorden, de exacte route wordt ter plekke geïmproviseerd. De richting is op specifieke momenten wel bepaald. De eerste wandeling begon in het westen bij de spoorbruggen en ging stroomopwaarts richting het oosten. De tweede ook, maar hier heb ik dezelfde traject nogmaals in de andere richting afgelegd om te eindigen waar ik begon. Bij de derde *dérive* begon ik in het midden bij de scholen (Elfde Liniestraat) en wandelde ik stroomopwaarts naar het oosten richting Park H. Ook hier is een bepaalde willekeurigheid en onbepaaldheid aanwezig. Tijdens de vierde wandeling ben ik radicaler geweest met het eerste protocol waardoor ik op sommige gevallen meer avontuurlijk heb moeten zijn.

Het volgen van de Demer vormt naast een ruimtelijke referentie ook een motief waarrond Vlaamse

volksverhalen verteld werden, enigszins in lijn met de 'occulte' stroming binnen de Engelstalige psychogeografie. Doorheen de wandeling kwamen verschillende sagen telkens terug in de vorm van specifieke ervaringen die te maken hadden met het water. Zo kon een struik langs de oever een figuur voorstellen die een beeld van een watergeest in mij oproept.

Tijdens het wandelen is het mij opgevallen dat het traject door bepaalde deelzones gaat. Deze deelzones hebben telkens een eigen atmosfeer die gekarakteriseerd wordt aan alles wat er waargenomen kan worden in combinatie met alles wat ik erover wist. Om dit duidelijk te maken heb ik elke deelzone een naam gegeven die een representatie vormt van mijn persoonlijke waarneming en kennis.

De observaties zijn objectief, maar uiteraard beperkt door mijn individuele perspectief. Een bepaald persoon heeft bijvoorbeeld een affiniteit voor geuren, dus kan die deze ook meteen duidelijk waarnemen, terwijl anderen een beter visueel waarnemingsvermogen hebben. Dit heeft tot gevolg dat iedereen haar of zijn omgeving enigszins anders waarneemt. Daarnaast heeft elk individu een eigen databank aan herinneringen, op basis van onder andere deze herinneringen kan men via associaties landen op verschillende aspecten van zijn of haar omgeving. Iemand die bezig is binnen het veld van wegenbouw kan zich bijvoorbeeld focussen op de manier waarop een brug gebouwd werd, terwijl een graffiti-artiest eerder nadenkt over hoe hij of zij diezelfde brug kan taggen.

Net zoals de bovengenoemde persoonlijkheid van de waarnemer is dit bij mij ook van kracht. Alles wat ik heb waargenomen is gefilterd door de lens van een architectuurstudent die kritisch omgaat met zijn omgeving. Er is ook sprake van een ontevredenheid over de manier waarop we interageren met onze natuurlijke en kunstmatige omgeving. Deze

ontevredenheid is de drijfveer om een impact te hebben op mijn omgeving. Zonder kennis en begrip van de omgeving is dit niet mogelijk. Om meer kennis op te doen is het belangrijk om kritisch te zijn en vragen te stellen. Mijn waarnemingen zijn dus in een zekere zin de dingen waar ik een antwoord op probeer te vinden, dingen die met mij resoneren en die mij inspireren. Hierdoor hebben deze waarnemingen in een latere fase ook een invloed op mijn ontwerpbeslissingen en vormen verder een kader waar ik mijn mening rond baseer. Dit weerspiegelt zich dus ook in mijn praktijk als (architecturaal) ontwerper waarbij het resultaat een vorm van synthese is van hoe ik mijn omgeving waarneemt.

spoorbruggen

Ik vertrok vanuit de spoorbruggen in het westen waar ik verwelkomd werd door een onaangename geur waarvan de oorsprong even onbekend was als diegenen die er verantwoordelijk voor waren. Het informele karakter van de vegetatie die op de helling van de oude spoorbrug groeide, stond in contrast met het formele karakter van de vegetatie die door de mens aangeplant werd om het bedrijventerrein af te bakenen van de omgeving. Het idee dat de gebroken abelen zich altruïstisch vooroverbuigen om de industriële ontwikkeling te begroeten lijkt meer waar te zijn dan dat ze simpelweg door een rukwind zijn beschadigd.

De visuele dialoog tussen de oude spoorbrug en de nieuwe spoorbrug is even luid als de ruis het verkeer van de grote ring. Terwijl de bakstenen constructie van de oude brug aantoont dat de zwaartekracht van moeder natuur ten voordele is voor bouwwerken, klaagt de betonnen boog over het water en de lucht die door barsten en spleten de wapening verder blootstelt. Een bakstenen boog is even afhankelijk van zwaartekracht als een foetus van zijn moeder, de drukspanning vormt het vruchtwater waarmee de veiligheid van de overspanning verzekerd wordt. Ook de tekeningen die veroorzaakt worden door het regenwater vormen een sterk contrast met het bleke betonnen oppervlak. De zwart-groene algen die op de natte plekken van het beton blijven plakken vormen een bedreiging voor de felgekleurde tags van de graffiti artiesten. Ze hebben ongetwijfeld een zeker talent voor het vinden van bijzondere publieke plaatsen zoals deze. Een leeg canvas, een afdak, eenzaamheid, vrijheid en verlatenheid; de ideale locatie om buiten de lijnen van de maatschappij te kleuren.

Het gebruik van de ruimte is verder af te lezen in de verschillende achtergelaten objecten. Een stoel, een kussen en isolerende platen geven een gevoel van huiselijkheid die gepaard gaat met een gevoel van verlegenheid die je krijgt wanneer je een slaapkamer binnentreedt van iemand die je niet kent. De voetsporen in de droge zanderige grond onder de bruggen getuigen van de aanwezigheid van de bewoners die elk moment terug kunnen komen. Wellicht hebben de watergeesten hun overtuigd om mee te gaan met het water van de Demer, in dat geval moet ik me geen zorgen maken over betrappt worden in hun slaapkamer.

De sereniteit onder de bruggen werd af en toe verbroken door een trein die over de brug passeerde en door de meldingen via een luidspreker die ik aanvankelijk niet wist te lokaliseren. De gevangenis in het noorden van de Demer werd zichtbaar na het oversteken van de rivier, hierna kon ik afleiden dat het luidsprekergeluid vermoedelijk van daar kwam. De derde overbrugging verder stroomopwaarts bleek een leidingbrug te zijn, na het van dichtbij te bekijken kon ik concluderen dat de omgeving van deze leiding misschien wel eens de oorsprong van de bovenvermeldde stank kon zijn. De leiding leek deel uit te maken van de riolering. Hierna kon ik niet meer langs de Demer verder stroomopwaarts wandelen, ik werd tegengehouden door de doorns van de bramen.

industrie

Na een aantal meter terug te wandelen kon ik langs een alternatieve route de Demer volgen over de recent aangelegde wegen van het bedrijventerrein. Verderop kwam ik in een niet ontwikkeld gebied terecht waar bergen van grond een buitenaards landschap vormen. De grondbopen hadden elk hun eigen karakter die door de vorm, grootte en vegetatie bepaald werden. Het interieur van deze grondbopen kunnen enkel deel uitmaken van mijn verbeelding waarin de Alvermannen zich in schuilen. Hun bomen, en daarmee bossen, moesten plaats maken voor industrie. Het bouwafval, dat de grondbopen probeerde te imiteren, vormde een groter gevaar voor het oog dan voor het lichaam. De felle kleuren van leidingen, netten en andere onderdelen waren scherper dan de spijkers die uit de planken van paletten uitstaken.

De grond was er kleverig, toch leek het makkelijker te bewandelen dan het koolzwarte asfalt. Voor de vrachtwagenchauffeur die ik daar tijdens de tweede wandeling tegenkwam, was de ervaring anders, zijn aanhanger zat vast in de met regenwater verzadigde grond.

Tot aan de grote ring bevond ik mij in dezelfde atmosfeer die zich kenmerkt door de afwisselende pieken en dalen van de grondhopen aan mijn rechterkant en een recent gegraven gracht aan mijn linkerkant. De gracht loopt parallel met de Demer en lijkt verbonden te zijn met de rivier, de betonnen structuren geven de indruk dat er kruislings water stroomt. Het valt op hoe de bomenrij, samen met de draadomheining, tussen de Demer en de gracht een grens vormt, een tussenzone waar de transitie van artificieel naar minder artificieel landschap plaatsvindt.

Door deze grens en de afwezigheid van menselijke activiteit achter de grens is er sprake van een vorm van natuur die dicht aanleunt bij die van een natuurgebied. Hier kunnen fauna en flora zich verder ontwikkelen zonder te veel gestoord te worden door de mens, waardoor het een waardevolle habitat kan zijn. Na het even te betreden via de open poort aan de grote ring besloot ik om deze zone niet verder te verstoren voor het geval dat het effectief een waardevolle habitat is. De vogelnesten in de bomen waren in elk geval een teken voor mij om er weg te wezen.

Terug waar de rivier overwelfd wordt om de weginfrastructuur erover mogelijk te maken viel het mij op hoe de wanden in de riviertunnel het water in drie stromen splitst. Waar de drie stromen terug samenkomen is er een vierde stroom te zien die zich onopvallend samenvoegt met de Demer. Bij de uitmonding van dit beekje is er een rudimentaire afvalvangster voorzien waarvan de functionaliteit in vraag gesteld kan worden, zeker als de verontreiniging op de oppervlakte nog zichtbaar is. Het water behoort tot de Muggebeek, een beekje dat vanuit Zonhoven ondergronds naar de Demer werd geleid om hier niet enkel met lichter maar ook met properder water in aanraking te komen. Wat opmerkelijk is, is dat er toch geen sprake is van onaangename geuren.

De vergadering

Vanaf dit punt is het niet meer mogelijk om langs de Demer te wandelen. De riviertunnel is ongeveer 100 meter lang en niet toegankelijk voor voetgangers. Om aan de andere kant van de grote ring opnieuw de Demer te kunnen volgen moet de voetganger via een tunnel tweehonderd stappen oostwaarts de weg vervolgen. Hier werd ik voor het eerst blootgesteld aan de gevaren van het autoverkeer. Na het passeren van de bushalte bij de Demer kwam ik (meerdere keren) in conflict met de auto's die in of uit de parking van de brandweer-, politie- en gevangeniscomplex reden. Door de brede oprit van deze parking, samen met het niet-bestaande voetpad, voelde ik me kwetsbaar. Ook de openheid van deze ruimte gaf mij een onaangenaam gevoel.

Na het passeren van de eerste tunnel onder de zijbaan van de Herkenrodesingel kreeg ik flashbacks van een akelig beeld van een lichaam tussen de bomen dat ik er enkele weken eerder had zien liggen. Het gelukkig nog levende lichaam bleek van een dakloze man te zijn die het stukje bos tussen de zijbaan en de grote ring gepast zag als een plaats om een dutje te doen. Deze ervaring heeft mij even doen stilstaan op dit punt. Wat maakte deze locatie interessant voor die man? Is het de nabijheid van de Shelter, een initiatief van de stad om tijdens de koude wintermaanden onderdak beschikbaar te stellen voor daklozen, waar hij uit is gevlucht? Het ambigue karakter van de tussenruimte aan de rand van de stad? Of waren het de jonge bomen die hem comfort boden? De verhoogde wegen van de ring vormen een goede rugdekking, de bomen (hoewel ze toen kaal waren) zorgen voor een dak en het fietspad vormde voor de verbinding met de maatschappij.

Eenmaal aan de andere kant van de ring zien we hoe de Demer de tunnel binnenstroomt. De twee wanden in de tunnel zijn selectief met het doorlaten van drijvende objecten, ze zijn bereid om de toegang volledig te blokkeren indien er meer drijvende objecten meestromen. De bergen van takken en drijfafval die daar gevormd worden doen mij onbewust denken aan de grondhopen die we eerder zagen. Ik vraag mij af wat de gelijkenissen zijn tussen de dammen die bevers bouwen en de dammen die de tunnelwanden hebben gebouwd.

Door de aanwezigheid van nesten heb ik hier weer kunnen concluderen dat dit een territorium was van de wildernis, waar ik niet thuishoorde. Dit is het rationeel deel van het verhaal, het deel waar niemand over wil spreken is dat de aardgeesten 's morgens hier komen schuilen nadat ze 's nachts voor hun boterhammen hebben gewerkt. Na een kort bezoek ben ik terug het pad gaan zoeken.

Swaluwstert Hier worden de riviervolgers geconfronteerd met een verplicht afscheid. Ongeveer 400 meter verderop duikt de Demer onder het kanaal om aan de andere kant opnieuw tevoorschijn te komen. Om het kanaal te kunnen oversteken moet ik gebruik maken van de brug van de grote ring. Hiervoor moet ik vanaf het punt na de korte hereniging met de Demer weer afstand nemen om de helling naar de brug te kunnen gebruiken. Het afzonderlijk traject dat ik heb moeten afleggen bestaat uit drie secties; de helling opwaarts, de brug en de helling afwaarts. Tijdens de eerste sectie kreeg ik een beeld van de werf waar het nieuwe hoofdkantoor van de Christelijke Mutualiteit is gevestigd. Dit enorme gebouw vormt een barrière tussen mij en de Demer. Ondanks het feit dat het gebouw zich heel dicht bij de Demer bevindt gaat het toch niet in dialoog met de Demer. In plaats daarvan zorgt het gebouw ervoor dat de rivier in de komende decennia geen enkel kans krijgt om natuurlijke bewegingen te maken.

Tijdens één van de wandelingen heb ik besloten om de Demer hier te volgen tot de 'sifon' waarna ik heb moeten improviseren om aan de overkant van de kanaalkom te geraken. Ik was vastberaden om langs de zuidelijke oever het water te volgen. De struiken waren niet altijd even gastvrij wat wel begrijpelijk is als mensen je als rugdekking gebruiken terwijl ze hun gevoeg doen. Verderop nam ik afscheid van de Demer en besloot ik om de westelijke voet van de brug te beklimmen om zo via de brug van de ring naar de overkant te geraken. De vorm van deze heuvel kwam voor de derde keer tevoorschijn; eerst bij de industrie in de vorm van grondhopen, dan bij de ingang van de riviertunnel. Zou de theorie van ley lines hier iets kunnen betekenen?

Kanaalbrug

Bij de tweede sectie kreeg ik, door de hoogte, een overzichtelijk beeld van de situatie. De Demer die onder het kanaal duikt is niet meer zichtbaar, in plaats daarvan overheerst de aanwezigheid van het water van het kanaal, de reflectie van de skyline en de stedelijkheid. Het (on)vermijdelijk lot van het braakliggend terrein aan de rechterkant is af te lezen aan de andere kant van het kanaal waar de luxe appartementen en penthouses een blik op de toekomst geven.

Het derde en laatste deel herinnert de wandelaar aan de centrale positie van de auto in onze samenleving. Het scherm van bomen dat het uitzicht belemmert weerkaatst de drukte van de grote ring. Hier is er sprake van een gevoel van versnelling dat niet enkel door de drukte gedreven wordt, maar ook door de afdaling van de weg zelf.

Een veel boeiender alternatief hier is om, net zoals bij de andere kant van het kanaal, via de helling van de fundering van de brug af te dalen. Hierna werd ik meteen geconfronteerd met de andere kant van de sifon waar al het afval verzameld wordt. Het stalen bruggetje voor onderhoud over de Demer is hier de ideale plek om de vervuiling te kunnen waarnemen. Na de afvalbrug werd ik geforceerd om via het zuiden van het PXL-gebouw de weg te volgen naar het oosten. Onderweg kwam ik in een groep schoolkinderen tegen die met gang-signs hun enthousiasme voor mijn project toonden.

Delta Het vervolg van het pad vormt een kronkelend tracé dat de afrit van de Herkenrodesingel richting het centrum aankondigt. Hier verzekert een betonnen boog de overlevingskansen van de kwetsbare weggebruikers. Nogmaals een herinnering aan de dominante positie van de auto binnen de maatschappij.

Na het verplicht volgen van deze bocht bergafwaarts bevond ik mij in een vervelende situatie waar ik als voetganger plots geen kant uit kon. Nogmaals werd ik verder van de Demer geleid om de auto voorrang te verlenen. Verderop kan ik via het fietspad oversteken maar dat ging ik niet doen. Bij het einde van de betonnen verkeerswand draaide ik 90 graden links en stak de afrit en vervolgens de oprit over om dan geconfronteerd te worden met een stalen verkeersbarrière. Hier besloot ik simpelweg over te springen om zo via de helling van de oprit opnieuw op het fietspad te geraken. Dit pad zou mij vanaf dit punt tot het einde van de wandeling langs de Demer leiden.

Lidl Na dit obstakel wist ik dat het traject vanaf hier bergaf zou gaan, met geen grote obstakels meer en geen gevoel dat ik elk moment aangereden kon worden door een vrachtwagen. Maar het betekende ook dat de omgeving formeler begint te worden. Hier loopt het pad parallel met de Demer (rechts) en de grote ring (links). Deze definiëring van het pad zorgt in een zekere zin voor een afname van vrijheid. Omdat het pad voor jou al gelegd is, kan je zelf niet de keuze maken waar je stapt. Door de hoogte van de grote ring lijkt het pad afgezonderd te zijn van het verkeer. Ondanks het lawaai ervan en de nabijheid van de rivier is er een gevoel van rust. Het traag stromende water lijkt ideaal voor eenden en andere dieren die hun existentie delen met het water. De steile oevers in combinatie met de vegetatie die erover groeit blijkt een uitstekende habitat te vormen voor sommige dieren. Ook voor de IJsvogel die hier als een blauwe flits voor mijn ogen verscheen, hij maakt zijn nest in deze oevers. In al de natuurgebieden die ik heb bewandeld heb ik nooit een ijsvogel kunnen zien, hier, in het midden van Hasselt, bij een overwelving van een rivier kom ik er dan één tegen. Naast leven in de vorm van vogels kwam ik hier ook, voor het eerst, leven in de vorm van een andere wandelaar tegen die op een zondagnamiddag gebruik maakte van de winterzon.

Verderop maakt het pad een korte omleiding om onder de Kempische Steenweg door te kunnen. Hiervoor moest ik de Demer oversteken na het zien van de logo van Lidl. De tunnel onder deze weg vormt een portaal naar een andere deelzone.

De 'mooie' singel

Deze deelzone bestaat uit een pad dat net zoals in de vorige deelzone langs de Demer is aangelegd, maar dit keer aan de andere kant. Hier zorgt het water voor een grotere afstand tussen mij en het drukke verkeer van de ring. Ook hier kwam ik nogmaals in contact met de onverwachte stedelijke wildernis, een buizerd zweefde richting de scholen om achter een van de gebouwen te verdwijnen. Na het achtereenvolgens waarnemen van twee opmerkelijke vogels stond ik even stil om na te denken. Hoe kon het dat ik in een kwartier tijd meer bijzondere vogels heb gezien tijdens deze wandeling dan tijdens een wandeling door een natuurgebied? Was het toeval? Het lijkt alsof Hasselt meer huisvesting biedt voor vogels dan voor mensen.

Postkaart Hasselt, Coin Pittoresque sur le Démer, z.d.

In dit deel van de wandeling genoot ik van het uitzicht van de Demer en de omgeving. De voetgangersbrug die over de Demer geplaatst werd om de talenschool te verbinden met de zuidelijke oever van de rivier deed mij denken aan een postkaart die ik in een publicatie was tegengekomen. Daarnaast zorgde de aangeplante vegetatie ook voor een gevoel van nostalgie. De kale berken die over het water slingeren, de schaduwen die ze op het achterliggend gebouw werpen, de banken die mee met het terrein hellen en, eindelijk, een door de mens gemaakte bouwwerk dat de rivier omarmt zijn de reden waarom ik deze deelzone *de 'mooie' singel* heb genoemd. Tot hiertoe voelde de relatie tussen bouwwerken en de Demer eerder aan als een conflict, hier kreeg ik voor het eerst het gevoel dat de Demer deel uitmaakte van een ontwerp. Bij de talenschool PCVO is het gebouw als een rigide blok parallel met de rivier geplaatst. Hoewel het lijkt alsof het gebouw zelf geen verbinding zoekt met de Demer, is dat niet het geval. In feite is de verbinding tussen het water en de school zo groot dat er schoolbanken in het water zijn beland.

De 'lelijke' singel

Dit gebied heeft zijn naam te danken aan het immense verschil in karakter met de naastgelegen gebieden. Allereerst wordt dit karakter aangekondigd met een schoolgebouw van vier verdiepingen die met zijn schaduw voor een kille sfeer zorgt. Ook is er het feit dat, ondanks de ramen, de blinde gevel een wand vormt die meer gelijkenis heeft met de omwalling van een gevangenis dan een schoolgevel. Daarnaast krijgt de Demer in dit gebied een gevangenscel waar geen millimeter beweging wordt toegelaten. De sokkel van geribde wanden, met een corpus uit beton, gaan alle mogelijke gevolgen van erosie tegen door de positie en de breedte te fixeren terwijl een stalen ballustradekroon, die deze ruimte verder steriliseert, de veiligheid verzekert. Deze gedaantewisseling van natuurlijk naar artificieel domineert het karakter van dit gebied. Zelfs de lijnen van de graffiti op de muren zijn natuurlijker dan dit deel van de Demer. De verroeste valbescherming is een grotere bedreiging voor de gezondheid dan de hoogte die door de kanalisering gevormd werd.

Hierna werd ik geconfronteerd met de eerste verkeerslichten die mijn tempo voor mij beslisten. Deze verplichte vertraging gaf mij een moment om te reflecteren. Voordat ik het wist werd het mannetje groen en kon ik door het ijzeren gordijn de volgende deelzone in wandelen.

Kapermolen

Een grens wordt gevormd tussen het park en de resterende schoolgebouwen. De noordelijke oever maakt deel uit van de scholen, terwijl het park ten zuiden een extensie vormt van de oever. Het betonnen pad waar ik over wandelde is voor de mollen een muur die ze niet kunnen overtreffen. De molshopen demonstreren hier hoe ley lines gevormd worden. Wat hier voor de mens een verbindend element is, vormt voor de natuur een harde grens. Ook verderop overbrugt dit element de natuur, haaks op de Demer. Wanneer het water een geheel vormt met het parklandschap kom ik meer in contact met de rivier. Hoewel het ontwerp van Burolandschap gebaseerd is op de natuur is er wat mij betreft in hun plan toch een overheersende onnatuurlijkheid die gepaard gaat met het formeel karakter van ontworpen parken. Eenden die per definitie deel uitmaken van de natuur zijn hier volgens mij een indicatie van de aanwezigheid van de mens, die voor de eenden een bron van etensresten en kruimels zijn, de ironie van de door de mens ontworpen natuur.

Japanse tuin

Hoewel dit stuk de Japanse tuin heet, is hier niets van terug te zien. Ik kreeg wel een doorkijk tussen de treurwilgen naar de parking van de Japanse tuin. Een aantal stappen verder werd, met een geel bord, de komst van een gloednieuwe parkeerplaats voor campers aangekondigd. Het openbaar onderzoek lijkt hier niet effectief te zijn sinds de echte gebruikers van deze ruimte niet de juiste taalkennis hebben om zich te verzetten tegen de verdere verwoesting van hun territorium. De echte gebruikers zijn uiteraard de aardegeesten.

Het meanderend pad van de eenden langs het water is wat er achterbleef na hun dierlijke *dérive*. Hoewel ik betwijfel dat ze een politiek motief hebben kan ik me niet voorstellen dat ze tevreden zijn met hun omgeving. De aardgeesten, die waarschijnlijk dezelfde paden als de eenden bewandelen, zijn dat wel. Zonder mensen zouden ze hun brood niet kunnen verdienen dus de aanwezigheid van de mens is voor hen wel een pluspunt.

De drijfafvalvanger lijkt de eenden te irriteren. Het houdt alles tegen wat drijft. De eenden kunnen er ten minste over springen, de Cola flessen niet. De afvalvanger bij de sifon zal niet blij zijn met concurrentie, de lokale aardgeesten daarentegen wel. Voor hun zijn afvalvangers een bron van voedsel en grondstoffen.

Trixxo Nogmaals vormt de fietserstunnel onder de grote ring een portaal waarin graffiti de ruimte persoonlijkheid geeft. Na het passeren van de tunnel werd ik begroet door een gebouw gemaakt door machines, voor machines. Het dak ervan imiteert de scherpe doorns van de bramen die ik eerder was tegengekomen. De pijn die het dak veroorzaakt is wel groter dan de pijn van de bramen. De graafmachine was bezig met het vormen van de volgende ankerpunt voor de ley line van de grondhopen langs de Demer.

Het vervolg leidde door de rode poort van Syntra langs de Demer die uiteindelijk met een anticlimax uitkomt op de parking van Park H. Eindelijk een plaats waar we onze auto's kunnen parkeren, onze benen kunnen strekken en (verder) kunnen genieten van de spektakels van de maatschappij.

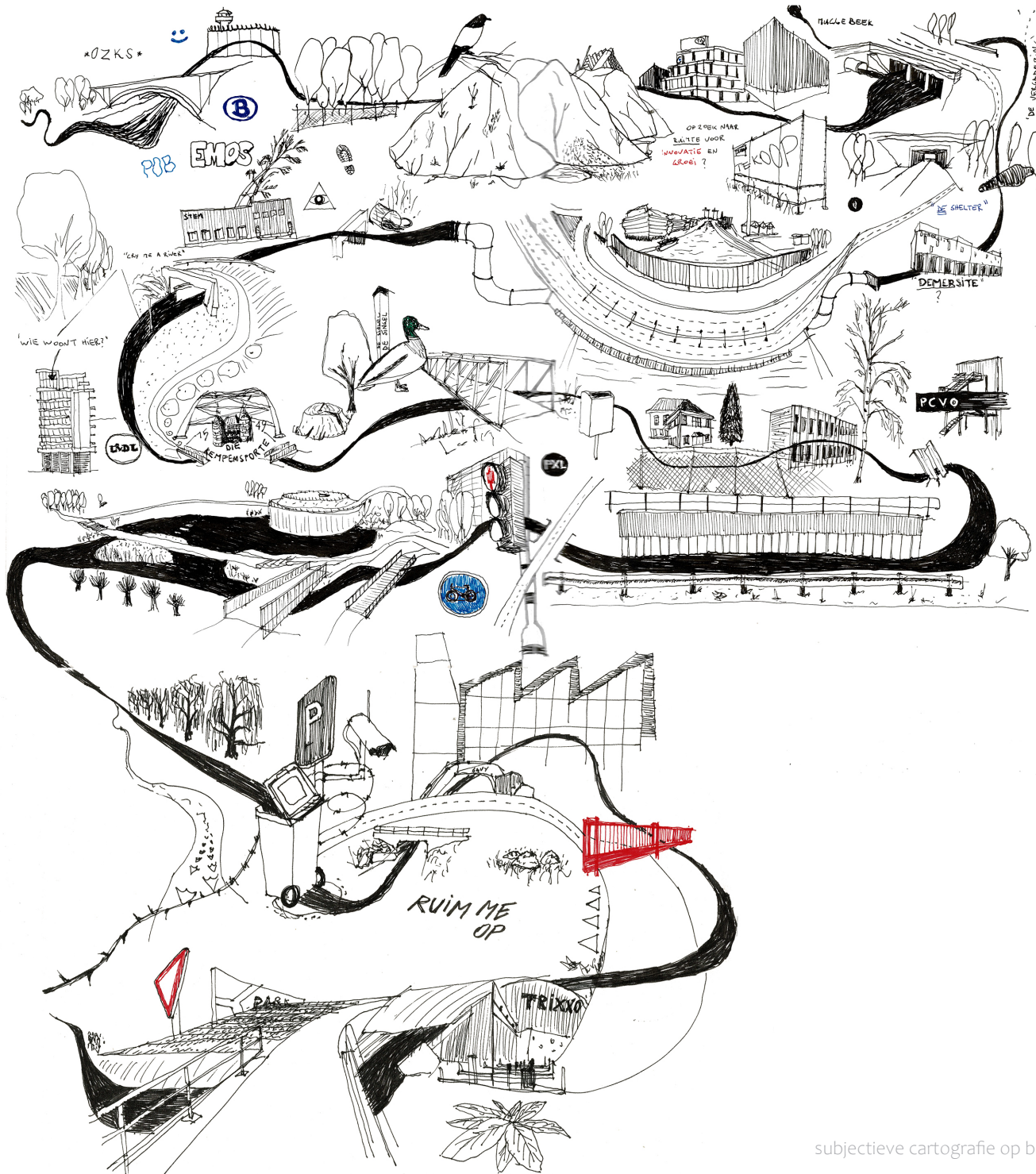
Uit het voorafgaand hoofdstuk heb geconcludeerd dat psychogeografie een waardevol hulpmiddel is om een meer genuanceerd beeld te krijgen van een 'plaats'. De betekenis van een ruimte die op kaarten en andere media uit literatuuronderzoek beschikbaar zijn waren niet volledig. Door middel van psychogeografie werden deze verborgen betekenissen onthuld. Dit zorgt voor een meer gelaagd verhaal waarin niet enkel fysische aspecten van een ruimte uitvergroot worden maar ook de metafysische aspecten blootgelegd worden.

Allereerst valt het ruimtegebruik meteen op. Hoewel ik nooit iemand ben tegengekomen op deze informele ontmoetingsplaatsen was de aanwezigheid van de mens heel voelbaar. De achtergelaten voorwerpen, afval, graffiti en andere tekens van een creatief, levend wezen waren hier bewijzen van. Ook de verandering die het landschap ondergaat doorheen de tijd suggereert een door de mens gebruikte ruimte, objecten die verdwenen, bijkwamen en van plaats veranderden, de lagen graffiti die toegevoegd werden op de wanden en de voetstappen van de gebruikers van deze ruimten waren overal afleesbaar als een teken van toe-eigening. De ruimtes die achterblijven na vlotte verstedelijking krijgen een betekenis door diegene die zich niet welkom voelen in de maatschappij waar de verstedelijking voor bestaat.

Haaks op deze functionele laag ligt de occulte laag die dankzij psychogeografie geïntroduceerd werd. Die zorgt voor een sterkere connectie met het verleden van de Demer en alles wat ze heeft weggespoeld. Door de mystieke volksverhalen werd het makkelijker om een fantasmatische ervaring mee te maken waarin ruimte en architectuur konden samensmelten. Ruimtes werden dynamischer en kregen een totaal andere betekenis die elk moment konden transformeren. Een tunnel voor de Demer kon ineens een ruimte voor watergeesten worden waarna de link met architectuur gemakkelijk gelegd kon worden. Paden, hollen, nesten en andere dierlijke ingrepen in het landschap vormen

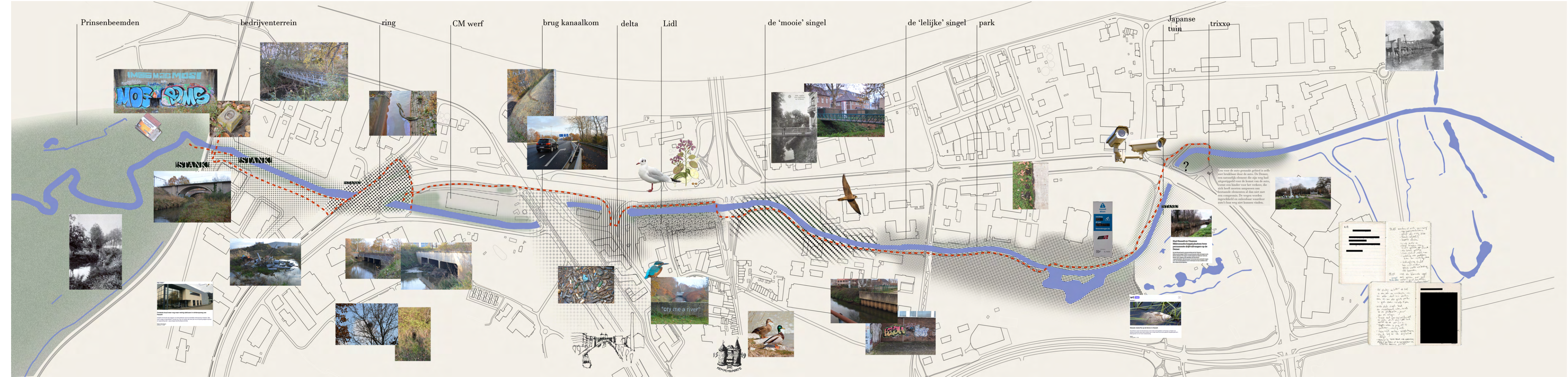
ankerpunten voor deze associaties. Uiteraard zijn deze elementen ook een herinnering dat de ruimte niet enkel door mensen toegeëigend wordt maar ook door dieren, tussen al het beton en asfalt vinden zelfs zij de plaats die ze nodig hebben.

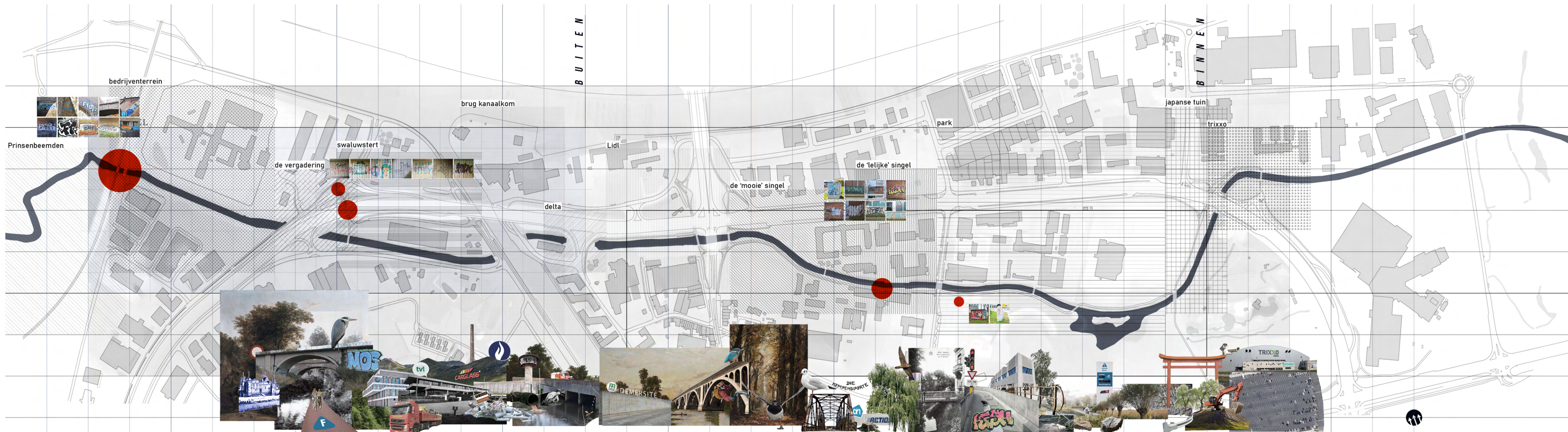
Het politiek radicale aspect van de wandeling zorgde voor de nodige kritische houding die ten alle tijden van pas komt bij een ruimtelijke analyse. De groeiende voetafdruk van menselijke activiteiten, de centraliteit van de auto en de uitpuring van de publieke ruimte kon ik waarnemen dankzij dit lens.

fysieke referentiekaart, 2023

DEEL III PROJECT

In dit hoofdstuk overloop ik een aantal inspirerende praktijken die een bepaalde overbrugging maken tussen de principes van psychogeografie en architectuur. In het literatuuronderzoek is te zien dat de materialisatie van psychogeografische verkenningen relatief beperkt is. Literatuur en subjectieve cartografie zijn de twee voornaamste velden waar psychogeografie vorm krijgt. Hoewel deze media nuttig zijn in het communiceren van de verschillende ideeën binnen de psychogeografie ontbreekt er de derde dimensie die nodig is om de stap naar een architectuurproject te maken. Daarnaast is deze thesis in een zekere zin een argument voor de toepassing van de bovenvermelde principes. Deze toepassingen zijn in de inspiratievoorbeelden hieronder niet uitdrukkelijk voortgekomen uit een appreciatie voor of inspiratie door de psychogeografie, maar wel delen ze een nuance met psychogeografische praktijken. Hierdoor zijn ze relevant voor mijn project waar ik op zoek ben naar een gepaste vormgeving voor een psychogeografisch project.

Hieronder een aantal punten die terugkomen binnen het veld van psychogeografie:

- » Wandelen als een esthetisch praktijk
- » Wandelen als activisme
- » Anti-spektakel
- » Ludiek
- » Banaliteit
- » Occult
- » Verzet tegen autoriteiten
- » Temporaliteit

Psychogeografie, hoe speels het soms ook mag zijn, houdt zich niet bezig met entertainment of het creëren van spektakels, integendeel, het is op zoek naar een vorm van *magic art*, die volgens de twintigste-eeuwse Britse filosoof Collingwood bepaalde gevoelens genereren die nuttig of nodig zijn in het leven, in tegenstelling tot *amusement art* die gebruikt wordt als een uitlaat voor onze emoties die anders in ons dagelijks leven negatieve gevolgen zouden hebben. (Flannery, 1988)

Het project vormt een toegang tot het concept van 'dérive' door structuren te plaatsen op strategische locaties die de verbinding vormen tussen de verschillende psychologische ruimtes langs de Demer. Dérive is van nature structuurloos en heeft een doelloos karakter, een wandeling zonder bestemming, maar is vaak begrensd door fysieke beperkingen (afstand die een mens kan bewandelen, obstakels,...) en door eerder bepaalde grenzen waarin de dérive plaatsvindt (een dérive door de stad Parijs is beperkt door de grenzen van de stad). Door de gebruiker te limiteren tot het volgen van structuren, punten in het landschap, ontstaat er een paradox. Het ontwerp zelf is een negatie van het concept van dérive omwille van de vooroplegging van een doel, in dit geval het volgen de verschillende structuren (bestemmingen) zowel conceptueel als ruimtelijk. Hieruit kunnen we afleiden dat het niet gaat om dezelfde dérive waar Debord het over heeft maar eerder een 'pseudo-dérive' waar het project een representatie vormt van de ervaring van de ontwerper vertrekkend vanuit een psychogeografische benadering.

Wim Cuyvers (1958-)

Een Belgisch architect (van opleiding), schrijver, kunstenaar en forestier die tegenwoordig in de Jura gebergten een zeer persoonlijk onderzoek verricht; hij onderhoudt een stuk grond met een refuge die toegankelijk is voor iedereen.

Zijn werk is bijna altijd diepzinnig, met “momenten van overgave, van confrontatie, van geraakt worden, van extase, van zich blootgeven. Momenten waarop het verzet tegen een niet te plannen leven ophoudt, waarop de afstand tot en de bescherming van het zelf eventjes wegvalt. Momenten ook waaraan elke vorm van conceptualisatie onvermijdelijk onrecht doet.” (Van den Brande, 2007)

Het wandelen is een thema dat steeds voorkomt in zijn oeuvre. In zijn boek *L'Autre* (2020) schrijft hij twaalf verhalen waarvan de tweede, *De Drie Wandelaars*, via wandelen een diepzinnig existentieel verhaal verteld. De drie wandelaars, de wandelende gek, de wandelende zot en de wandelende lust die continu zonder doel wandelen zijn eigenaardige personages die geen plaats hebben in de maatschappij.

“Als ik wandel, wandel ik mijn lust, mijn dood, mijn gekte. Ik heb het sportieve, nuttige, protocollaire, artistieke wandelen gekend, maar dat is voorbij; nu loop ik alleen nog steeds opnieuw dezelfde weg zonder te weten waarom: ik ben het tegendeel van mijn moeder: ik weet niets.” (Cuyvers, *L'Autre*, 2020, p. 17)

De gelijkenissen tussen de *fuguer* van Sinclair en de beschrijving van de wandelaar uit *L'Autre* zijn opmerkelijk. In beide gevallen maakt de wandelaar een evolutie door, bij de *fuguer*: van *flaneur* naar *stalker* en vervolgens naar *fuguer*, bij Cuyvers: van *sportieve wandelaar* naar *nuttige wandelaar*, *protocollaire wandelaar* en *artistieke wandelaar* naar *gekte*. Beiden kwamen uit op een fugue punt, een punt van dissociatie, een psychische stoomis.

Ook lijkt Cuyvers hier het wandelen in een situationistische context te erkennen. De *dérive* werd gekenmerkt door protocollen die de wandelaar moest volgen. Historisch kunnen we ook zeggen dat de *dérive* een politiek-artistieke vorm van wandelen is waardoor de tekst suggereert dat het personage in de voetsporen van de Situationisten heeft gewandeld.

In zijn werk komt deze situationistische aanpak meerdere keren voor. In *Ligne - Linha - Line. 400.000 volts. Trace - Traco – Trace* (2018) heeft Cuyvers, samen met Pedro Prazeres (1981-), Antoine Devaux (1989-) en Francis Jonckheere (1978-) het tracé van een hoogspanningslijn van 400 000 volt te voet gevolgd. Tijdens deze wandeling hebben ze opnames gemaakt onder elk pyloon en deze aan elkaar geplakt om een film te vormen, later werd er ook een gelijknamig boek over gepubliceerd. Deze methodische aanpak kan gezien worden als een tool die hij gebruikt om zijn onderzoek naar publieke ruimtes waar te maken.

Daarvoor heeft hij in 2003 een vuilnisbelt bewandeld als “een dwalende exploratie van een plek”. (Verschaffel, 2021)

De bovengenoemde voorbeelden maken het verband tussen psychogeografie en het werk van Wim Cuyvers duidelijk. Hierdoor besluit ik dat deze denkwijze zich zal weerspiegelen in zijn gebouwde architectuurwerken, met andere woorden, waar zijn denkwijze een driedimensionale vorm krijgt.

Een Gebouwtje zonder fundering op slechte grond (2018) werd geplaatst bij het Universitair Psychiatrisch Centrum in Duffel en maakt deel uit van een kunstcollectie die gebruikt wordt voor de destigmatisatie van psychische stoornissen en om een helende omgeving te vormen voor de patiënten. (UPC Duffel, 2022) Het gebouw lijkt niet afgewerkt te zijn, alsof het een volgende laag afwacht. De gebruikte materialen zijn banale materialen die meestal in een werf te zien zijn, tijdens een fase tussen ontwerp en oplevering. Een soort passage voor architectuur die gekenmerkt wordt door naaktheid en ruwe eerlijkheid. Hoewel het een publieke ruimte is schenkt het gebouw de mogelijkheid om even afstand te nemen van de maatschappij. Het is een toevluchtsoord, een ‘refuge’ waar tijd verloren wordt en niets geproduceerd wordt, waar men geconfronteerd wordt met de eigen existentie. (UPC Duffel, 2018)

“De ruimte waar we kunnen staan en wachten zonder te bewegen of te praten is de ruimte waar compassie een rol speelt. [...] Architectuur is de ruimte voor compassie.” (Cuyvers, DE-AD, 2022, p. 206)

Hier wordt er een unieke vorm van publieke ruimte geïntroduceerd, een ruimte die vreemdelingen toelaat en zelfs omarmt. Diegene die op zoek zijn naar een ruimte waar ze op hun gemak *niets* kunnen doen, niet deelnemen aan de maatschappij, een plaats waar ze kunnen “zitten, liggen en leunen”. (Cuyvers, DE-AD, 2022, p. 206) Zonder de mens heeft deze ruimte geen betekenis als architectuur, het is simpelweg een sculptuur. De mens is de voorwaarde voor dit soort architectuur, het skelet dat de ruimte vormgeeft. Dit is ook leesbaar in de teksten van Cuyvers:

“Ze concentreert zich, ze perst haar ogen helemaal dicht, ze denkt alleen maar aan die twee tegendelen, die de enige twee materialen, maar ook de enige twee wanden zijn die de ruimte vormen waarin de man ligt. De steen, die niet vervormd, maar die wel de temperatuur van het lichaam van de man moet aannemen en de folie die de vorm van het lichaam aanneemt. De ruimte is aan de ene kant lijnrecht begrensd door de kalksteen, afgesneden als een blok Comtékaas. Aan de andere kant, waarvan wij denken dat het de bovenkant is, maar voor de man die een die ruimte is kan er geen bovenkant en geen onderkant zijn, weet zij, aan die kant is het lichaam het skelet, de structuur en de vorm van de ruimte, het lichaam is ruimte geworden, de grens tussen het binnen en het buiten van die ruimte is niet eens een halve millimeter dik.” (Cuyvers, L’Autre, 2020, p. 104)

Wim Cuyvers, *Gebouwtje zonder fundering op slechte grond*, 2018

De afwezigheid van een fundering verzekert een bepaalde tijdelijkheid. In die zin is het geen duurzaam gebouw, ook het dak is niet optimaal samengesteld om een lange levensduur van het paviljoentje te garanderen. De onbehandelde houten dakbalken zijn blootgesteld aan de elementen waardoor de teloorgang van het dak onvermijdelijk wordt. Het gebouwtje ziet er grof uit door de gebruikte materialen en de invloed van de weersomstandigheden. De uitbloeiingen op de wanden, het opstijgend vocht en de verkleuringen van de snelbouwstenen versterken dit effect.

Wim Cuyvers, *Interventie op begraafplaats*, 2008

Ook met *Interventie op begraafplaats* (2008) heeft Cuyvers dezelfde existentiële confrontatie vormgegeven. Hij plaatste een twintigtal tenten langs bestaande grafzerken op een zeer kleine afstand. Het werk werd door velen gezien als een opstelling maar volgens Cuyvers ging het voor een grote stuk over de binnenruimte van die tenten waar mensen in konden gaan liggen en zo geconfronteerd konden worden met de ruimte binnen een graf. (Cuyvers, 2021)

Luc Deleu (1944-)

In eind jaren '70 stelde Deleu de afschaffing van de wet van 1939 op de bescherming van het beroep en de titel van architect voor, hiermee begon zijn strijd tegen de Orde van Architecten. Zijn verzet tegen de Orde was een van de gevolgen van zijn zoektocht naar alternatieven binnen architectuur en stedenbouw. Zijn samenwerking met zelfbouwers waarvoor hij plannen voor woningen ondertekend heeft stond haaks op dat waar de Orde voor stond. Hiermee wou Deleu het belang van de individuele vrijheid aantonen en impliceerde hij dat architecten beter op een andere schaal een meerwaarde konden bieden. (Rasker, 2021) Zijn politiek radicale visie stopte niet met dit voorstel. In zijn *Urbanistisch manifest* (1980) kwamen verdere voorstellen aan bod, voorstellen die vertrekken vanuit een gevoel van onrust vanwege de groei van de wereldbevolking en de manier waarop wij omgaan met onze ruimten. Hij pleit tegelijkertijd ook voor het speelse, zonder het verantwoordelijkheidsbesef uit het oog te verliezen.

"Het verantwoordelijkheidsbesef sluit bij Deleu de lol niet uit. De lol is vaak het beste middel om ideeën en gewoonten los te wrikken."

(Bekaert, 2004, p. 25)

De politiek radicale ideeën van Deleu werden vaak vormgegeven als een conceptueel stedenbouwkundige voorstelling met grootschalige projecten zoals het voorstel voor een HST-station in Antwerpen centraal, *De Zeemijl* (2004), *De Onaangepaste Stad* (1995-2006) en vele andere. Naast deze grootschalige top-down projecten heeft hij ook ingrepen gedaan in de publieke ruimte door gebruik te maken van containers en andere readymades.

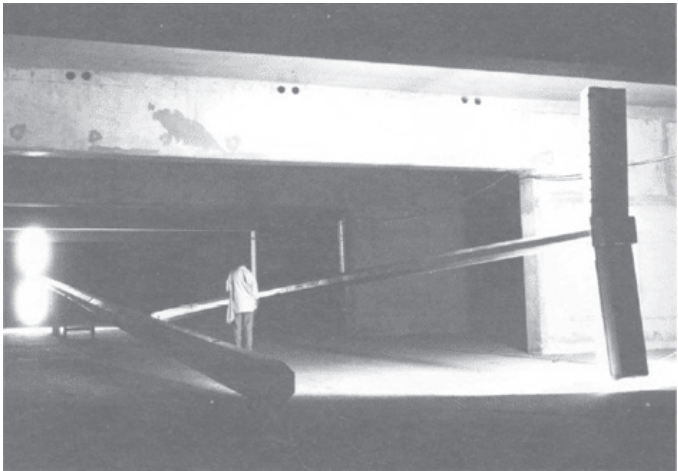
Luc Deleu, *Schaal & Perspectief*, 1981

Luc Deleu, *Demonstratie van schaal en perspectief, installatie met twee hoogspanningsmasten*, 1986

In de jaren 1980 is Deleu begonnen met een onderzoek naar schaal en perspectief, een serie kunstwerken en tijdelijke architectuur waarin hij op zoek gaat naar de meerwaarde van schaal om dingen van elkaar te onderscheiden en met elkaar te vergelijken terwijl perspectief belangrijk is om aan te tonen dat er verschillende wereldvisies bestaan en dat deze voortdurend wisselen. (Vervoort, 2021) Om dit te realiseren gebruikt hij gekende objecten, architectuur en maquettes in paren waarbij hij de context en oriëntatie volledig wijzigt. Zo heeft hij bijvoorbeeld een torenkraan op zijn zij geplaatst binnen een gebouw van galerie Montevideo, hij heeft twee hoogspanningsmasten platgelegd op het Sint-Pietersplein in Gent en heeft hij ook straatlampen liggend binnen een ruimte geplaatst in Luik. Zijn meest imposante voorstel was het hergebruik van een boorplatform als een wandelpier in Vlissingen.

Luc Deleu, *Installatie met twee lichtmasten*, 1985

Luc Deleu, *Boorplatform wandelpier*, 1985

Met zijn container installaties vormde hij architectonische archetypes zoals sokkels, poorten en triomfbogen. (Todts, 1988) Verschillende soorten containers werden in publieke ruimtes geplaatst volgens een welbepaald systeem en oriëntatie. Soms waren het solitaire elementen zoals *Fruitbak* (1997) waarbij een open container vol aarde als plantenbak gebruikt werd om een fruitboom in te planten. In Barcelona heeft hij containers tegen de muur bevestigd in een kruispatroon waarmee zijn ideeën ook in internationale kunstscènes zichtbaar werd. Zo heeft hij tal van tijdelijke installaties uitgevoerd van containerbruggen tot exporuimtes.

LucDeleu, *Fruitbak*, 1997
LucDeleu, *La Pieza* MACBA, 1997
LucDeleu, *Container Bridge*, 2005
LucDeleu, *ORBINO*, 2004

Het ludieke karakter van Deleu is ook terug te vinden in zijn werken met Legoblokjes. Deze architecturale objecten zijn symmetrisch opgebouwd maar de willekeurigheid van de kleuren van de blokjes verbreken de symmetrie. De Legoconstructies werden gemaakt uit dezelfde legoblokjes en dus werden ze vernietigd om de volgende legoconstructie te bouwen, behalve de laatste, *Obelisk* (1983), die niet vernietigd werd. Er werden in totaal zes constructies gemaakt.

"When people make these inventory walks, they're looking for very ordinary things, these parameters, they're not searching for entertainment, for distraction, there is no goal in their walks, they will not discover anything during their walk, they're just walking, a long time, it's essential that the walks be long, they're looking for the parameters, looking at the plan every once in a while and writing down what they see. In the end there's this strange addictive mix of disgust and contentment (yes, at once) that comes over them, I think that this insight. Insight is not the same as knowledge. During the walks the world unveils itself to them. You might think: 'So, this way of walking is a method.' It's definitely not that, what happens to you when you make these walks is beyond your control and there's no guarantee at all. There is no method for education. Walking around on rubbish dumps, shuffling along dusty roads is not profitable. Real walking, like real education, has nothing to do with profit: it impacts."

(Cuyvers, DE-AD, 2022, p. 95)

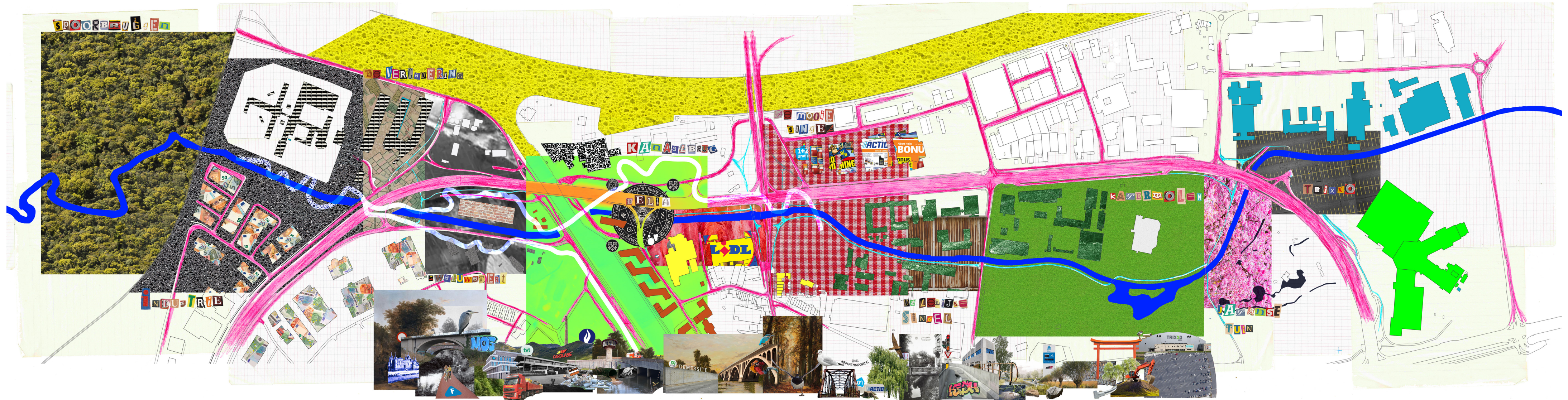
De voorbeeldprojecten van Wim Cuyvers en Luc Deleu zijn wat mij betreft bewijzen dat ze beiden een vorm psychogeografen zijn. De speelse manier waarop ze reageren op hun omgeving en de maatschappijkritiek die ingebed is in hun praktijken vormen verder een bewijs hiervan. Cuyvers die al wandelend zijn omgeving exploreert toont dat deze methode binnen de architectuurwereld een plaats heeft. Zijn projecten behelzen de geest van de Situationisten, flaneurs en de vorige psychogeografen. Tijdelijkheid is ook aanwezig bij zowel Cuyvers als Deleu, deze gaat vaak gepaard met banaliteit. Het gebruik van ready-mades is een terugkomend element in het oeuvre van beide kunstenaars, de fascinatie met wat er al is, in plaats van met wat er kan zijn is inspirerend. Dit vormt volgens mij ook de basis voor hun maatschappijkritiek; focus op de huidige realiteit in plaats van een nieuwe te ontwikkelen.

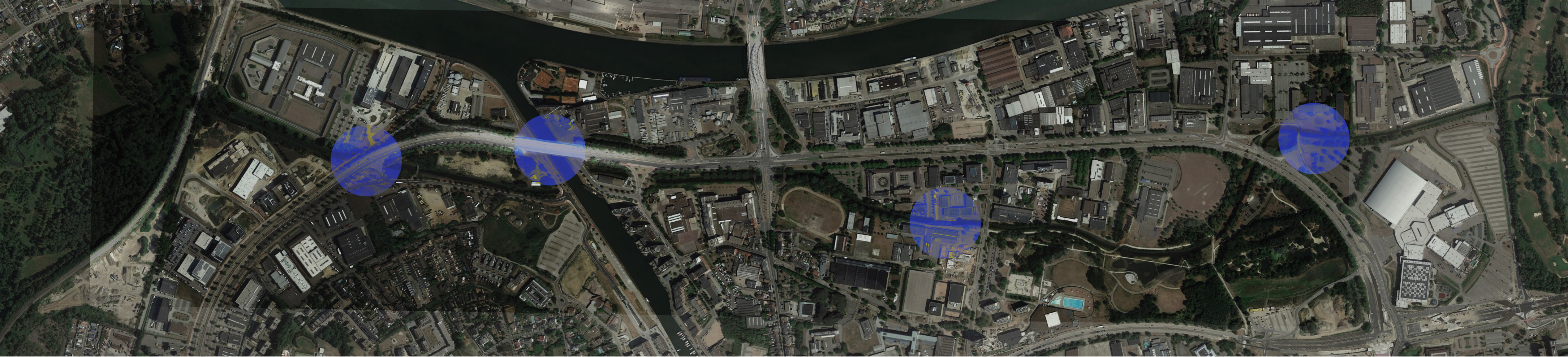
Dit project vormt de eerste stap richting een maatschappelijke verandering waarbij de co-existentie tussen mens en natuur op punt wordt gesteld. Het vormt een instructie, een bevel dat de gebruiker langs de Demer door Hasselt zou moeten leiden. Er wordt bewust geen ‘permanente’ architectuur gecreëerd omdat deze vertaald kan worden in (stedelijke) ontwikkeling. Daarentegen wordt het project gezien als een tijdelijke installatie die alle vormen van ‘het bouwen’ dwarsboomt, het resultaat is een anti-architectuur die zich focust op het blootleggen van de aanwezige ‘plaatsen’ in plaats van een nieuwe te creëren. Voor het vinden van deze plaatsen wordt er gerekend op de kennis van de Demer zelf als Hasselaar. Niemand kent Hasselt immers beter dan de Demer, daarom is het belangrijk om te luisteren naar haar verhaal. Het project laat de gebruiker toe om te wandelen langs de Demer, om de oevers te bewandelen, van west naar oost, van oost naar west. De wandeling is een middel waarmee we dit verhaal, hoofdstuk per hoofdstuk, zin per zin, woord per woord kunnen lezen en eruit kunnen leren. Om de wandeling mogelijk te maken wordt de huidige infrastructuur langs de Demer gebruikt (zonder deze aan te passen). Om een continuïteit te construeren was het nodig om op sommige plaatsen kleinschalige interventies te voorzien. Daarnaast vormen deze interventies samen ook een vergrootglas dat inzoomt op specifieke delen van het Demerverhaal met elk hun eigen karakter. De interventies worden conceptueel verbonden met de genius loci die door een psychogeografische analyse werd achterhaald. Ruimtes die nog niet als plaatsen beschouwd kunnen worden krijgen hier de nodige gelaagdheid.

De vormgeving van de interventies zal een taal krijgen die zich verzet tegen de instrumentalisering van natuur en zal geconcipieerd worden vanuit de gedachte dat het ontwerp deel zal uitmaken van een fourth nature (nieuw wildernis). Natuur van de vierde orde ontstaat spontaan op leegstaande percelen of andere stedelijk-industriële sites, de rafelranden van stedelijke ontwikkeling. (Kowarik, 2013) Hiervoor is het belangrijk om dit project volledig los te koppelen van het idee van een park voor de mens door bewust te kiezen voor een vormgeving die zich niet vertaalt in een toeristische attractie, iets wat we de laatste decennia hebben zien opduiken in de vorm van picture perfect infrastructuur, spektakelarchitectuur en -kunstwerken, kortom, amusement art. Enkele voorbeelden hiervan zijn de projecten van Toerisme Limburg die het fietstoerisme een boost wensen te geven (fietsen door het water, fietsen door de bomen,...), maar ook de eerder genoemde toekomstplannen in Hasselt.

Met deze ingreep wordt het belang van deze randruimten duidelijk gemaakt, non-places omgevormd tot places en de verwoestende aard van ontwikkelingen in het belang van maatschappelijke vooruitgang worden blootgelegd.

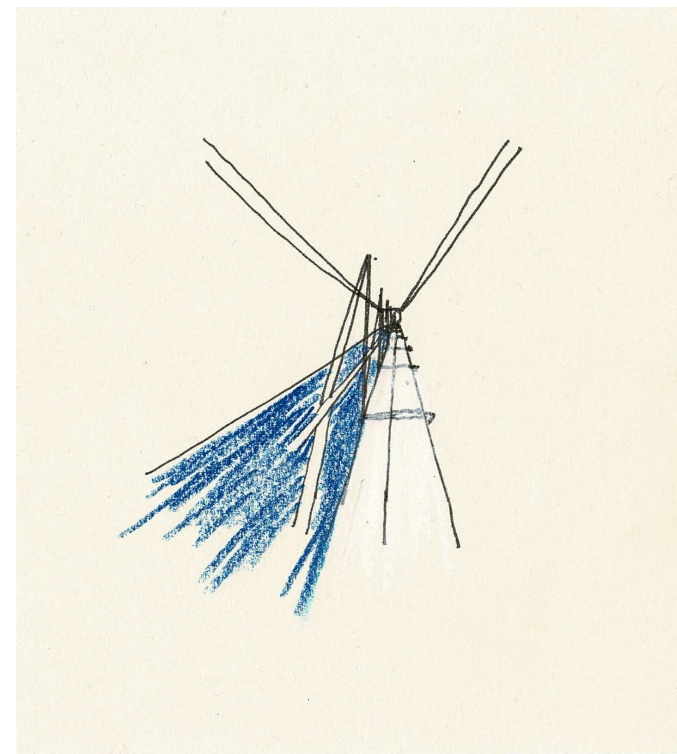
Allereerst werd het resultaat van de psychogeografische analyse op een kaart getoond op een visueel opvallende manier. De mix van felle kleuren, texturen en media die gebruikt werden vormen een representatie van de complexiteit van de geanalyseerde ruimte. De deelzones worden elk door middel van een specifieke textuur aangeduid waaruit de kwaliteiten van die deelzone afgeleid kunnen worden. Bijvoorbeeld: voor de deelzone ‘trixxo’ heb ik gekozen voor de afbeelding van een parkeerplaats voor auto’s om de dominantie van de auto op die plek aan te kaarten. Op andere plaatsen is de keuze van de afbeelding meer persoonlijk zoals bij ‘de mooie singel’ waar er via associaties een link werd gemaakt tussen die deelzone en het picknicken. De speelsheid van het project werd in deze kaart getoond aan de hand van de kleuren en de verschillende technieken die gebruikt werden.

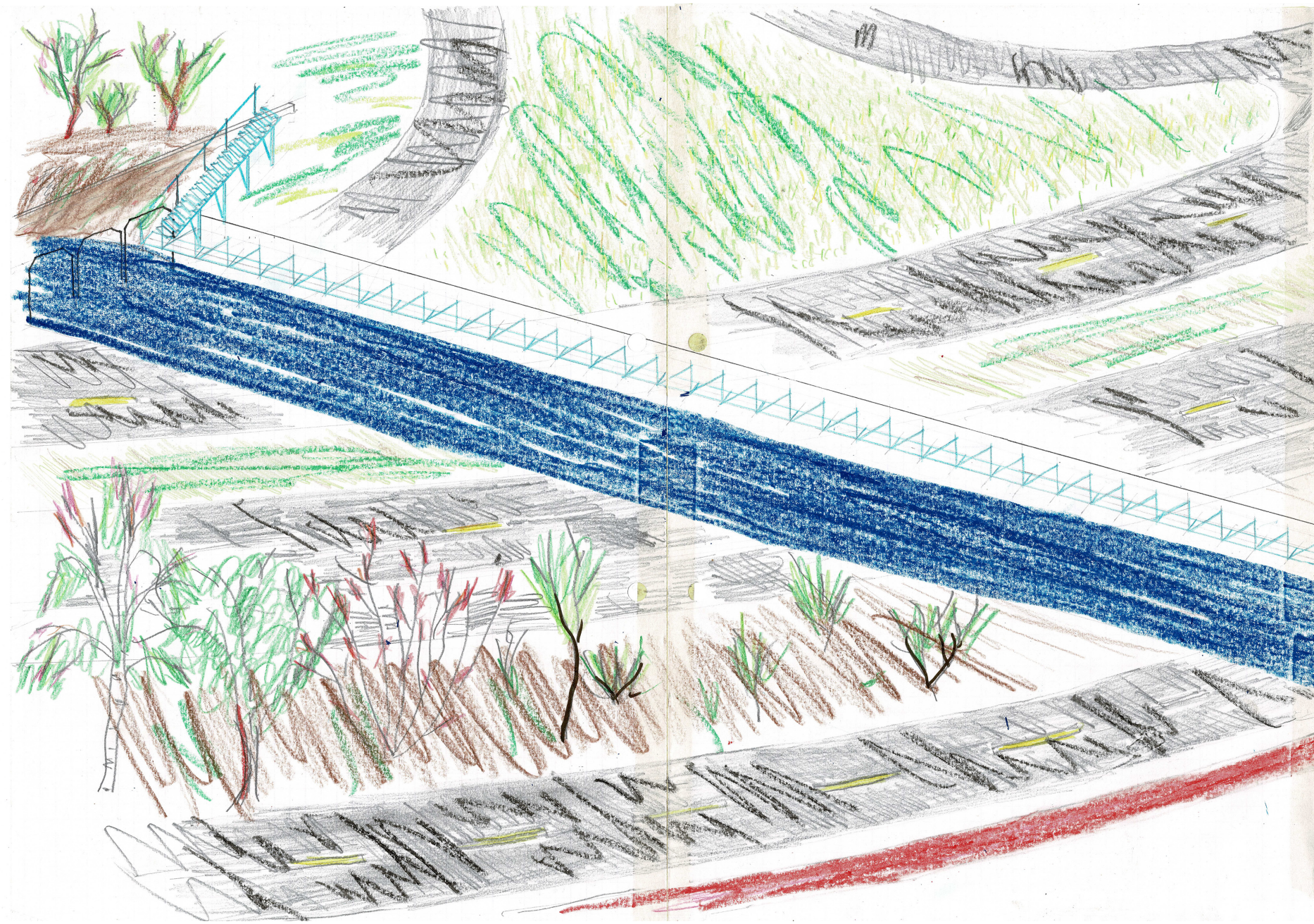
Concreet werd alles vertaald in vier tijdelijke installaties op vier verschillende deelzones met elk hun eigen reden. De locaties werden aangeduid op een luchtfoto van het demervallei.

DE TUNNEL

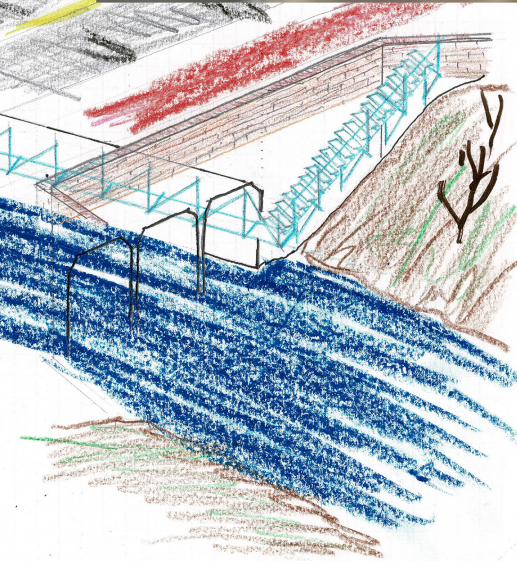
Deze structuur werd geplaatst in de riviertunnel in het noordwestelijk deel van de grote ring, in de deelzone 'de vergadering'. Het is een loopplatform dat honderd meter lang de Demer volgt door de donkere 'gang'. Toegang tot het platform wordt voorzien langs beide kanten door middel van trappen. Door deze infrastructuur hier te plaatsen wordt er enerzijds gezorgd voor de continuïteit van de wandeling langs de Demer en anderzijds een moment gecreëerd tijdens de wandeling die de wandelaar de mogelijkheid geeft om te reflecteren. De ruimtelijke kwaliteiten van een lange donkere tunnel zijn wellicht te vergelijken met die van grotten en ondergrondse holtes waar er ruimte is voor occulte ervaringen.

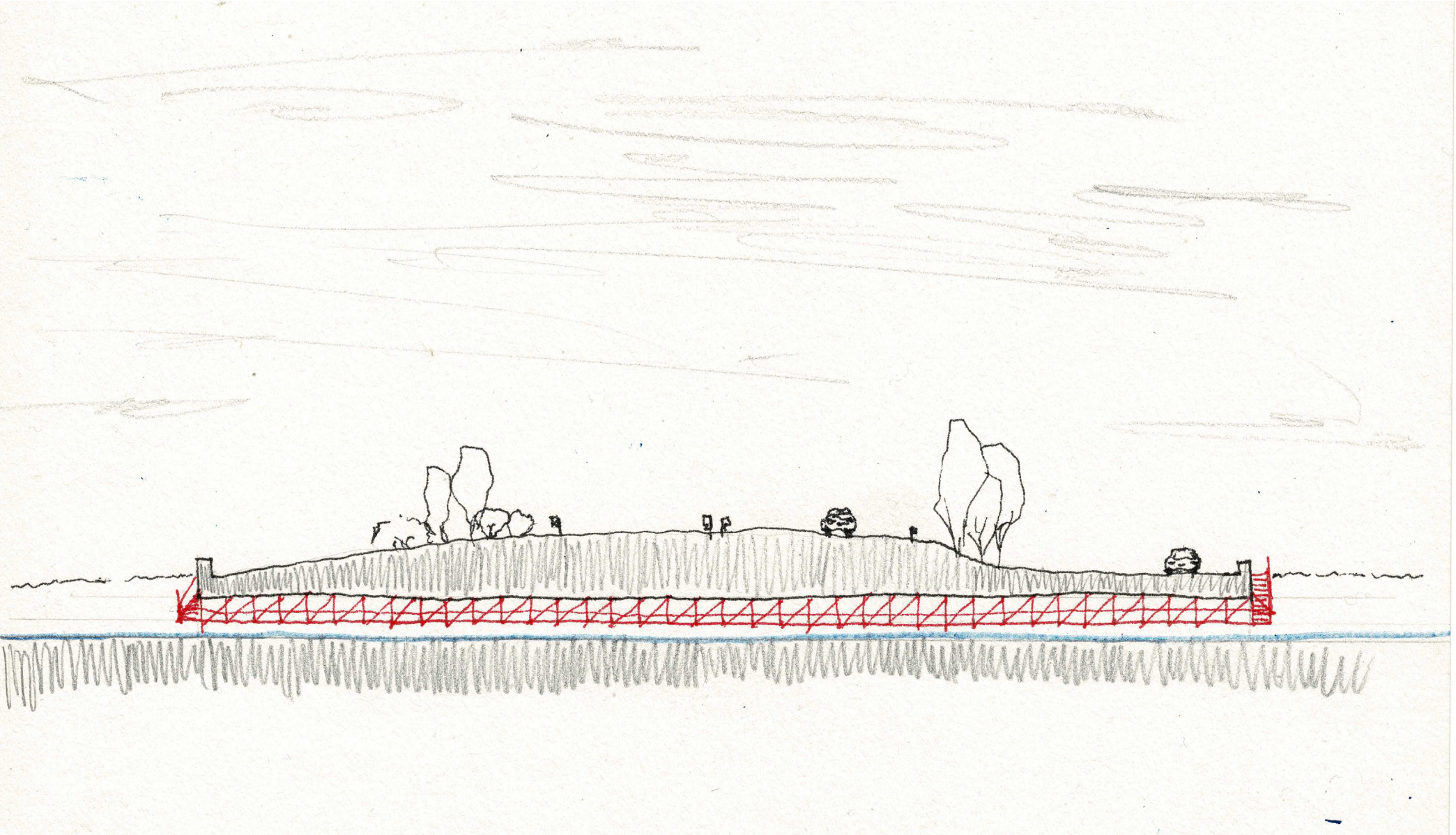
Ook hier vormt tijdelijkheid van de structuur de basis voor de materialisatie. Steigerbuizen en vlonders verbonden met herbruikbare koppelstukken worden bevestigd tegen de betonnen wand en plafond van de tunnel.

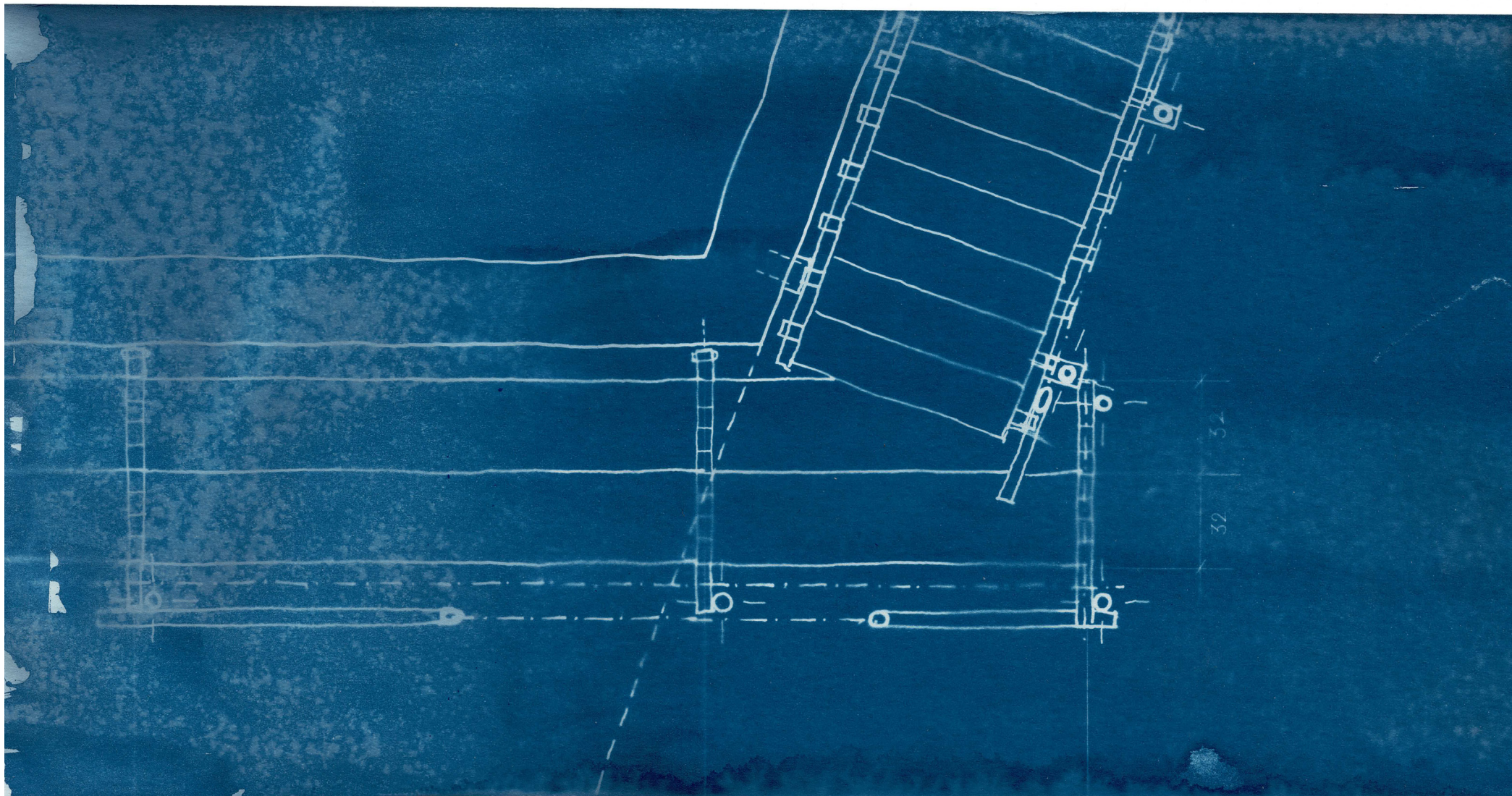

RING
+
TUNNEL
+
DEMER
+
IK EN DE DEMER

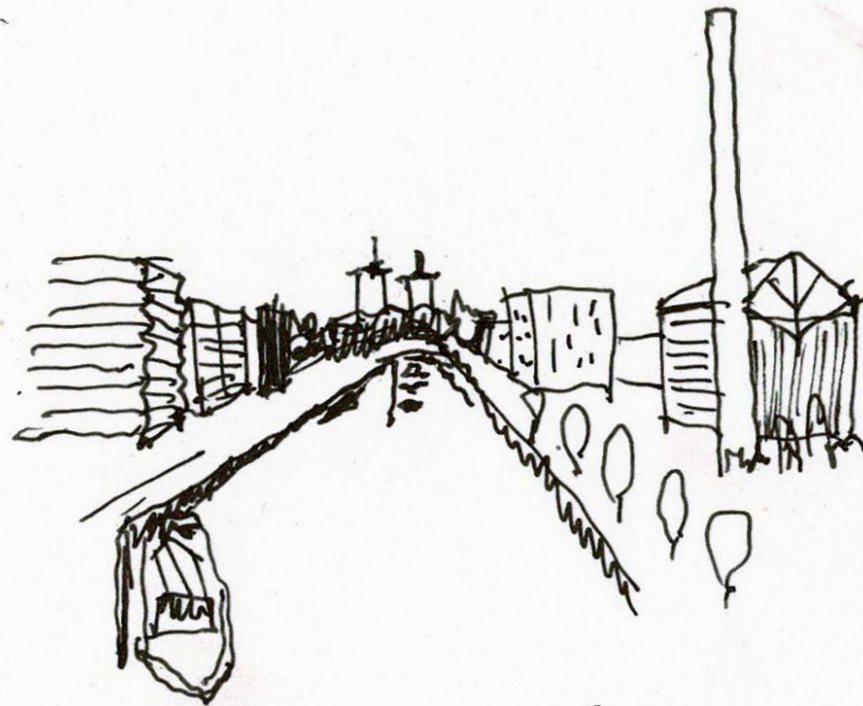

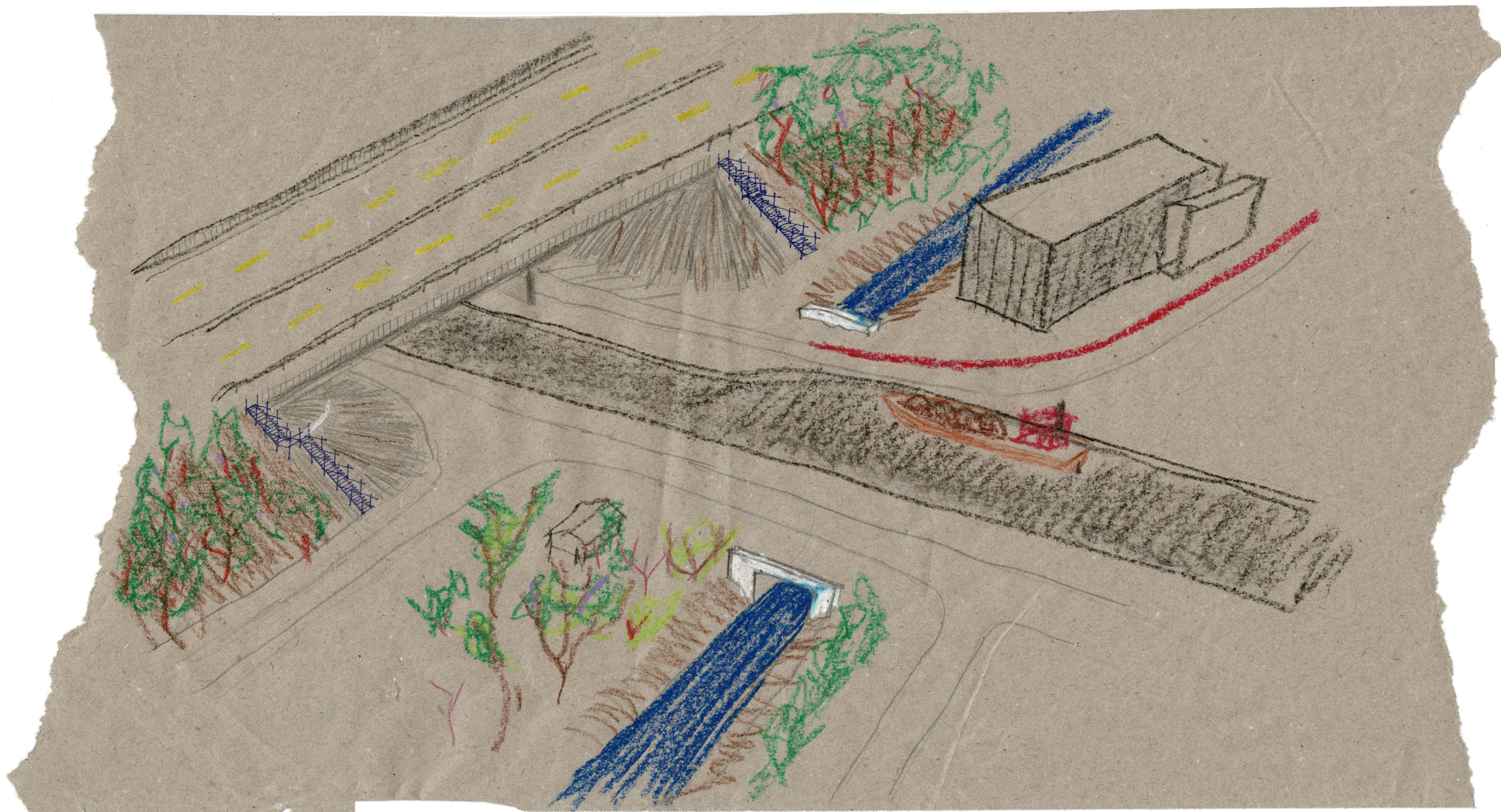

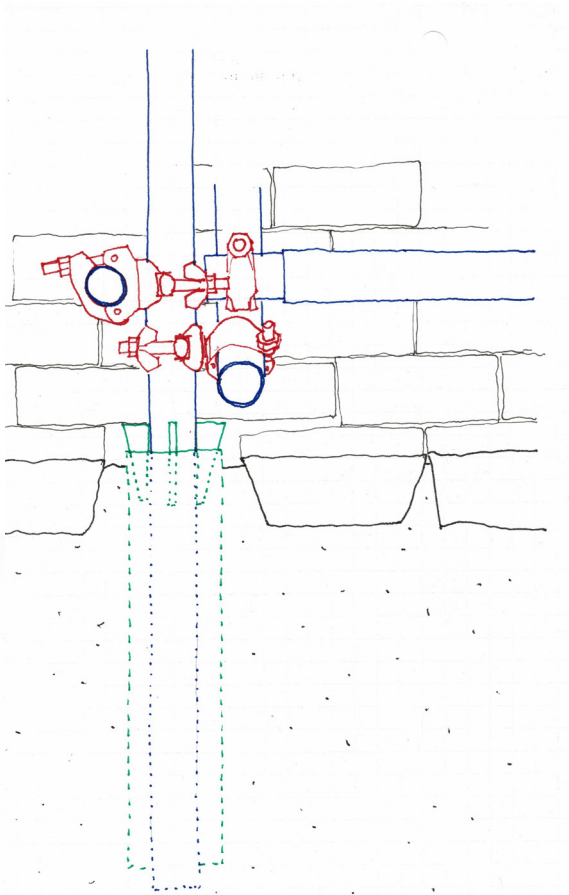
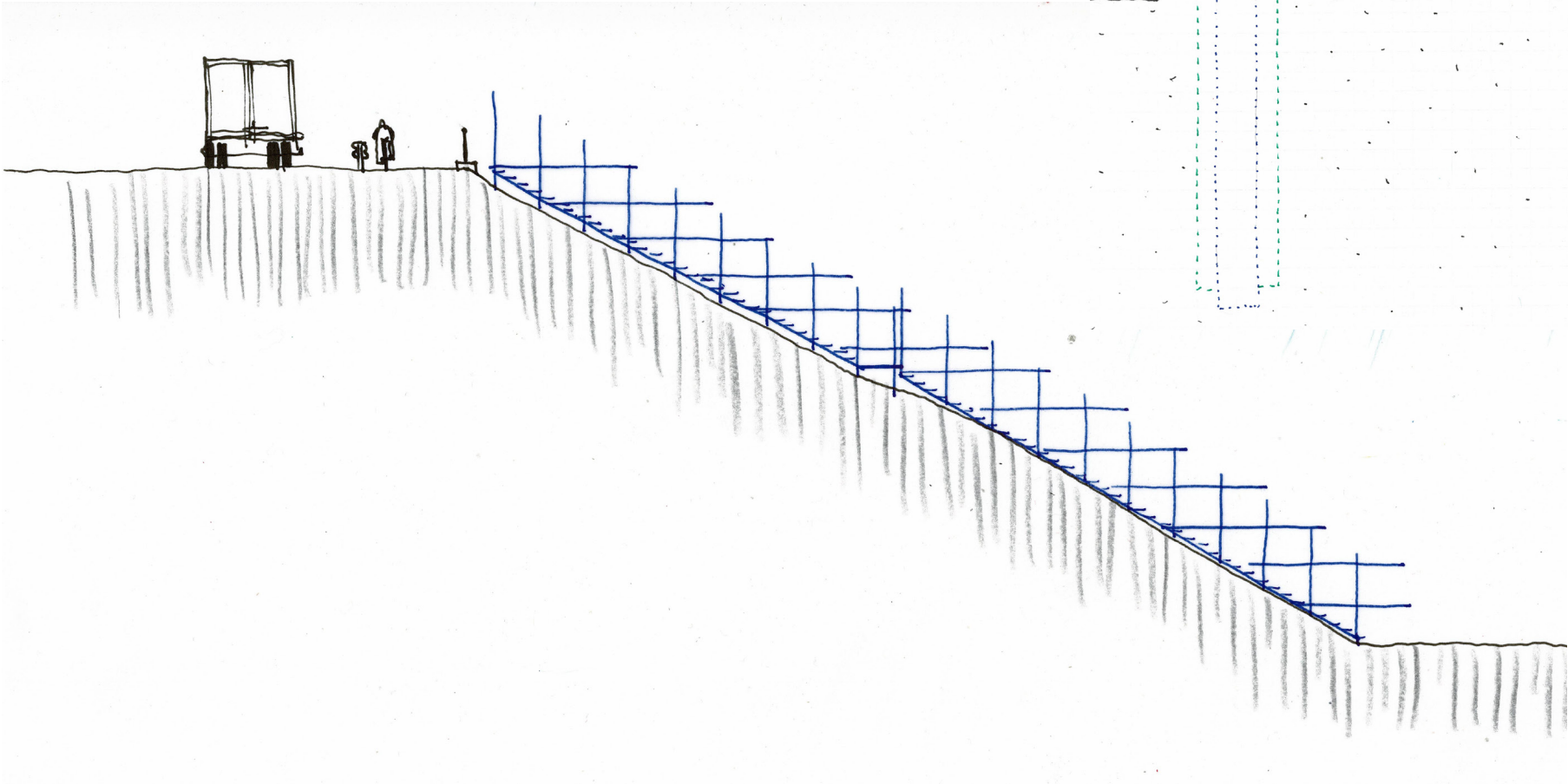
TRAPPEN

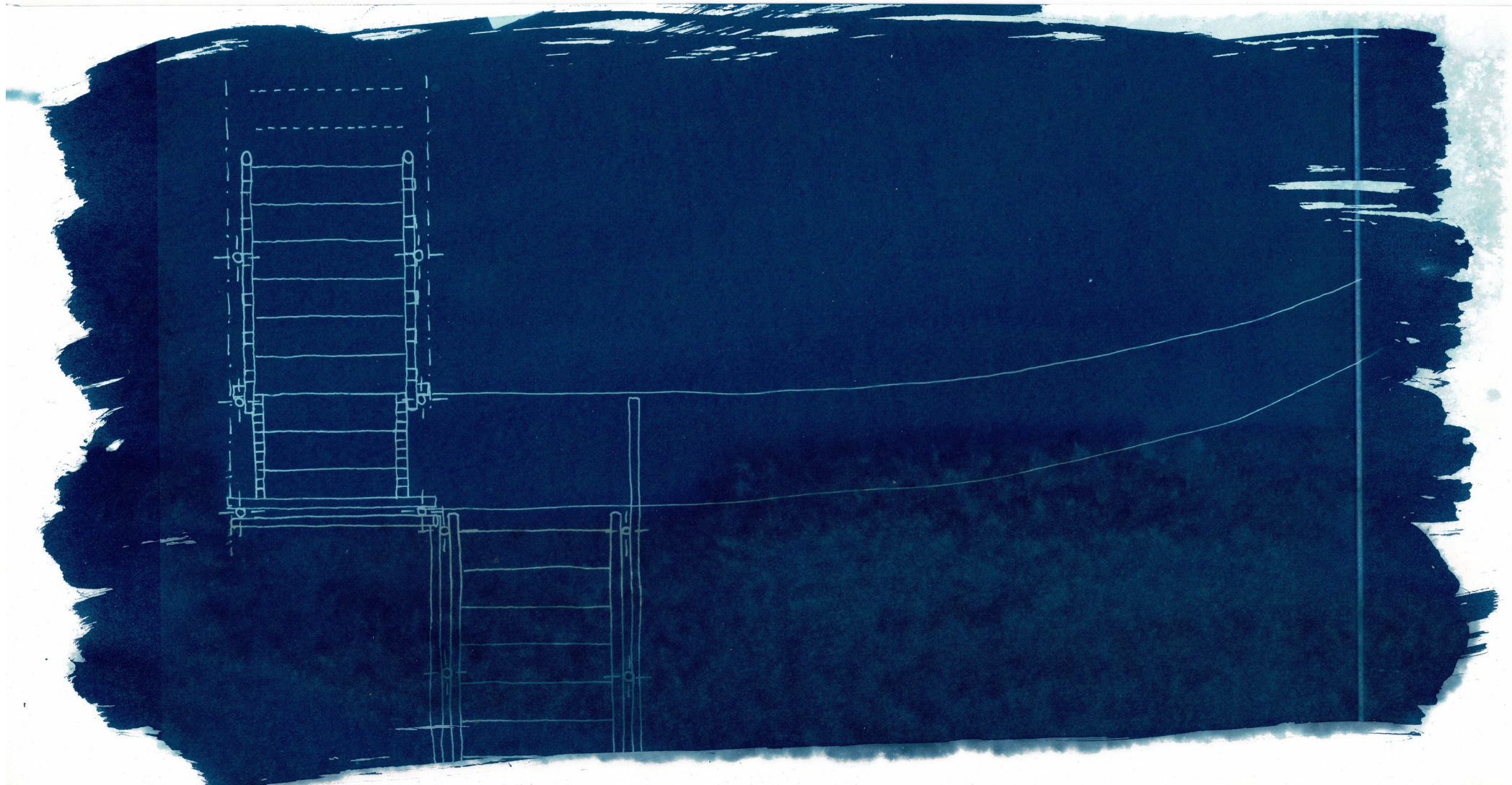
Net zoals de tunnel zorgt deze ingreep voor de continuïteit van de wandeling. Het betreft twee trappen op de funderingen van de kanaalbrug over het kanaal. Ook hier is sprake van een conflict, een ontmoeting tussen twee assen; de Demer en het kanaal. Nogmaals wordt de Demer ondergronds geduwd om plaats te maken voor een artificiële infrastructuur, dit keer door een sifon waar de mens niet in past. De kanaalbrug vormt de verbinding tussen de twee oevers maar de toegang tot de brug koppelt de wandelaar verder los van de Demer. Om dit aan te kaarten (en te vermijden) worden de twee trappen op een visueel opvallende manier geplaatst op de hellingen van de funderingen, die toevallig een geschikte hoek hebben voor trappen. Op de westelijke voet van de brug werd er destijds een horizontaal vlak gemaakt. Tijdens mijn *dérive* werd ik op een gegeven moment aangespoord om deze vlakte te betreden. Op die manier kreeg ik een uniek beeld op en een unieke ervaring van een relatief banale plek. Door er een bordes van te maken wordt deze ervaring gedeeld met anderen. Dezelfde 'knik' in de looplijn van de trap heb ik aan de oostelijke voet gekopieerd.

UITZICHT VANUIT
KANALBRUG

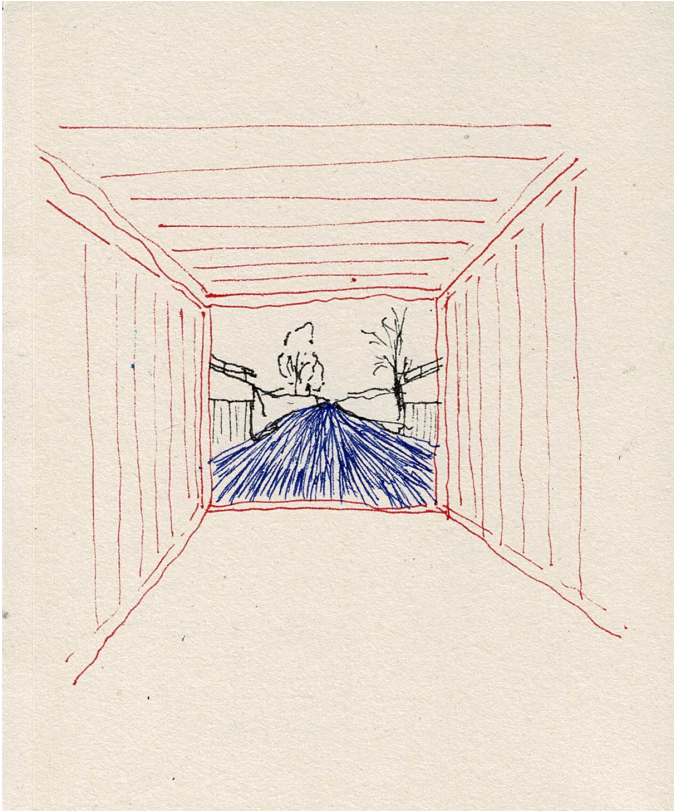

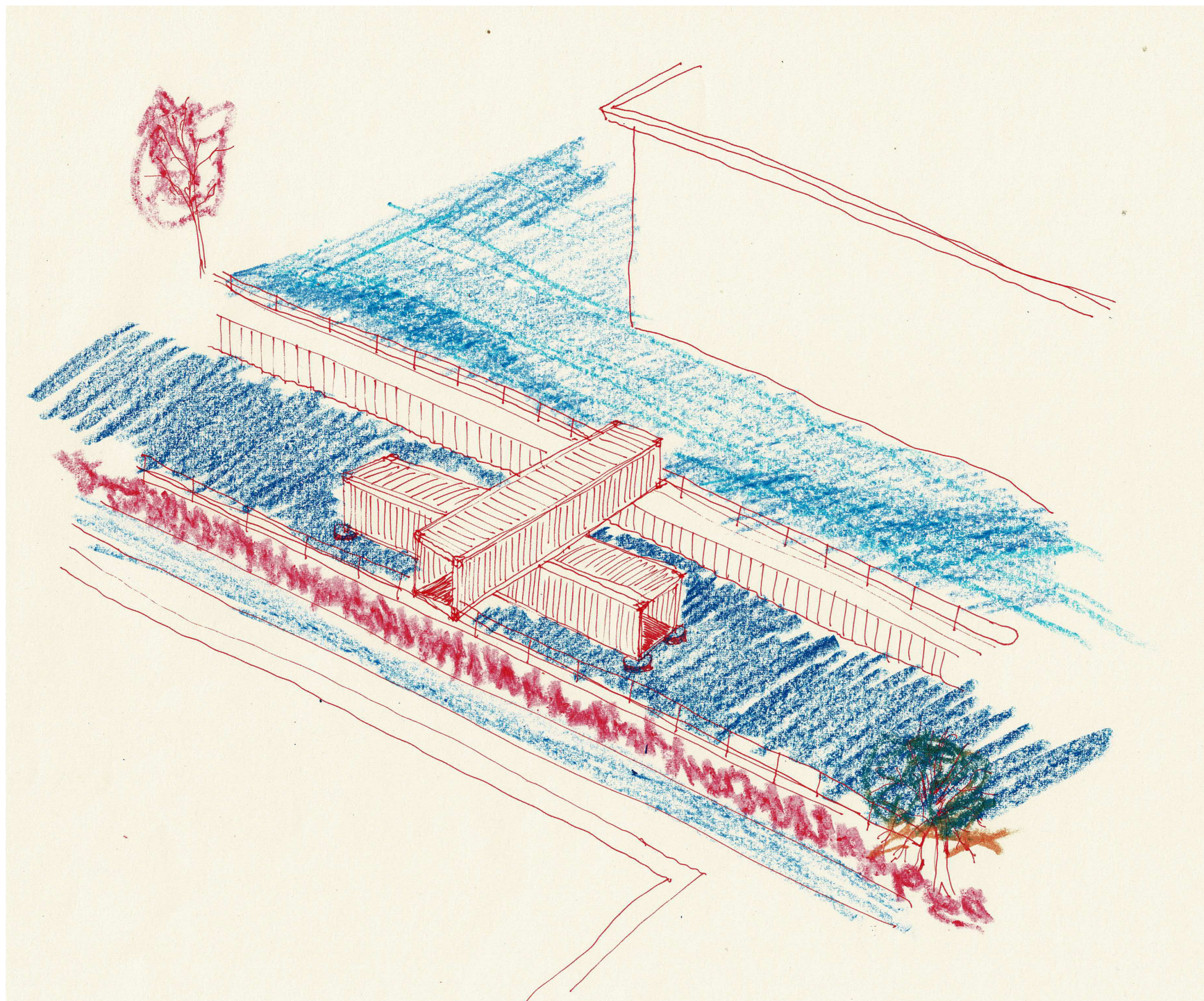

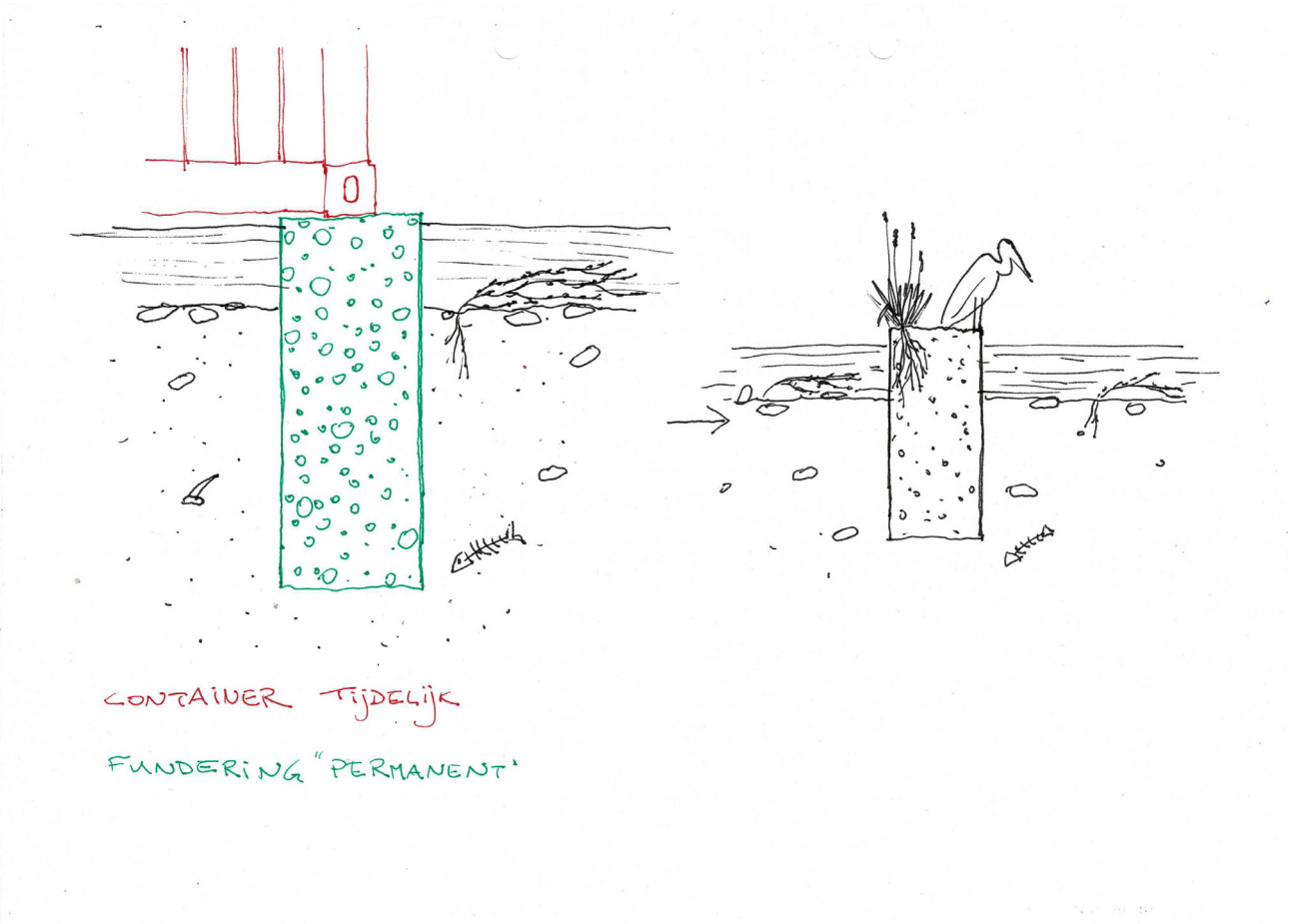
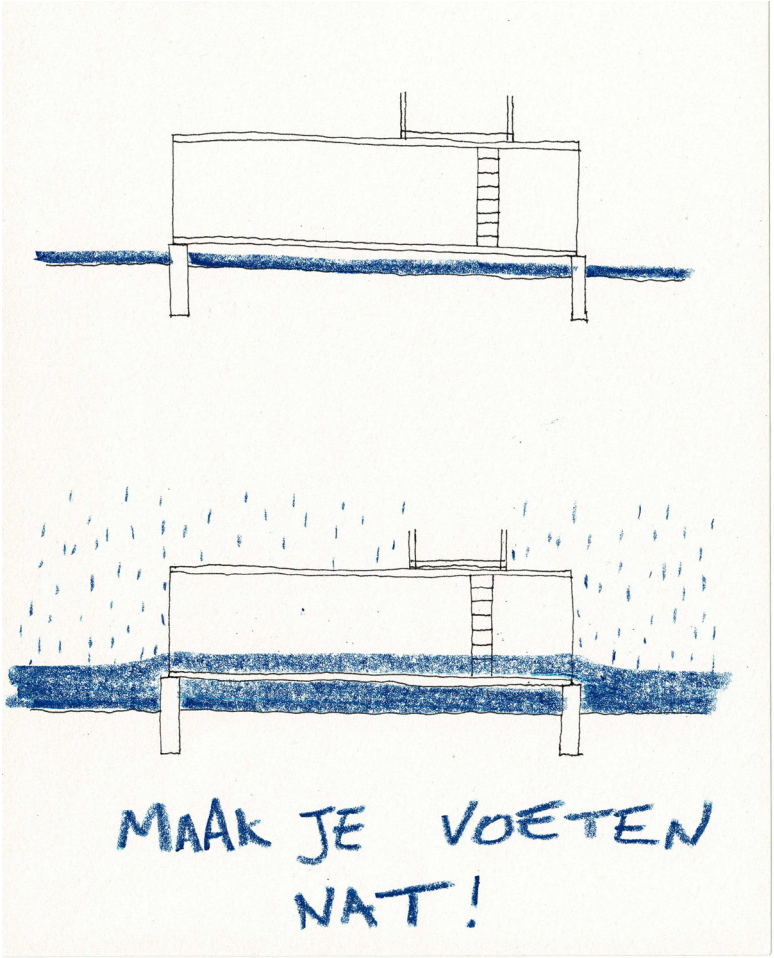
BRUGGEN

De karakteristieken van ‘de lelijke singel’ zijn zoals eerder vermeld eerder artificieel dan natuurlijk. De combinatie van damwanden, verroeste stalen balustrades en de overspanning van exact twaalf meter hebben mij geïnspireerd om hier containers te plaatsen om de materiële aspecten van dit gebied verder te laten opvallen. Het gebrek aan connectie tussen de Demer en de mens is in dit gebied eerder mentaal dan fysiek. Visueel lijkt de Demer hier meer op een kanaal dan op een natuurlijke waterloop. Om dit te herstellen wordt er een tweede container onder de eerste container geplaatst met toegang tussen de twee via een ladder. De open uiteinden van de container laten niet enkel toe om de Demer vanuit een unieke positie te ervaren en te zien maar laten het water ook toe om door de container te stromen tijdens hevige regen. Wie de onderste container durft te betreden tijdens dreigende regen riskeert natte voeten. Op die manier komen mensen letterlijk in contact met het water en dus de natuur. In die zin vormt deze installatie niet enkel een overbrugging tussen twee oevers maar ook tussen de wereld van de mens en de natuur, tussen water en voeten.

De temporaliteit van het project werd hier verder versterkt met de ‘permanente’ funderingen van de onderste container. Deze worden gevormd door middel van stalen kokers die in de bodem geplaatst worden en vervolgens gevuld worden met grind en zand. Na het verwijderen van de containers zullen deze funderingen als eilandjes dienen voor fauna en flora. Hiermee wordt er een contrast gevormd tussen het artificieel karakter van dit gebied en de vier ‘natuurlijke’ eilandjes. Naarmate de stalen kokers roesten, verliezen ze hun functie om het grind vast te houden en verdwijnen de eilandjes in het water.

DE REFUGE

De laatste installatie is een interpretatie van een essay van Wim Cuyvers, DE-AD (2022) waarin hij een aantal in de natuur voorkomende typologieën gelijkstelt aan architectuur. Deze zijn hieronder opgesomd samen met mijn eigen interpretatie ervan.

L' Abri sous roche: Een dreigende dekking

Het afdak vormt een bescherming van de zon, de regen en de mensen terwijl het door de vormgeving lijkt om te vallen op diegene die er onder staat.

L' arbre isolé: Een solitaire beschutting

Net als een solitaire boom in het midden van een open ruimte werd deze structuur geplaatst op een plaats waar het een vorm van eenzaamheid vertoont.

La Lisière : De rafelrand

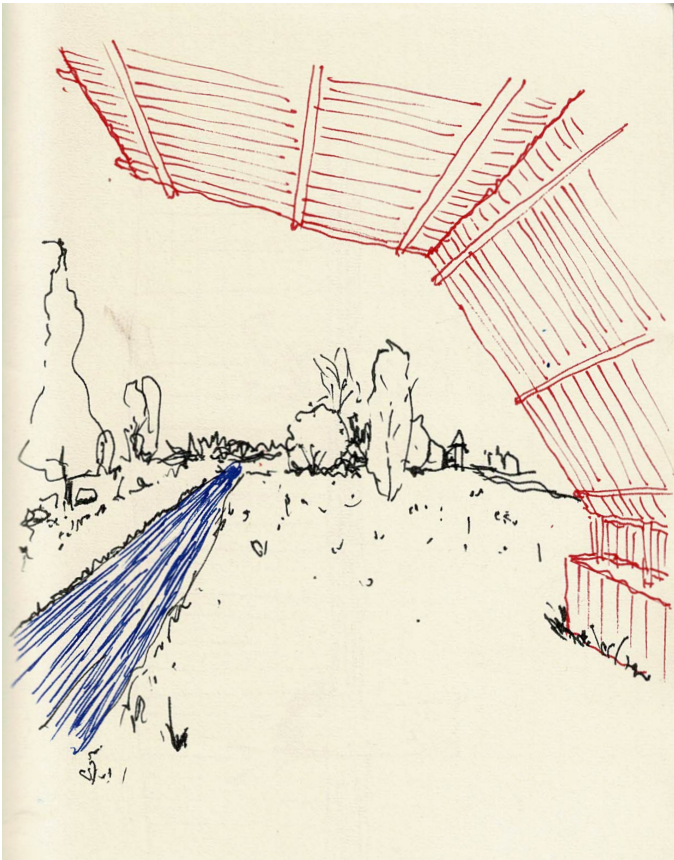
De installatie vormt ook een plaats voor diegene die gebruik maken van de rafelranden van een stad. Plaatsen waar door een afdak, rugdekking, privacy,... sommige mensen zich toe aangetrokken voelen.

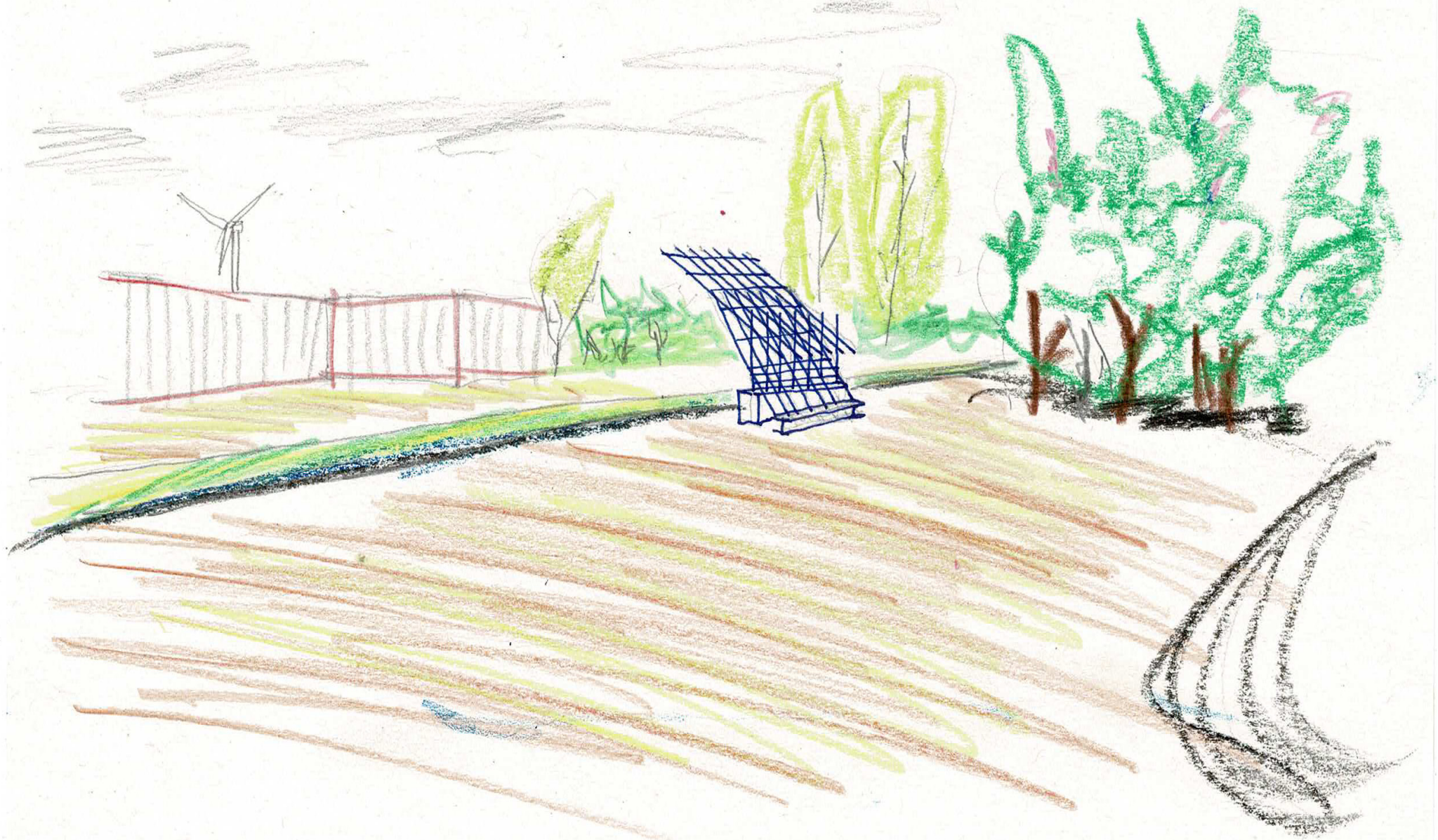
Een gelijkaardige ervaring van architectuur heb ik ook tijdens mijn *dérive* ontdekt. De spoorbruggen waar mensen spontaan architectuur van maakten door middel van hun aanwezigheid was een belangrijk punt tijdens mijn zoektocht. Vormelijk is 'de refuge' een kopie van een van de spoorbruggen. De bogen die de overspanning maken tussen de twee oevers waren een onderlegger geweest tijdens het bepalen van het afdak.

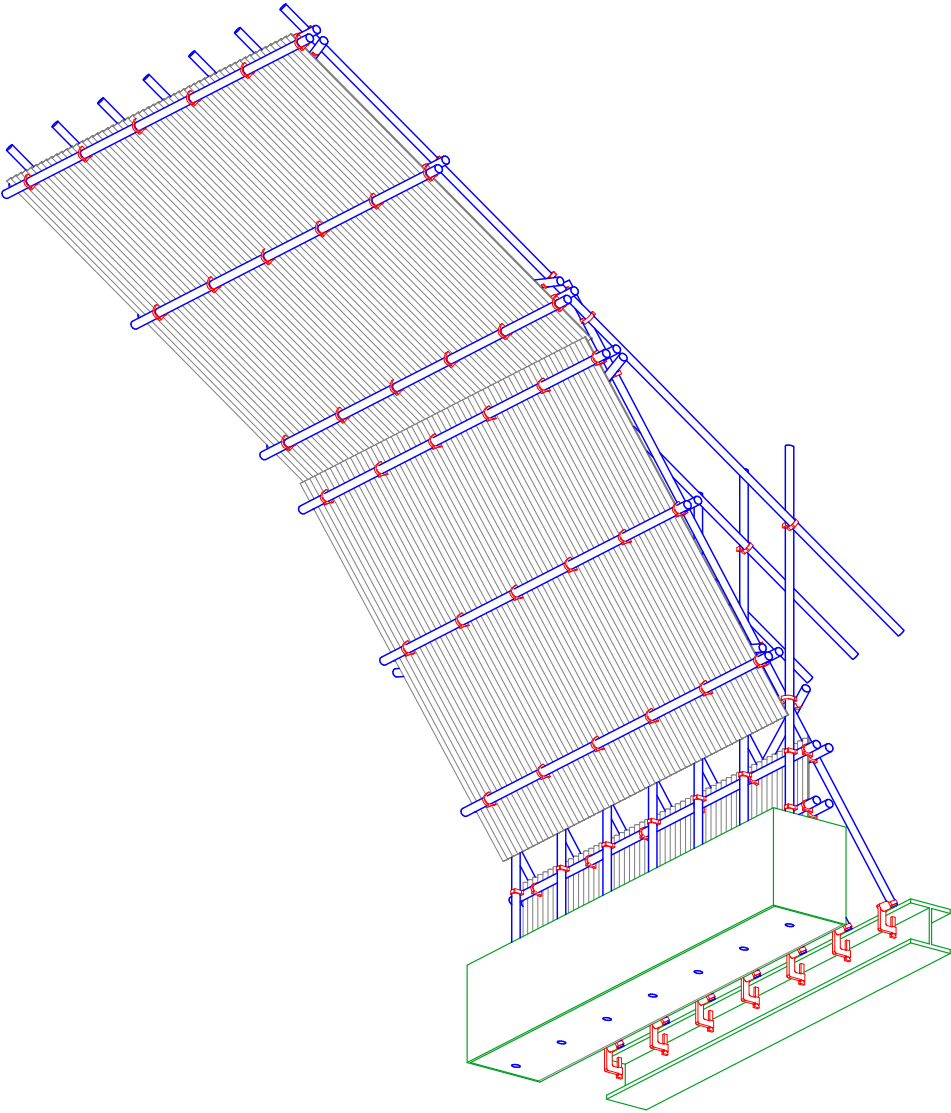
L' Auvent : De huiselijke luifel

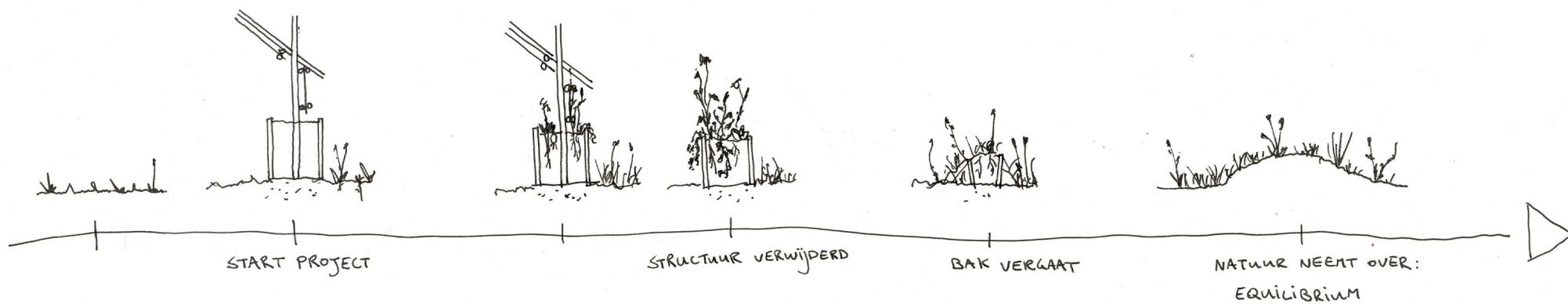
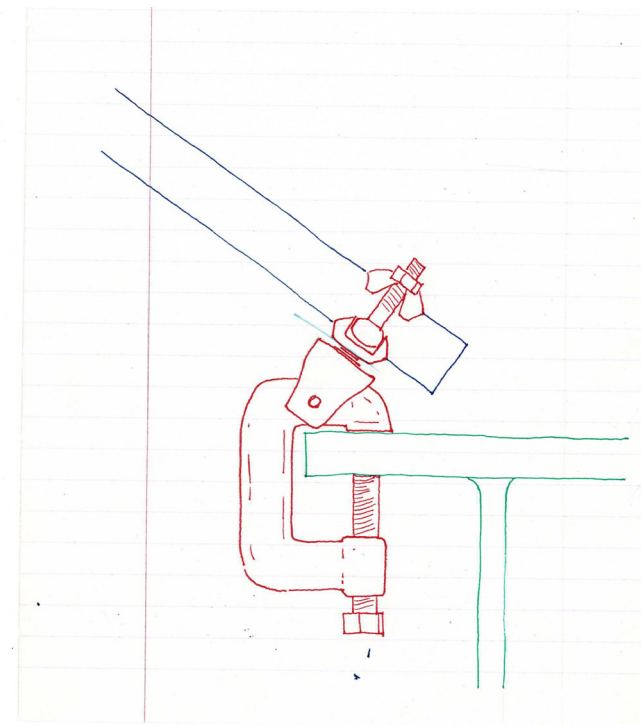
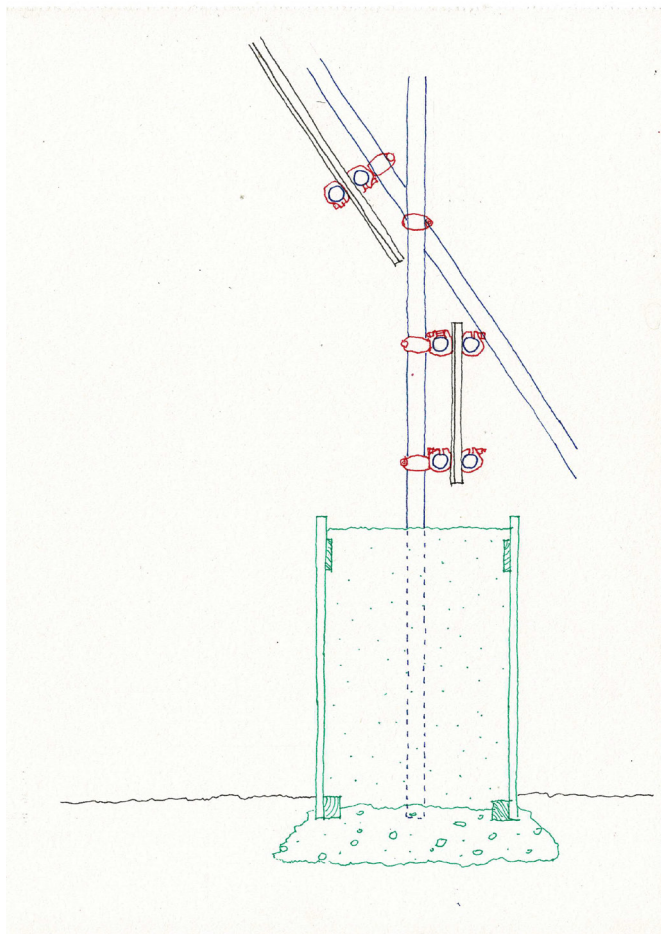
Hier wordt de term 'afdak' eerder geïnterpreteerd als een plaats waar men zich thuis voelt, daarom werd er een 'voedend' aspect aan het verhaal toegevoegd.

Ook in deze installatie speelt temporaliteit een grote rol. Nogmaals wordt de fundering ingezet als een drager voor dit bericht. De fundering bestaat uit een plantenbak uit onbehandeld hout gevuld met compost. De plantenbak wordt vervolgens ook aangeplant met inheemse eetbare plantensoorten die als voeding voor de 'bewoners' dient. Na verloop van tijd zal de plantenbak vergaan (mits het onderhouden wordt) en zal de natuur het overnemen. Op die manier wordt er gezocht naar een ingreep die meer synchroon is met het tempo van de natuur.

BIBLIOGRAFIE

132

- Ackroyd, P. (1997). *Blake*. Londen: Ballantine Books.
- Augé, M. (2009). *Non-Places An Introduction to Supermodernity*. Verso books.
- Baker, P. (2003). Secret City: Psychogeography and the End of London. In A. G. Joe Kerr, *London from Punk to Blair* (pp. 323-333). Reaktion Books.
- Baker, P. (2004). Secret City: Psychogeography and the End of London. In J. Kerr, & A. Gibson (Red.), *London from Punk to Blair* (pp. 323-333). Londen: Reaktion Books.
- Baudelaire, C. (1863). *Le Peintre de la Vie Moderne*. Parijs: Litteratura.com.
- Bekaert, G. (2004). Wegen van vrijheid Luc Deleu's T.O.P. Office. *De Witte Raaf*, pp. 25-27. Opgehaald van https://www.dewitteraaf.be/site/wp-content/uploads/2013/03/DWR-112_LR.pdf
- Benjamin, W. (1999). *Charles Baudelaire*. Verso.
- Britannica, T. E. (2019). *Situationist International*. Opgehaald van Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Situationist-International>
- Caluwaerts, G. (2013). *Hasselt Extra Muros*. Stad Hasselt Erfgoedcel.
- Careri, F. (2002). *Walkscapes Walking As An Artistic Practice*. Culicidae Press.
- Chalupský, P. (2013). London of the Mind—The Narrative of Psychogeographic. *English Language and Literature Studies*, 4, pp. 10-21. doi:<http://dx.doi.org/10.5539/ells.v4n1p10>
- Collingwood, R. G. (1958). *The principles of art*. New York: Oxford University Press.
- Constant, Jorn, A., Sturm, H., & Wyckaert, M. (1959). L'Urbanisme Unitaire A La Fin Des Annees 50. *Internationale Situationiste* 3, pp. 11-16.
- Coverley, M. (2018). *Psychogeography*. Oldcastle Books.
- Cuyvers, W. (2020). *L'Autre*. Frans Masereel Centrum.
- Cuyvers, W. (2021, november 25). Wim Cuyvers Architect Forrestier Auteur. Opgeroepen op maart 26, 2023, van https://www.youtube.com/watch?v=La49hozox_E
- Cuyvers, W. (2022). *DE-AD*. Frans Masereel Centrum.
- Damiaans, R. (2021, augustus 23). DEEL 5. De ooit morsdode Demer bruist weer van het leven. *Nieuwsblad*. Opgehaald van https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20210820_95377245
- Debord, G. E. (1989). Rapport sur la construction des situations et sur les conditions. (44), pp. 1-11.
- Debord, G., Constant, Jorn, A., & Helmut Sturm, M. W. (1958, juni). *Internationale Situationniste*.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille Plateaux: capitalisme et schizophrénie*. Editions de Minuit.
- Flanders Nippon Golf & Business Club Hasselt*. (sd). Opgehaald van [greenkeepersbelgium.be](https://greenkeepersbelgium.be/flanders-nippon-golf-business-club-hasselt/): <https://greenkeepersbelgium.be/flanders-nippon-golf-business-club-hasselt/>
- Flannery, M. (1988). The Collingwood Aesthetic: Is Child Art Art Proper? *Visual Arts Research*, 14, pp. 25-37. Opgehaald van <https://www.jstor.org/stable/20715674>

- Het Regionaal Landschap Noord-Hageland. (sd). *Het ABC van de Demervallei*. Opgehaald van regionalelandschappen.be: <https://www.regionalelandschappen.be/publicaties/het-abc-van-de-demervallei>
- Jansen, T. (2022, april 23). Na 5 jaar is bijna helft van appartementen Quartier Bleu niet verkocht: hoe moet het verder? *Nieuwsblad*. Opgehaald van https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20220421_95601631
- Khatib, A. (1958, december). Essai De Description Psychogéographique Des Halles. *Internationale Situationniste* 2, pp. 13-18.
- Kowarik, I. (2013, december). Cities and Wilderness. *International Journal of Wilderness*, 19(3), pp. 32-36.
- Lathouwers, E., & Segers, Y. (2022, maart 7). *Meesters van de rivier*. Opgehaald van ghum.kuleuven.be: <https://ghum.kuleuven.be/icag/expo-meesters-van-de-rivier-demer>
- London Psychogeographical Association. (sd). Opgehaald van maydayrooms: <https://maydayrooms.omeka.net/collections/show/25>
- Marting, B. (2023, maart 24). Centrum van Hasselt op één na meest verharde centrum van Vlaanderen. *vrt*. Opgehaald van <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/03/24/centrum-van-hasselt-bijna-volledig-verhard/>
- Nieuwe Demer. (sd). Opgeroepen op februari 8, 2023, van Hasel: <https://hasel.be/nieuwe-demer>
- Oxford Reference. (sd). *non-place*. Opgeroepen op maart 25, 2023, van oxfordreference.com: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100237780;jsessionid=B1285BDD57D4CA503F53F703919998FB>
- Rasker, T. (2021, augustus 2). *T.O.P. office Future plans*. Opgehaald van archined.nl: <https://www.archined.nl/2021/08/t-o-p-office-future-plans/>
- Rosa, H. (2013). *Leven in tijden van versnelling een pleidooi voor resonantie*. Boom uitgevers.
- Saleh, S. (2020, juni). Improving bearing capacity of weak soils: A review. *Journal of Construction Research*, 2, pp. 37-42. doi:10.30564/jcr.v3i1.3262
- Sinclair, I. (2013). *Lights Out for The Territory*. Penguin Books Ltd.
- Stad Hasselt. (2022, november 10). *Aanleg fietssnelweg Prinsbeemden*. Opgeroepen op april 4, 2023, van hasselt.be: <https://www.hasselt.be/nl/nieuws/aanleg-fietssnelweg-prinsbeemden-o>
- Stad Hasselt. (2022, juli 4). *Uitbreiding Kapermolenpark*. Opgeroepen op maart 24, 2023, van hasselt.be: <https://www.hasselt.be/nl/nieuws/uitbreiding-kapermolenpark>
- Stad Hasselt. (2023, maart 2). *RUP 223 Campus Elfde Linie*. Opgeroepen op maart 24, 2023, van hasselt.be: <https://www.hasselt.be/nl/elfdelinie>
- Stad Hasselt. (2023, maart 6). *Werken parking Koning Boudewijnlaan*. Opgeroepen op maart 24, 2023, van hasselt.be: <https://www.hasselt.be/nl/nieuws/werken-parking-koning-boudewijnlaan>
- Todts, H. (1988, mei-juni). Architect-kunstenaar Luc Deleu en de ‘Laconieke wijs’. *Ons Erfdeel*, 31, pp. 405-410.
- TV BUUR-ARCADIS. (2016). *masterplan Blauwe Boulevard*. Hasselt. Opgehaald van https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

UPC Duffel. (2018). *Wim Cuyvers Gebouwtje zonder fundering op slechte grond*. Opgeroepen op maart 25, 2023, van UPC Duffel: <https://www.upcduffel.be/kunstcollectie/gebouwtje-zonder-fundering>

UPC Duffel. (2022, augustus 23). *Kunst in ons ziekenhuis*. Opgeroepen op maart 27, 2023, van upcduffel.be: <https://www.upcduffel.be/triennale-hedendaagse-kunst-upc-duffel/kunst-upc-duffel>

Van den Brande, K. (2007). Ondergaan van ruimte. *etcetera*, 105, pp. 69-72. Opgehaald van <https://e-tcetera.be/ondergaan-van-ruimte/>

Van Effelterre, K. (1967). Dwaallichtje vliegt een man zijn bolhoed af. Diepenbeek. Opgehaald van https://www.volksverhalenbank.be/mzoeken/zoeken_Detail.php?ID=3324

Van Effelterre, K. (1968). Verzonken kapel met draadje uit poel getrokken - draadje breekt. Hasselt. Opgehaald van https://www.volksverhalenbank.be/mzoeken/zoeken_Detail.php?ID=3634

Van Effelterre, K. (1971). Etymologische sage: Hasselt, Beek(straat). Hasselt. Opgehaald van https://www.volksverhalenbank.be/mzoeken/zoeken_Detail.php?ID=3527

Vangoidsenhoven, N. (2023, maart 10). Voor de eerste keer kajakken op de Demer in Hasselt vanaf deze zomer. VRT. Opgehaald van <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/03/10/kajakken-op-de-demer/>

Verschaffel, B. (2021, november 4). Ligne-linha-line-400.000-volts-trace-traço-trace. Opgeroepen op maart 26, 2023, van <https://soundcloud.com/architectuur-ugent/wim-cuyvers-400k-volts>

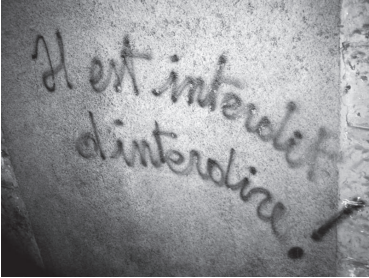
Vervoort, S. (2021, mei-juni). Tijdslandschap Het gebouwde werk van Luc Deleu & T.O.P. office. *De Witte Raaf*. Opgehaald van <https://www.dewitteraaf.be/artikel/tijdslandschap/>

VMM. (2021, oktober 15). *Start bouw vistrap op de Demer in Hasselt*. Opgehaald van vmm.be: <https://www.vmm.be/nieuws/archief/start-bouw-vistrap-op-de-demer-in-hasselt#:~:text=Met%2015%20treden%20tot%201%2C2%20m%20hoogte%20overbruggen&text=In%20de%20bedding%20van%20de,overbruggen%20en%20verder%20stroomopwaarts%20zwemmen>.

Vogel, S. (1988). Marx and Alienation From Nature. *Social Theory and Practice*, 14, pp. 367-387. doi:<https://doi.org/10.5840/soctheorpract198814317>

Wilschut, M., & Gassen, B. V. (2018). Stiemer Valley Park: An Agen for Cultural and Ecological Transformation. In S. Delarue, & R. Dufour (Red.), *Landscape of Conflicts ECLAS Conference Ghent 2018* (p. 65). Gent: Stevens Print.

afbeeldingen

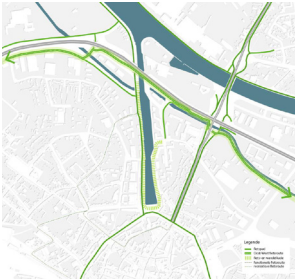
pagina	afbeelding	bron
7		Espencat. (2006). <i>Il est interdit d'interdire!</i> Wikipedia. https://fr.wikipedia.org/wiki/Il_est_interdit_d%27interdire_!#/media/Fichier:Situationist.jpg
13		Demer. (z.d.). Kajako. https://kajako.weebly.com/demer.html
16		Ferraris kaart. (1771-1778). Geopunt. https://www.geopunt.be/?service=https%3A%2F%2Fgeo.api.vlaanderen.be%2FHISTCART%2Fwmts%3Flayers%3Dferraris
16		Vandermaelen, P. (1846-1854). <i>Vandermaelen kaart</i> . Geopunt. https://www.geopunt.be/?service=https%3A%2F%2Fgeo.api.vlaanderen.be%2FHISTCART%2Fwmts%3Flayers%3Dvandermaelen
18		<i>Carte des eaux et rivières dans la juridiction de Diepenbeek</i> (1778). Cartesius. https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=523/523_5707_000/523_5707_000_00235_000/523_5707_000_00235_000_0001.jp2
19		<i>Primitief Kadaster</i> (1840-1843). Cartesius. https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_02046_000/550_0001_000_02046_000_0001.jp2
20		<i>Luchtfoto 1952 B9-HASSELLT 93</i> (1952). Cartesius. http://www.ngi.be/cartesius/images/air/1952_B9-hasselt_093.jpg
20		<i>Luchtfoto Hasselt</i> (2022). Geopunt. https://www.geopunt.be/?service=https%3A%2F%2Fgeo.api.vlaanderen.be%2FOMW%2Fwmts%3Flayers%3Domwrgb22vl
22		<i>Luchtfoto Hasselt</i> (2023). Google Maps. https://www.google.com/maps/@50.9405871,5.3579685,6260m/data=!3m1!1e3?authuser=0

25

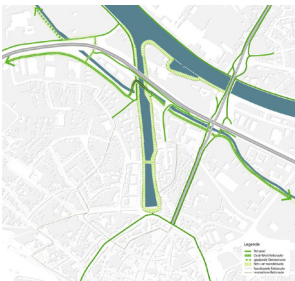
TV BUUR -Arcadis. (2016). *Overzicht Masterplan Blauwe Boulevard*. hasselt.be. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

26

TV BUUR -Arcadis. (2016). *Huidige situatie Masterplan Blauwe Boulevard*. hasselt.be. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

26

TV BUUR -Arcadis. (2016). *Voorgestelde situatie Masterplan Blauwe Boulevard*. hasselt.be. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

26

TV BUUR -Arcadis. (2016). *Structuurschets Masterplan Blauwe Boulevard*. hasselt.be. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

xx

TV BUUR -Arcadis. (2016). *Sfeerbeeld Masterplan Blauwe Boulevard*. hasselt.be. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/documenten_ocmw/deel2_integrale_toelichtings-_en_screeningsnota_rup_217_en_rup_224.pdf

28

BUUR. (2022). *Sfeerbeeld Masterplan Elfde Liniestraat*. nieuwsblad. https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20220118_97374501

29

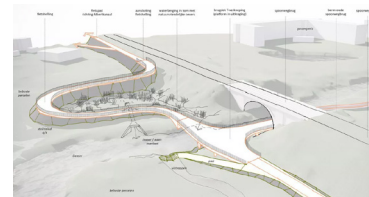
BUUR. (2022). *Masterplan Elfde Liniestraat*. nieuwsblad. https://www.hasselt.be/sites/hasselt/files/2022-09/20220915%20Informarkt%20Panelen%20Elfde%20Linie_O.pdf

30

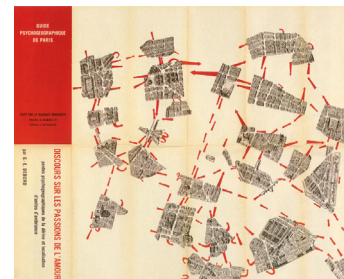
Uitbreiding Kapermolenpark. (2022). hasselt.be. <https://www.hasselt.be/nl/nieuws/uitbreiding-kapermolenpark>

31

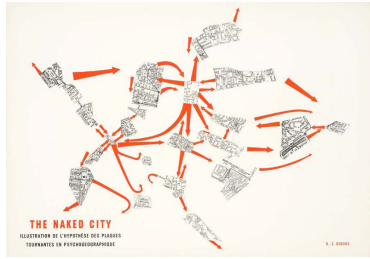
Aanleg fietssnelweg Prinsbeemden. (2022). hasselt.be. <https://www.hasselt.be/nl/nieuws/aanleg-fietssnelweg-prinsbeemden-0>

35

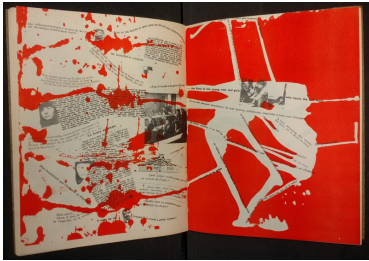
Debord, G. (1957). *Guide psychogéographique de Paris. Discours sur les passions de l'amour*. Frac Centre-Val de Loire, Frankrijk.

37

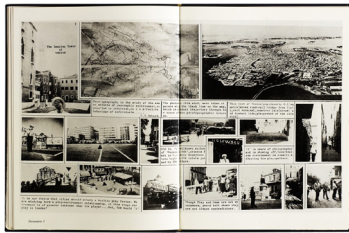
Debord, G. (1957). *The Naked City*. frac-centre.fr. https://www.frac-centre.fr/_en/art-and-architecture-collection/debord-guy/the-naked-city-317.html?authID=53&ensembleID=705

38

Debord, G., & Jorn, A. (1959). *Mémoires*.

39

Rumney, R. (2002). *The Leaning Tower of Venice*. Silverbridge. <http://magnetriver.com/contents/the-leaning-tower-of-venice>

41

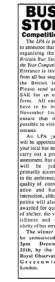
Watkins, A. (1925). *The Old Straight Track*. TATE. <https://www.tate.org.uk/research/tate-papers/06/lines-of-sight-alfred-watkins-photography-and-topography-in-early-twentieth-century-britain>

42

Degas, E. (1875). *Place de la Concorde* [Olieschilderij]. The State Hermitage Museum, Rusland.

45

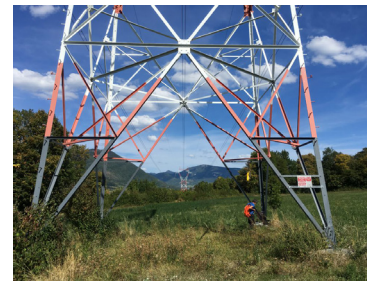
Bus Stop Competition aankondiging (1993). London Psychogeographical Association Newsletter 2, https://www.mediafire.com/file/g1sghc2xgbmybw1/LPA_Newsletter.pdf/file

73

Postkaart Hasselt, Coin Pittoresque sur le Démer (z.d.). overgenomen uit Hasselt Extra Muros. Stad Hasselt Erfgoedcel

97

Cuyvers, W., Jonckheere, F., Devaux, A., & Prazeres, P. (2019). *Ligne - Linha - Line. 400.000 volts. Trace - Traco - Trace*. Bildnis VZW. <https://bildnis.be/blog/Wim-Cuyvers,-Antoine-Devaux,-Francis-Jonckheere-en-Pedro-Prazeres>

99

Gebouwtje zonder fundering op slechte grond (2018). UPC Duffel. <https://www.upcduffel.be/kunstcollectie/gebouwtje-sonder-funderingbe%2FOMW%2Fwmmts%3FIayers%3Domwrgb22vl>

100

Cuyvers, W. (2007). *Interventie op begraafplaats*. VAI. <https://www.vai.be/gebouwen/funeraire-architectuur/interventie-op-begraafplaats>

101

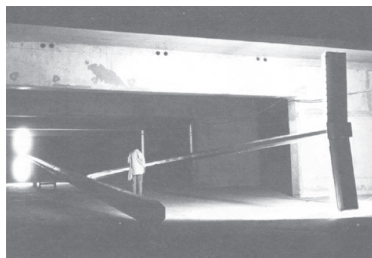
Urban, B. & Annie Gentils Gallery. (1981). *Luc Deleu-Schaal & Perspectief-Scale & Perspective*. M HKA. <http://ensembles.mhka.be/events/inbox-herinneringen-aan-montevideo-de-antwerpse-avant-garde-in-de-vroeger-jaren-80-deel-1-1981-1982/assets/32121>

102

Stroobant, D., (1986) *Luc Deleu-Demonstratie van schaal en perspectief, installatie met twee hoogspanningsmasten*, Initiatief '86 Gent. https://www.dbnl.org/tekst/_ons003198801_01/_ons003198801_01_0115.php

102

Deleu, L., (1985) *Installatie met twee lichtmasten*, Investigations. https://www.dbnl.org/tekst/_ons003198801_01/_ons003198801_01_0115.php

103

Kets, J., (1985) *Luc Deleu boorplatform*, De Standaard. https://www.vai.be/volumes/general/20210430_De-Standaard_p-0_Zijn-tijd-50-jaar-vooruit.pdf

104

Fruitbak Luc Deleu (1997). topoffice. <http://www.topoffice.to/Fruit%20box.html>

104

La pieza MACBA (1997). topoffice. <http://www.topoffice.to/La%20pieza%20MACBA.html>

104

Container bridge (2005). topoffice. <http://www.topoffice.to/Container%20bridge%20Gorinchem.html>

104

ORBINO, container construction for the exhibition "Van IJ tot Zee - Van Halfweg tot Nauerna" (2002). topoffice. <http://www.topoffice.to/Orbino%20Nauerna.html>

105

M HKA, (1983) Obelisk. muhka. <https://www.muhka.be/nl/collections/artworks/o/item/291-obelisk>

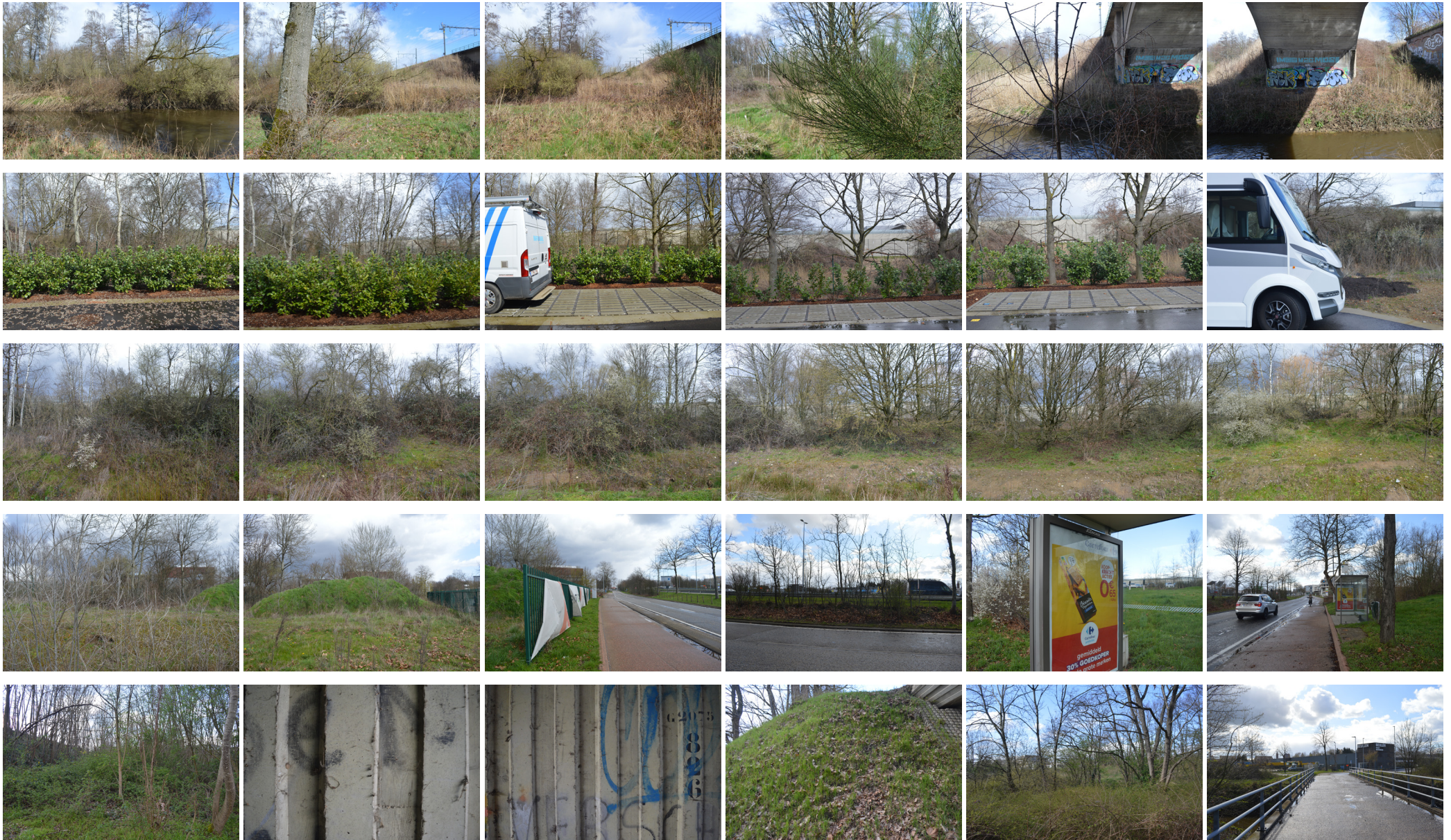
BIJLAGEN

protocol fotos om de 15 meter (portret van de Demer)

BIJLAGEN

protocol fotos om de 15 meter (portret van de Demer)

140

protocol: graffiti langs de Demer

150

151

